

ЎАН ВА ТУРМУШ

ДЕҲҚОН ҚУЛЛАРИ

Муҳаммад Солиҳ

Худо қарамади менинг райъимга
Буйруқни чиқарди, муҳрини босди
Ва ижрочи фаришта қоқ манглайимга
Нотаниш имлода нимадир ёзди.

Кейин ерга тушдим. Уйдагилар ҳам
Ёзувни тушунмай бўлдилар сарсон.
Ниҳоят, марказдан келган бир одам
Ўқиди ва деди: «Сен — пахтакорсан!»

Шу-шу олтин топган қул каби хурсанд
Юраман пахталар кўкарса гулдай.
Мен маҳзун юраман аччиқ қиш кирса,
Топган олтинини йўқотган қулдай.

Баъзан тушларимда сўкинаман бад,
Унгимда-чи, «тавба» дейман асосан:
Ҳар ҳолда, энг ширин таом бу — меҳнат,
Энг катта идиш бу — сабр косаси.

ЎЗСРФА ИНСТИТУТЛАРИДА

Ўзбекистон ўсимликларга бой диёр. Набототимизни ўрганишда ЎзФА Ботаника илмгоҳининг тадқиқотлари бениҳоя аҳамиятга эга.

Табийий ўсимлик турларини ўрганиш, улардан оқилона фойдаланиш, муҳофаза қилиш илмгоҳда олиб борилаётган ишларнинг асосини ташкил этади.

Суратларда: Ботаника илмгоҳи директори биология фанлари доктори Уктам ПРАТОВ ва кичик илмий ходим Мунира МАҲМУДОВА Марказий гербарий бўлимида. Илмгоҳнинг микология лабораторияси ходимлари биология фанлари номзоди Мавжуда ХОЛИҚОВА ва Анорқиз ШАРИПОВА — яроқли ва заҳарли қўзиқоринларни навларга ажратиш усуллари устида изланиш олиб бормоқдалар.

Суратқаш. С. ДОВИДОВ.

Илм олмакка интилиш
хар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз
ҲАДИС

Таъсисчи
Ўзбекистон
Фанлар
академияси

1933 йилдан чиқа
БОШЛАГАН
ОКТАБРЬ — 1991

БОШ МУҲАРРИР:
Комилжон ЗУФАРОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Абдували АБДУВАҲОБОВ
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Жўра АБДУЛЛАЕВ
Турсун АЗЛАРОВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Бўри АҲМЕДОВ
Иброҳимжон ИСКАНДАРОВ
Наби МАЖИДОВ
Ёрмуҳаммад МУБОРАКОВ
Муҳаббат ОБИДОВА
Уктам ПРАТОВ
Ҳайдар ПЎЛАТОВ
Ўткир РАСУЛОВ
Асомиддин РАФИҚОВ
Елқин ТУРАҚУЛОВ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Мурод ШАРИФХЎЖАЕВ
Мамажон ЭГАМБЕРДИЕВ
Наримон ҲОТАМОВ

БЎЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:

Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД

МУҲАРРИРЛАР:

Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТЎРА

Ассалому алайкум
азиз муштарий!

МУБОРАК!

Эй улуг замондошлар!

Тарихнинг бурилиш нуқтаси бўлган кунларни бошдан кечираётғимиз. Сизу бизнинг номимиздан, яъни халқ номидан сўзлаб, унинг миллионлаб ўғлонларини, зиёлларининг гулларини қиргин этган, ҳозирги ярим очарчилик даражасига келтирган 74 йиллик тузумнинг темир деворлари қулади. Она Туроннинг бир бўлаги бўлган Ўзбекистонимиз ўз мустақиллигини эълон қилди.

Энди бу мустақиллик ва демократияга эришиш, уни мустаҳкамлаш, ҳуқуқий давлат барпо этиш, ўзимизнинг сиёсий ҳаётда фаол бўлиш ўзимизга боғлиқ. «Ҳақ олинур, лекин берилмас», — дейди Беҳбудий. Олайлик-у, олдирмайлик!

Фидойи бўл, Ўзбекистон, жужуқларининг истиқболи ҳақи!

«Фан ва турмуш» муҳарририяти

25.971
23.059 Басиратова

Ойноманинг ушбу соннда

ПРАТОВ У., ЕРЛАҚАБОВ Р. Табиатга хизматдош илмгоҳ	2	КАРИМОВ Н. Чўлпон учун кишан	12
ҚОДИРОВ А. Банк тижорат йўлида	4	ОМОНУЛЛО САЙИД ФАЙЗУЛЛОХЎЖА ўғли Шайх Зайниддин Бобо шажараси	16
НАЗАРОВ Р. Америкада пахтачилик	6	ҲАСАНОВ М. Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний	18
БОБОБЕКОВ Ҳ. Рақобат	8	БУРЯКОВ Ю. Чоч топилмалари	21
ИЎЛДОШЕВ Н., ҲАЙДАРОВ И. Амир Олимхон хазинаси қаерда	10	НУРИДДИНОВ Е. Бебош руҳлар тўполони	22
		Жаҳаннам қаърида	26
		Олдин ким бўлгансиз	28
		ДОЛИН А., ПОПОВ Г. Қаратэ-до!	34

ТАБИАТГА ХИЗМАТДОШ ИЛМГОҲ

Қўна табиатнинг ўсимликлар дунёси доимо инсон заковатини узига ром қилиб келган. Зеро инсон энг аввал ўсимликни яшаш, тириклик манбаи деб билади. Шу боис одам қадим замонларда-ноқ унинг сир-асрорини билишга интилади. Абу Райҳон Беруний, Розий, Абу Али ибн Сино, Бобур каби бобокалонларимиз бунга улкан ҳисса қўшишган.

Эндиликда набототни атрофлича ўрганиш, ундан озиқ-овқат, доривор ёки бўёвчи модда изловчи махсус илмгоҳ мавжуд. Бу Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника илмгоҳидир. Мазкур даргоҳда наботот дунёсининг оддий кўринишидан тортиб биз тасаввур этмаган жиҳатларигача ўрганилади. Биз ўз фаолияти ва амалий ишлари билан Иттифоқда таниқли саналган ушбу илмгоҳ ҳақида ҳикоя қилмоқчимиз.

Илмгоҳ ташкил топган олти йиллик фаолияти давомида наботот фани тараққиёти учун, табиат яширган талай сир-асрорларни очиш йўлида баракали ҳисса қўшиб келмоқда.

Илмгоҳда 15 та лаборатория бўлиб, унда академикдан тортиб оддий илмий ходимгача хизмат қилади.

Кўп йиллик тадқиқотлар, чўл ва тоғлар бўйлаб уюштирилган экспедициялар туфайли турли гиёҳлар хусусияти, уларнинг тарқалиш қонуниятлари, экологиясини акс эттирувчи илмий ишлар юзга келди. Илмий изланишлар доираси кенгайиши билан назарий масалалар ҳал этила бошланди. Жумладан, Ўзбекистонда табиий ҳолда ўсадиган ва экма шароитда кенг тарқалган 4230 дан ортиқ турни ўз ичига олувчи 6 жилдли «Ўзбекистон флораси», ҳозирги пайтда қазилма ҳолда учрайдиган (тошга айланган) ўсимликларни акс эттирувчи 3 жилдли «Ўзбекистон палеоботаникаси» каби кўплаб асарлар чоп этилди. Илмгоҳда табиат билан боғлиқ бўлмаган бирорта ҳам лаборатория йўқ, десак муболаға бўлмас. Ўзбекистон «Қизил китоб»нинг яратилиши бунинг ёрқин мисолидир.

Энди илмий изланишлар ҳақида икки оғиз сўз. Охириги беш йилда фан учун 64 та янги ўсимлик тури кашф этилди. Кўриб турибсизки, ҳали биз учун номаълум ўсимликлар оз эмас экан. 326 тур замбуруғ Ўзбекистон набототи рўйхатиға биринчи марта киритилди.

Олимлар янги нав яратиш борасида самарали ишлар олиб бориб, гулхайрининг бўёқ сақловчи «Наира» (қора) ва «Рубин» (қизил) номли навларини яратишга муяссар бўлишди. Инсон саломатлиги учун янги доривор ўсимликларни топиш йўлидаги изланишлар зое кетмади. Биология фанлари номзоди Қаҳҳор ҲОЖИМАТОВ сариқ касаллигига қарши ишлатиш учун турли шифобахш гиёҳлардан ЛСХ-1 номли ажойиб дори яратганиға бир неча йил бўлди. Лекин минг афсуски, бу дори бир йилдан бери Москвада Фармология кўмитасида руҳсат кутиб ётибди.

Илмгоҳдаги энг катта янгилликлардан бири ССЖИда иккинчи ўринда турувчи «Ўзбекистон Марказий гербарийсининг» ташкил этилганлигидир.

Илмий ишлар самарадорлиги ҳақида қуйидагилар яққол гувоҳлик беради. Илмгоҳ ютуқлари 4 халқаро, 6 Бутуниттифоқ ва 11 марта жумҳурият кўргазмаларида намоиш қилинганлигини қайд этиш лозим. Шундан 2 та илмий иш ССЖИ кўргазмасининг кумуш медали ва 5 таси бронза медалини олишга сазовор бўлишди.

Энди илмгоҳ бўйлаб саёҳат қилсак.

ЮКСАК ЎСИМЛИКЛАР ФЛОРАСИ ВА СИСТЕМАТИКАСИ лабораторияси (мудир: биология фанлари доктори У. ПРАТОВ). Лаборатория ходимлари наботот оламида чуқур илмий ишлар олиб бормоқда. Шу изланишлар натижаси сифатида Тошкент давлат дорилфунуни ходимлари билан ҳамкорликда 6 жилдли «Ўзбекистон флораси» номли монография юзга келди. Муаллифлардан беш нафари Абу Райҳон Беруний номли Давлат мукофотиға сазовор бўлганлиги бу китобнинг нақадар аҳамиятли эканлигини кўрсатади. Тўғри, лабораторияда бундай илмий ишлар сони оз эмас, аммо улардан бири тўғрисида алоҳида гапириб

ўтиш керак бўлади. Бу «Ўзбекистон Қизил китоби» бўлиб, унга йўқолиб кетиш хавфи остида бўлган 163 тур ўсимлик кирган. Мазкур китобнинг янги нашри фақатгина йўқолаётган ўсимликларни санаб ўтибгина қолмай, балки давлат ва жамоат ташкилотлари, ботаник мутахассислар олдиға ёлвойи ўсимликларни йиғиш ва сотишни таъқиқлаш, хом ашё учун йиғиладиганларига эса лицензиялар жорий этиш, қўриқхоналар ташкил қилиш каби муаммоларни кўяди.

ЎЗБЕКИСТОН МАРКАЗИЙ ГЕРБАРИЙСИ. Бу жой нафақат илмгоҳ, бутун Урта Осиё ботаниклари учун илмий манба саналади. Лаборатория мудир, биология фанлари номзоди Т. ОДИЛОВ бу туғрида қисқача гапириб берди.

Гербарийхонада Урта Осиё ва ер қуррасининг наботот оламиға оид 1 млн. 200 мингга яқин гербарий нусхалари сақланади. Гербарий 4 бўлимдан иборат. Бу ерда сақланаётган ҳар бир гербарий нусхаси ўсимлик турларининг морфологияси, биология, экология ва географиясини ўрганишда ботаниклар учун асосий далил бўлиб хизмат қилади. Шу асосда дарсликлар ва кўплаб илмий рисоалар ёзилган.

ПАЛЕОБОТАНИКА ЛАБОРАТОРИЯСИ (мудир — биология фанлари доктори Р. ҲУДОЙБЕРДИЕВ).

Ер юзасида наботот дунёсининг пайдо бўлиши ва тарихини қердан биламиз? Унинг тарихини фақат тахмин ва фаразларға асосланиб ёзиш мумкин эмас-ку. Ботаниканинг тармоғи ҳисобланган палеоботаника айнан шу муаммони бажаришда муҳим аҳамиятға эга. Ер қатламларида сақланиб қолган ва йўқолган ўсимликлар қолдиғини илмий тадқиқ этиш унинг бош вазифасидир.

Бу иш дастлаб 1958 йили бошланган. Аввалиға Ангрэн ва Шўробда юра қатламларида топилган ўсимликларнинг барг изи ва қолдиғи, тош ёғочлар ўрганилди. Ҳисор тизмаси ва Қизилқум тоғлари ҳам тадқиқ этилди. Шундай тадқиқотлар натижасидан маълум бўлдики, бундан 80 млн. йил аввал Қизилқумда тропик ва субтропик иқлимға хос ўсимликлар бўлиб, уларнинг туртламчи қатламларидан топилган чанг ва спораларни ўрганиш, бу ерда плейстоценнинг охирида музлик даври бўлганлигини тасдиқлайди. Бундайин маълумотлар уч жилдли «Ўзбекистон палеоботаникаси» тўпламида келтирилган.

ГЕОБОТАНИКА ЛАБОРАТОРИЯСИНИНГ асосий вазифаси жумҳуриятимизнинг турли иқлимдаги ҳудудларда табиий ўсимлик жамоаларининг майдонларини аниқлаш, уларнинг геоботаник ҳамда ўтлоқ хариталарини тузиш, тоғли ҳудудлардаги дарахтзор ва бутазорларнинг иқлим, тупроқ, рельеф шароитларига мосланиши ҳамда уларға инсон таъсирини ўрганиш каби муаммолардан иборат.

Коинотдан олинган тасвирилар асосида ҳамда уларни умумлаштириш натижасида ўсимликлар қопламининг турли масштабдаги хариталарини тузишға алоҳида эътибор берилмоқда. Бу ерда 4 жилдли «Ўзбекистоннинг ўсимликлар қоплами ва ундан самарали фойдаланиш йўллари» номли рисола тайёрланган. У Урта Осиё ҳудудини ўрганиш учун муҳим қўлланма ҳисобланади — деб таъкидлади лаборатория мудир, биология фанлари доктори Н. АҚЖИГИТОВА.

ЎСИМЛИКЛАР ЦИТОЭМБРИОЛОГИЯСИ лабораторияси (мудир — биология фанлари доктори Ж. ТУРСУНОВ). Асосий вазифа фойдали ўсимликлардаги генетив аъзоларнинг тараққиёти, уруғ ҳосил қилиш қонуниятлари, ўсимликларнинг уруғ билан кўпайиши муаммоси ҳамда уруғ ҳосилдорлигини ошириш ва сифатини яхшилашнинг илмий-назарий асосларини яратишдан иборат.

Ўсимликларни экиш, парваришлаш ва ҳимоя қилмасдан уларни кўпайтириб бўлмайди. Бунинг учун назарий тадқиқотлар ҳам зарур.

Лаборатория ходимлари бех, аллохроза, саксовул, қандим, парпи, мия туркумларига хос бир қанча фойдали ўсимлик турларининг гуллаши, чангланishi ва уруғ ҳосил қилиш жараёнларини ўрганишди. Баҳмалгул ўсимлигининг янги, қора рангли «Наира» нави яратилди.

Биология фанлари доктори А. БУТНИК **ЎСИМЛИКЛАР МОРФОЛОГИЯСИ ВА АНАТОМИЯСИ** лабораториясига бошчилик қилади. Лаборатория ходимлари ўсимлик аъзоларининг ички тузилишини, ҳужайра ва тўқималарнинг ривожланиш қонуниятларини ўрганади. Кўп йиллар давомида чўл ўтлоқларида кенг тарқалган озукабон ва доривор ўсимликларни ўрганиш «Ўсимликлар экологик анатомияси» номли китобни яратишға асос бўлди.

ФАН-ИШЛАБ
ЧИҚАРИШГА

УСИМЛИКЛАР ЭКОЛОГИЯСИ ВА ФИЗИОЛОГИЯСИ лабораторияси 1950 йилда ташкил этилган бўлиб, асосий йўналиши ёввойи ем-хашак ўсимликларининг физиология ва биокимёсини ўрганишга қаратилган. Бу бўлим ходимлари Қизилқум чўлларида ёввойи ем-хашак ўсимликларининг ҳар хил табиий шароитга чидамлигини ҳар томонлама ўрганишга боғлиқ илмий изланишлар олиб бормоқда.

Тажрибалар айрим чўл ўсимликлари ҳатто узоқ вақт сувсизликка чидаб, 35—53 даража жазирамада ҳам фотосинтез ва нафас олиш қобилиятига эга бўлишларини кўрсатди. Биология фанлари номзоди **М. НИҒМАТОВ** раҳбарлик қилаётган лаборатория ходимлари сунъий ўтлоқлар барпо этиш шарт-шароитлари борасида изланишлар олиб бормоқда. Тадқиқот натижаси ҳосилдорлиги табиий ўтлоқларникидан 5—6 марта юқори бўлган сунъий ўтлоқлар яратиш мумкинлигини кўрсатди.

ЎТЛОҚЛАР ФИТОМЕЛИОРАЦИЯСИ (лаборатория мудири — профессор **У. ҲАСАНОВ**). Қурғоқ ва ўрта чўл ўтлоқларини ҳар томонлама ўрганиш, улардан оқилона фойдаланиш, камҳосил майдонларда қурғоқчиликка ва иссиққа чидамли, кўп йиллик серҳосил ўтлоқлар яратиш лаборатория жамоасининг асосий мақсади.

Кейинги йилларда ўтлоқлар майдони ва сифати кескин ўзгариб ўртача ҳосил миқдори камайиб кетди. Орол денгизининг катта майдони қуриши оқибатида унинг атрофидаги ўтлоқлар ҳолати жуда ёмонлашиб кетди. Лабораториянинг бир гуруҳ олимлари қуриб бораётган Орол ва Амударёнинг қуйи қисмида ўсимлик ўстириш устида иш олиб бормоқда.

ШҶР ЕРЛАРНИ БОТАНИК ЖИҲАТДАН ЯХШИЛАШ лабораторияси мудири **С. НИҒМАТИЙ** бу бўлим фаолияти ҳақида қисқача тўхталиб ўтди: Қизилқум таёббатдан ташқари, саноатнинг 20 дан ортиқ тармоғида ишлатилади. Унинг илдизига бўлган эҳтиёж йил сайин ортиб бормоқда. Бу фойдали ўсимлик майдонлари тобора қисқариб кетиши туфайли 1964 йилдан буён уни экиб кўпайтириш устида иш олиб борилмоқда. Монголияда бизнинг технология асосида 100 гектар ерга қизилқум экилди. Лаборатория ходимлари қизилқумни далада алмашлаб экишда фойдаланиш мумкинлигини исботлаб беришди. Масалан, Ҳовос ноҳиясида «Дўстлик» давлат ҳўжалиги ушбу ўсимликдан сўнг гектаридан 20—25 центнердан пахта олапти. Ваҳоланки, илгари шу даладан бор-йўғи 8 центнер ҳосил олинган. Келажақда бу борадаги иш давом этади.

Илмгоҳдаги етакчи лабораториялардан бири **ЭФИР МОЙЛИ, ОШЛОВЧИ ВА БЎЁҚЛИ УСИМЛИКЛАР** лабораторияси ҳисобланади. Беруний номидаги Ўзбекистон давлат мукофоти лауреати **Қаҳҳор ҲОЖИМАТОВ** ушбу соҳага раҳбарлик қилади.

Ўзбекистонда қимматбаҳо эфир мойли ўсимликларнинг 600 дан ортиқ, зираворларнинг 200 га яқин, озиқ-овқат саноатида ишлатиладиган бўёқли ўсимликларнинг эса 130 дан ортиқ тури борлиги аниқланган. Иттифоқимизда биринчи бўлиб шифобахш гиёҳлардан бир қанча чанқовбосди ичимликлар яратилди. Шунингдек «Самарқанд бальзэми» ҳамда «Самарқандская ароматная» каби ичимликлар юзага келди.

Гўлхайридан олинган қизил бўёқни саноат усулида олиш технологияси ЎзФА Биоорганик кимё илмгоҳининг бир гуруҳ олимлари, «Ўзпищепром», Чортоқ озўқа концентратлари ишлаб чиқариш-тажриба заводи мутахассислари билан ҳамкорликда яратилди.

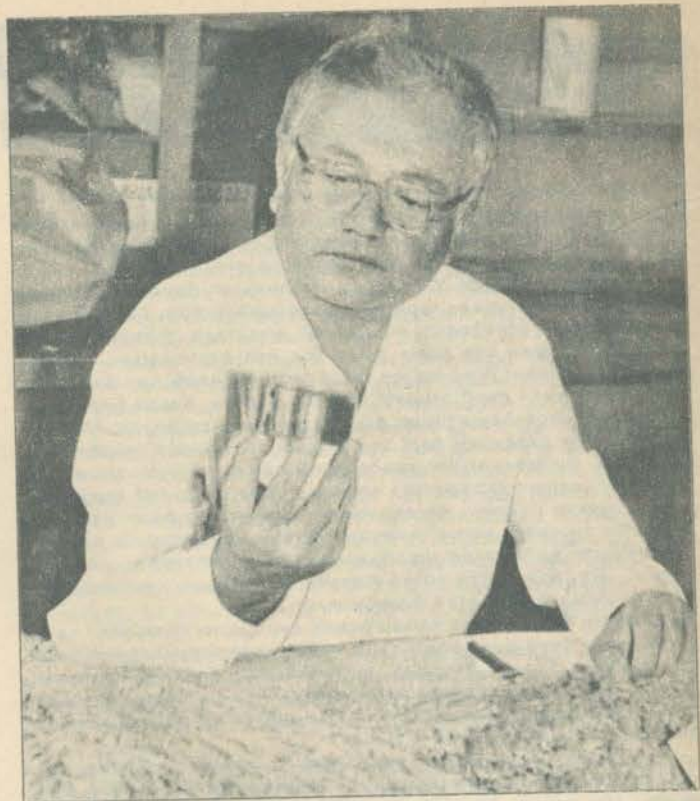
ФОЙДАЛИ УСИМЛИКЛАРНИ ИЗЛАШ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИШ лабораторияси. Унинг асосий йўналишлари — Ўзбекистоннинг қимматли хом ашё саналадиган ўсимликлари жамғармасини аниқлаш ва харитага тушириш, улардан оқилона фойдаланиш тавсияларини ишлаб чиқишдан иборат.

Самарқанд, Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё ва Тошкент вилоятлари асосий доривор ўсимликларнинг жамғармалари ва тарқалиш хариталари тузилди. Ҳозирги кунда бўймодарон ва лимон ўтининг табиатда кўпайиши масалаларини ўрганиш бўйича ишлар давом эттирилмоқда. Лабораторияга биология фанлари номзоди **И. МАЛЬЦЕВ** раҳбарлик қилмоқда.

КЎК-ЯШИЛ СУВ УТЛАРИ ЛАБОРАТОРИЯСИ 1965 йилда ташкил топган, унинг асосий йўналиши табиий сув ҳавзаларида ва тупроқларда кенг тарқалган сув ўтларнинг флорасини ўрганишдан иборат. Ҳозирда илмий ходимлар кўк-яшил сувўтларни ўрганиш ва уларнинг азот тўплаш қобилиятига эга бўлган турларини ажратиш устида илмий изланишлар олиб бормоқда.

Биология фанлари доктори **М. ҚУЧҚОРОВА** раҳбарлик қилаётган ушбу бўлим олимлари носток мускорум ва оқсилга бой спорулина платенсис каби сувўтларни махсус қурилмаларда ўстиришди. Пахта ва шולי уруғлари экишдан олдин сувўтлар билан намлаш орқали чигит ва шолининг униб чиқишини 3—4 кунга тезлаштиришга эришди. Натижада пахта ҳосилдорлиги 2—3, шолиники эса 4—5 центнерга ошди.

Келгусида пахта ва шולי етиштиришда қўлланиладиган турли хил минерал ўғитлар ва зарарли кимёвий моддалар ўрнини азот тўпловчи камёб сув ўсимликларидан бири азолладан тайёрлана-

Беруний номидаги Ўзбекистон давлат мукофоти нишондори, биология фанлари номзоди **Қаҳҳор ҲОЖИМАТОВ**.

диган ўғитлар билан алмаштиришга жиддий эътибор берилади. **СУВ УСИМЛИКЛАРИ ЛАБОРАТОРИЯСИ** (мудир: биология фанлари номзоди **Н. ПОКРОВСКАЯ**).

Бир ҳўжайрали сувўтлар ва сув ўсимликлари ичида инсоният учун фойдали, сермаҳсул турлари саноклигина. Хлорелла ва сцендесмус шулар жумласидандир. Улар таркибида оқсил, ёғ моддалари, карбонсувлар, турли дармондорилар мавжуд. Бу икки турни чорвачилик, ипакчилик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга тадбиқ этганлиги учун бир гуруҳ ходимлар Беруний номидаги Давлат мукофоти билан тақдирланган.

СУВЎТЛАР ФОТОСИНТЕЗИ лабораторияси шўр сув ва ёруғликка чидамли сувўтларнинг ҳосилдорлигини ва улардаги фотосинтез жараёни орқали бошқаришини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганади. Сувўтлардаги фойдали моддаларнинг миқдорини кўёш нури таъсирида кўпайтириш ва бошқариш биотехнологиясининг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади. Ҳозирда ушбу лабораторияга биология фанлари номзоди **Х. БЕРДИҚУЛОВ** раҳбарлик қилмоқда.

МИКОЛОГИЯ лабораториясининг илмий йўналишлари биологиянинг энг муҳим соҳаларидан бири — замбуруғлар экологияси, тарқалиши, физиология ва биокимёвий хоссаларини ўрганишга қаратилган. Озиқ-овқат маҳсулотларининг танқислиги назарга олинган ҳолда 1980 йилдан бошлаб истеъмол учун яроқли ва фойдали қўзқоринларни сунъий усулда кўпайтиришга жиддий эътибор берилмоқда. Лаборатория ходимлари зарарли ва зарарсиз замбуруғларни ўрганиш борасида тадқиқот олиб бормоқда. Зарарсизлари тупроқдаги ўсимлик қолдиқларини чиритиб, ер ҳосилдорлигини оширишга ёрдам беради. Зарарли турлари эса бутун тирик мавжудотда касаллик туғдиради.

Биология фанлари номзоди **М. АЗИМХУЖАЕВА** мудир бўлган ушбу бўлимда бир қатор фойдали моддаларга бой маҳсулотларни чиқиндилар асосида яратиш устида изланишлар олиб боришмоқда.

Ботаник илмгоҳи ҳақида яна талайгина сўз юритиш мумкин. Лекин шунини таъкидлаш лозимки, фан тараққиёти (у қандай соҳа бўлмасин) машаққатли изланишлар туфайли юзага келади. Илмгоҳ ходимлари бу машаққат масъулиятини яхши тушунади.

Уктам ПРАТОВ,
биология фанлари доктори,
Рустам ЕРЛАҚБОВ,
мухбир.

БАНК ТИЖОРАТ ЙЎЛИДА

БАНК деганда одатда кўз олдимишга ҳашаматли бинода пул билан ишғол этилган бир муассаса келади. Банк сўзининг аслида «стол» деган маънони англатишидан эса кўпчилик беҳабар. Дарвоқе, бу сўз тарихи бизни ўрта асрларга етаклайди.

Дастлабки банклар XIV асрда Италиянинг Венеция шаҳрида пайдо бўлгани хусусида тарихий маълумотлар бор. Гап шундаки, ўрта асрларда иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан тарқоқ феодал давлатлар деярли ҳар бири ўзига хос пул системасига эга эди. Пул системасининг асосини эса танга ташкил қилиб, ҳар бир ҳукмрон ўз тангасини зарб этишга ҳуқуқли бўлган. Баъзи бир Оврупо қирол ва шоҳлари кўпроқ даромад олиш мақсадида, қалбаки, яъни софлик даражаси паст тангаларни муомалага чиқаришган. Бу вазият савдогарларни саросимага солиб қўйган. Натижада, танганинг софлик даражасига кафолат бера оладиган ҳамда бир давлат пулини иккинчи давлат пулига алмаштирадиган муассаса ни тузиш зарурати келиб чиққан. Тангани алмаштириш қадимги Венециядаги ҳашаматли саройларнинг тош столларида олиб борилган. Шу тариқа пул сотиб олувчи ва сотувчи муассасаларни «Бансо» номи билан атай бошлаганлар.

Қадимги банклар пул алмаштириш ёки савдогарларнинг сотиб олган моли учун пул тўлаш тўғрисидаги топшириқларни амалга оширган, холос. Даврлар ўтиши билан банклар фаолияти ва улар амалга оширадиган муаммолар нуқтамаллаша бордики, ҳозирги кунда бирон мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини банкларсиз тасаввур этиш мумкин.

БАНКЛАР турли-туман муомалалар воситасида ҳўжаликларга хизмат кўрсатадиган халқ ҳўжалиги мажмуининг мўҳим бир бўғинидир. Маълумки, бугунги кунда мамлакатимиз банк тармоғи чуқур ўзгаришларни бошидан кечирмоқда. 1987 йили халқ ҳўжалигининг мўҳим тармоқларига хизмат кўрсатадиган Қўрилиш-саноат, Агросаноат, Уй-жой қўрилиши ва коммунал ҳўжалиги, Ташқи иқтисод ҳамда Жамғарма банклари ташкил этилган эди. Матбуотда бу ташкилий қайта қуриш кескин баҳсларга сабаб бўлди. Бир-бирига эд фикрлар билдирилди. Чунки бу банклар халқ ҳўжалиги эҳтиёжидан келиб чиқмаган ҳолда маълумий йўл билан ўзгартирилди. Умуман, бир сўз билан айтганда, вужудга келган банк тармоғи тўнкариб қўйилди. Чунки бу ислохот асосий ҳўжаликлар билан бевосита иш юритадиган қўйи бўғиндаги банк ҳодимлари сонининг камайишига ва бошқарувчиларнинг кўпайишига олиб келди.

Банкларни маълум бир халқ ҳўжалиги тармоғига боғлаб қўйиш, ислохотчиларнинг фикрича, ҳар бир тармоқ корхоналари хусусиятини билган ҳолда уларнинг молиявий фаолиятини яхшилашга хизмат қилиши керак эди. Лекин кўтилганидай бўлиб чиқмади ва ислохотнинг дастлабки давридаёқ бир қанча муаммолар юзага келди. Эски тармоқ доирасида фаолият кўрсатиб, кўникма ҳосил қилган корхоналар ўртасида тушунмовчиликлар келиб чиқди. Маълумки, корхоналар ўртасидаги олди-сотди жараёни айрим чекланишларни ҳисобга олмасак, фақат банклар орқали бажарилади. Корхоналарга хизмат кўрсатадиган банклар янгича номланиши, баъзилари эса янги ташкил этилган банкларга бириктирилиши сабабли улар ўртасидаги ҳисоб-китоблар чалқашиб кетди. Натижада, ўз эгасини тополмаган бир неча миллион сўм пуллар муомалада пайдо бўлди. Албатта, бу ташкилий носозликларга чек қўйилди. Аммо, банк системаси барча нуқсонлардан фориғ бўлолмади, чунки пул-кредит хизмати бўйича Давлат банки яқка ҳокимлиги янги асосга кўчирилиб, иختисослашган банклар яқка ҳокимлиги вужудга келтирилди.

Бевосита миждозлар билан пул-кредит мўносабатларини олиб борувчи қўйи бўғиндаги банклар иши ниҳоятда қийинлашди. Марказлашган бошқарувга бинан ноҳияларда фақат биттадан банк бўлиб, улар турли ишлаб чиқариш тармоқларининг барча турдаги корхоналарига хизмат кўрсатарди. Умумий назоратни эса фақат Давлат банки олиб борар эди. Энди унинг миждозлар тармоқларга бўлиниб, вилоятларда ташкил этилган қатор иختисослашган банк бошқармалари назоратига ўтди. Демак, бу банк аввалгидай фақат Давлат банкига эмас, балки юқоридаги барча банк бошқармаларига ҳисобот бериб турадиган бўлди. Бундан ташқари, кредит мулки билан боғлиқ масалаларда жўда кўп чалқашликлар юзага келди.

Бундай аҳвол ўзоқ давом этиши мумкин эмас эди. Чунки ташкилий ўзгаришлар ҳўжаликларнинг ҳам кескин норозилигига сабаб бўлди. Вазиятни тўғри баҳолаб, марказий бошқарув органлари ҳўжаликларга ўз хоҳиши билан банкни танлаш ҳуқуқини берди. [Эслатиб ўтамиз: 20-йилларнинг охиридан бошлаб ҳар бир ҳўжалик муайян банкка маълумий равишда бириктириб қўйилар

Қадим Венеция банкчилари иш устида.

эди]. Бу эса, ўз навбатида, қўйи банкларнинг оператив ишини, бир оз бўлса-да, енгиллаштирди.

Лекин, бу ислохот энг мўҳим бўлган масала—банк билан корхона ўртасидаги иқтисодий мўносабатларда кескин ўзгаришга олиб келмади. Ҳўжаликларда банкни танлаш ҳуқуқи юзаки бўлиб, аслида ўша банкларга ипсиз боғлаб қўйилди. Назарий жиҳатдан, янги банк тармоғига нисбатан ҳўжаликларнинг мўносабатини ҳисобга олмасак, бундай ҳуқуққа эга бўлган корхоналар ўзларининг эски банкларига кетиб қолишлари керак эди. Амалда эса барча иختисослашган банклар ўзларига бириктириб қўйилган ҳўжаликларга хизмат кўрсатадиган универсал банкларга айланди. Бир банк доирасида тармоқлараро кредит маблағларини тақсимлашдаги муаммоларга шу тариқа барҳам берилди.

Бундан ташқари, яна шуни ҳам қайд қилиб ўтиш керакки, Давлат банки кўзда тутилганидай ҳақиқий «банклар банки»га айлана олмади. Унинг асосий вазифаси сарҳисоб бошқармасининг ҳисоб-китобидан нарига ўтмай қолди. Тармоқ банклари ишини назорат қилишда, тартибга солишда унга реал ҳуқуқ ва тadbририй чоралар етишмас эди.

Мана шундай вазият асосида яқка меҳнат фаолияти, ширкатчилик ҳаракати, корхоналарга муайян иқтисодий мўстақиллик берилиши каби омиллар таъсирида тижорат банклари пайдо бўла бошлади.

Банк тармоғининг ривожланиши иқтисодиётда бўлаётган мўҳим ўзгаришлар билан бевосита боғлиқдир. Мулкчилик турли шаклларининг қонуан мўстақамланиши амалда давлат мулкчилиги билан бир қаторда бошқа мулкчилик шаклларининг пайдо бўлишига олиб келди ва бу, ўз навбатида, кооператив ва акционер банклари таркиб топишига мўстақкам замин бўлди. Масалан, кооперация тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши билан 1988 йилда биринчи қалдирғоқ тижорат банклар [Чимкент шаҳрида «Союзбанк», Ленинградда «Патент», Москвада «Москоопбанк» ва ҳоказо] ташкил этила бошланди. Мулкчиликнинг барча шакллари қонуний эътироф қилибгина қолмай, амалда ҳаётга татбиқ қилаётган жумҳуриятларда, Москва, Ленинград каби ийрик шаҳарларда юзлаб тижорат банклари фаолият кўрсатмоқда.

Иккинчи гуруҳ омилларга келсак, ҳақиқатда 20-йилларнинг охири, 30-йилларнинг бошларида шаклланган банк системаси ниҳоятда марказлаштирилган эди. Кейинги йиллардаги ўзгаришлар: тармоқ банклари тузилиши унинг моҳиятини ўзгартирмади. Бу системдаги тижоратчилик ҳаракатига юқорида қайд қилинган омиллар бош таъсир кўрсатган бўлса-да, кўп ҳолларда бирмунча иқтисодий эркинликка эришган давлат тасарруфидаги корхоналарнинг молиявий ҳуқуқсизлиги ҳам тўртки бўлди. Улар аксариятининг давлат тармоқ банкларидан тижорат банкларига кетиб қолиши ҳам кўпроқ масаланинг иккинчи томони билан боғлиқ. Чунки давлат назоратчиси сифатидаги бу банклар корхоналарнинг ўз ҳисобидаги пулларни эркин муомалага туширишига йўл қўймас, уларни ўз хоҳишига қараб ишлатар, бунинг эвазига эса корхонага ҳеч нарса тўламас ва, ниҳоят, уларнинг ҳар бир қадамини сергак назорат қилиши янгича шароитда корхоналарни қониқтирмас эди.

Ташкил топган янги тижорат банклари давлат тармоқ банклари билан молия-кредит соҳасида рақобатчиликнинг вужудга келишидаги илк босқич дейиш мумкин. Ҳақиқий кескин рақобатчилик тўғрисида гапиришга ҳали эрта, чунки бу янги банкларнинг пул-кредит хизматидаги улуши жуда оз бўлиб, асосий ҳажми ҳамон тармоқ банклари тасарруфидадир.

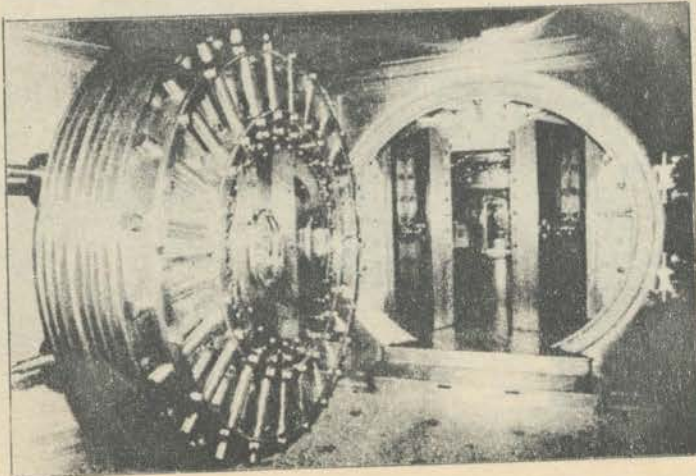
Иттифоқ Олий Кенгашининг «ССЖИ Давлат банки тўғрисида» ва «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонунлари қабул қилиши, кўпгина жумҳуриятларнинг, жумладан Ўзбекистоннинг ҳам шу йўналишдаги қонунлари ишлаб чиқиши ва қабул қилиши билан, айтиш мумкинки, банк тармоғи ўз ривожланиши йўлида янги паллага кирди. Бу қонунларнинг умумийлик томонлари, камчиликлари, ўзаро тафовутлари ҳам бор, албатта. Бироқ шунга айтиш керакки, бу қонунлар асосида эндиликда банклар икки поғонали тармоқдан иборат бўлади. Биринчи поғонада бевосита ва билвосита дастаклар билан тижорат банклар ишини мувофиқлаштириб борувчи Давлат банки «банклар банки» сифатида фаолият кўрсатади, иккинчи поғонада тижорат банклари аҳоли ва хўжаликлар билан бевосита пул-кредит муносабатларини олиб борувчи махсус корхона мақомига эга бўлди. Мазкур қонунлар давлат тармоқ банкларини ҳам тижоратчилик асосига ўтказишни тақозо қилади. Амалда бу жараён бошланди. Агросаноат, Уй-жой қурилиши ва коммунал хўжалиги банклари акционер банклар деб эълон қилинди. Саноат-қурилиш банки эса 10 миллиард сўмлик устав фонди билан давлат тасарруфида қолди ва давлат саноат-қурилиш тижорат банкига айлантирилди.

Тижоратчилик банк ходимларини ижодий изланишга мажбур қилади. Пайчиликиннинг тўғри асосда ташкил этилиши эса акционерларга юқори дивиденд [акционерлик жамияти аъзолари ўртасида ҳар йили тақсимланадиган фойданинг бир қисми] келтирадиган пул-кредит сиёсатини олиб боришни тақозо этади. Тижорат банкларимиз ўз тақдирларини мавжуд корхоналар фаолиятига топшириб қўймасдан, уларнинг ривожланишини ва, умуман, ҳар бир ўлканинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўналишини ўз кредит сиёсатлари билан белгилашларига тўғри келади. Бозор шариоитида самарасиз қурилиш ёки харидоргир бўлмаган сифатсиз мол ишлаб чиқарувчи корхоналарга қарз беришга ҳар қандай тижорат банки ҳам ботина олмас керак. Бу билан банк, биринчидан, ўзини ҳимоя қилса [чунки, бундай корхоналарга қарз бериш қалтис бўлиб, унинг қайтариб берилиши хавф остига қўйилади], иккинчидан, акционерлар оладиган фойда миқдори шубҳадан ҳоли бўлади. Охир-оқибатда, тижорат сиёсати корхоналарни ўз фаолиятларини тўғри изга солишга ундайди.

Маълумки, муассаса ёки аҳолига қарз бериш учун, аввало банкнинг ўзи муайян миқдорда маблағга эга бўлиши зарур. Банк маблағларининг асосини эса хўжаликларнинг жорий ва бошқа ҳисобларидаги пуллар ташкил этади. Агар шу пайтгача маблағларни жалб қилиш, уларни фойда келадиган қилиб, пулга муҳтож хўжаликларга бериш, қарзни ўз вақтида қайтариб келишни таъминловчи чора-тадбирлар кўриш каби масалаларда банк ходимларининг бошлари оғримасдан бўлса, эндиликда бундай масалалар уларнинг кундалик фаолиятига айланиши шубҳасиз.

Корхоналарнинг маблағини текинга ишлатиш тижоратчилик қоидаларига мос келмайди. Авваллари банк фақатгина колхоз-кооператив ташкилотлари ҳисобидаги маблағга йиллик ҳисобидан 0,5 фоиз бадал тўлаган бўлса, эндиликда барча хўжаликларнинг ҳисоб-китоб, жорий ҳисобларига ҳам тўламоқда. Лекин, баъзи бир тижорат банклари бир ва ундан юқори фондда бадал тўлашмоқда. Масалан, Москвадаги аввалги Уй-жой коммунал хўжалиги тармоқ банки асосида тузилган иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш «Бизнес» банки бир фоиз бадал тўламоқда. Умуман,

Фаранг юртининг хазинасига шу қопқа орқали кирилади.

Москвадаги янги тижорат банклари талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда ишламоқда. Албатта, бундай бадал билан хўжаликларни банкка жалб этиш қийин. Бунинг устига, корхоналар тўғрисидаги Иттифоқ қонуни хўжаликларни келишиш асосида, вақтинчалик бўш маблағларни бир-бирларига бериш ҳуқуқи билан таъминлади. Демак, хўжалик учун вақтинча бўш турган пулини фойдали қилиб ишлатишнинг имкони бор. Агар банк қатъий белгилаб қўйилган бадал билан уларнинг маблағини олса [0,5%], бошқа хўжалик эса келишган ҳолда юқори фондда бадал беради. Бу эса банк ходимларини анча шошириб қўймоқда. Кейинги пайтларда банкларимиз бирмунча фаоллик кўрсатиб, депозит [«депозит» — лотинча сақлаш учун берилган буюм, нарса маъносини англатади. Депозит ҳисоби бизда тор маънода ишлатилиб, маълум бир муддатга жалб қилинган маблағларга нисбатан қўлланилади. Аслида барча ривожланган мамлакатларда ҳисоб-китоб, жорий ҳисоблар ҳам депозит ҳисоблар қаторига киртилади.] ҳисобларга маблағларни жалб қилишмоқда. Бунда банк шариоми асосида муайян муддат ичда маблағларни «сотиб» олмақда.

Халқаро тажрибадан маълумки, қарз беришнинг муддати билан унинг фоиз даражаси ўртасида тўғридан-тўғри алоқа мавжуд. Қарз қанча узоқ муддатга берилса, ундан келадиган фоиз шунча юқори ўрнатилиши керак. Бизда эса бу қонуниятнинг акси амал қилиб келди.

Кейинги вақтларда банкларимиз, дунё банк амалиётида кенг қўлланиб келаётган баъзи бир муомалаларни ўзлаштиришга киришмоқда. Лизинг ва факторинг шу жумладан.

«ЛИЗИНГ» аслида инглизча сўз бўлиб, ижара маъносини билдиради. Бунда машина-механизмлар, транспорт воситалари, бинолар, ЭҲМ ва ҳоказолар банк орқали маълум муддатга ижарага берилади. Лизинг 50-йилларнинг бошларида АҚШда, 60-йиллардан бошлаб Ғарбий Оврупо мамлакатларида қўллана бошланди. Бундай муомалаларни махсус лизинг компаниялари, иририк тижорат банклари амалга оширади. Лизинг компанияси ёки тижорат банки бозор конъюнктурасини ва хўжаликлар эҳтиёжи, имкониятларини билган ҳолда турли хил замонавий ашё ва жиҳозларни сотиб олиб, одатда, 2—5 йилга ва кўпроқ муддатларга ижарага беради. Лизинг ҳар икки томон учун фойдалидир. Асосан кичик корхоналар, ижара хўжаликлари катта харажат талаб қиладиган энг замонавий машина-механизмлар, жиҳозларни сотиб олишга молиявий имконияти етишмайди. Бундай шариоитда банк лизинги жуда қўл келади. Лизинг бўйича тўлайдиган ижара ҳақида нисбатан солиқ солинамаслиги, корхоналар учун яна бир афзаллик туғдиради. Лизинг банк учун ҳам афзалликларга эга. Биринчидан, у ижара ҳақи сифатидаги барқарор даромад манбаига эга бўлади. Иккинчидан, узоқ муддатли қарз беришга қараганда ҳисоб-китоблар анча жўн бўлиб, камроқ харажат талаб қилади. Учинчидан, лизинг бўйича муомалаларни бажариш билан банк бошқа хил хизмат доирасини кенгайтириш имконига эга бўлади.

Банк муомалаларидан яна бир янги хили **ФАКТОРИНГДИР**. «Факторинг» воситачи маъносини англатади. Банкнинг факторинг хизмати корхоналарга ўз вақтида бошқа корхоналар олдидаги қарзларидан қутулишга, фаолиятидаги мутаносибликни жорий этишга, фойдасини кўпайтиришга қаратилгандир. Оддий қилиб айтганда, факторинг муомаласининг иқтисодий мазмуни қуйидагича: корхона сотган мол учун анча вақт ўтгандан кейин пулини олади, агарда харидор корхонада пул бўлмаса бу яна ҳам узоққа чўзилади. Лекин сотувчи корхонага маблағ зарур, чунки у ҳам ўз навбатида бошқа муассасалар олдида харидор ҳисобланади. Мана шундай вазиятда банк ёрдамга келиб, қарзга нисбатан эгаллик ҳуқуқини олади, яъни молнинг жўнатилгани тўғрисидаги ҳужжатларни олиб, дарҳол пулини тўлайди. Кейин эса харидор билан банкнинг ўзи ҳисоб-китоб қилаверади.

Банкларимиз амалиётидаги бу янги муомалалар баъзи бир нуқсонлардан ҳоли эмас, албатта. Бозор муносабатларининг чуқурлашуви эса, аминимизки, бу камчиликларни аста-секин барта-раф қилади.

Ашур ҚОДИРОВ,

Тошкент иқтисодиёт дорилфунуни доценти;

Раҳмон ДЕҲҚОНОВ,

Иттифоқ Давлат молия академиясининг аспиранти.

АМЕРИКАДА ПАХТАЧИЛИК

ЯНГИ НАВ ЯРАТИШ ВА УРУҒЧИЛИК

Америкада ғўзанинг янги навларини яратиш борасида генетик тадқиқотларнинг ривожланганлиги натижасида улкан ютуқлар қўлга киритилган. Чунки, рақобат қила оладиган ўта сифатли уруғ ишлаб чиқариш зарурияти нав яратувчиларни изчил изланиш ва ишлаб чиқаришни такомиллаштиришга мажбур этади. «Стонвилл Педигрид Сид», ҳамда «Дельта Энд Пайн компани» навлари АҚШ, Испания, Юнонистон, Туркия, Лотин Америкаси ва бошқа мамлакатлар пахта майдонининг асосий қисмига экилади.

Бундайин шухратнинг сабаби мазкур навлар толасининг тозаллиги ва пишиқлиги жиҳатидан тўқимачилик корхоналарининг талабига тўла жавоб бера олишидир.

Америкаликлар нав яратиш — уруғчилик ишларини яхлит узлуксиз жараён сифатида олиб боришади. Бизда эса бир ташкилот нав яратиш билан, бошқаси уруғчилик билан шуғулланади, унинг софлиги учун эса бирортаси ҳам масъул эмас.

АҚШда фақат қобиқсиз, дориланган уруғ экилади. Бир гектар ерга 12—14 килограмм, яъни биздагига нисбатан 5—6 ҳисса кам уруғлик сарфланади.

ПАХТА БОЗОРИ

Бозор ва об-ҳаво шароитини ҳисобга олган тадбиркор Қўшма Штатларда ҳар йили 2.650000 — 2.850000 тонна атрофида пахта толаси етиштирилади. 1991—1992 йилларда бу 3 миллион тонна бўлиши мўлжалланмоқда. Бунинг ярми четга сотилади. АҚШ ва кўпгина бошқа мамлакатларда пахта олди-соттисида энг аввало маҳсулот ранги, толасининг узунлиги, пишиқлиги, толанинг узунлиги бўйича бир хиллиги, толанинг узиллишига бўлган нисбий мустаҳкамлиги ҳисобга олинади. Худди шу белгиларга кўра пахта толаси еттита навга ажратилади. 11 балл билан баҳоланган тола энг яхши, 71 балл олган тола эса энг сифатсиз ҳисобланади. Уртача баҳо — 41 балл. Уртачадан яхши ҳисобланган тола қиммат туради ва толанинг жаҳон бозоридаги ўртача нархида олинади, шунингдек устама ҳақ тўланади. Акс ҳолда ўртача нархдан паст баҳода сотиб олинади.

Тола сифатини баҳолашнинг ягона омилини ишлаб чиқиш учун АҚШ Қишлоқ хўжалиги вазирлиги томонидан илғор мутахассис ва олимлардан иборат комиссия тузилган.

Бу ерда ҳар бир той (220 килограмм) пахта устига унинг тола хусусияти, сифати ёзиб қўйилади ва целлофан қопга солиниб омборхонага жўнатилади. Ҳар бир той рақами ва сифати ҳақидаги маълумотлар пахта эгасига етказилади. Фермер қайси омборда, қанча ва қандай сифатли пахта-

БОЗОР иқтисодиётига ўтиш даврида биз жаҳон бозорида юз бериши мумкин бўлган ҳол — пахта маҳсулотига бўлган талабнинг камайиб кетиш эҳтимолини олдиндан сеза олишимиз ва ишлаб чиқаришни такомиллаштира боришни ўрганишимиз керак бўлади.

Худди шу мақсадда бир гуруҳ ўзбек мутахассислари америкалик фермерларнинг пахта етиштириш борасидаги тажрибалари билан танишиб қайтдилар. Қуйида ана шу сафар иштирокчиси, биолог олим, жумҳурият Қишлоқ хўжалиги вазирлиги пахтачилик бошқармасининг бошлиғи Ренат НАЗАРОВ ўз таассуротларини баён этади.

си борлигидан хабардор бўлади. У харидор топгач, омбор хизматчисига фалон кишига фалон миқдорда пахта беришини айтиб сим қоқади ва шу билан иш битади ҳисоб.

ПАХТА ЕТИШТИРИШ УСЛУБИ

Мамлакатнинг 14 та штатида пахта етиштирилади. Шу майдоннинг 80 фоизи Калифорния ва Миссисипи дарёси ҳавзасида жойлашган штатларга тўғри келади.

Сен-Жоакин водийсининг об-ҳавоси, ҳавонинг намлик даражаси бизникига жуда ўхшаш.

1989 йили бу ерда ҳар гектар майдондан ўртача 54 центнердан ҳосил олинбди. Утган йили биз борган вақтда ҳали пахта теримига киришилмаган эди. Америкалик мутахассислар билан биргаликда ўтказган текшириш ҳосил ҳар гектаридан 44—45 центнердан ошмаслигини кўрсатди. Фермер Шени буни баҳорги кучли ёмғир туфайли чигит экишга кечикканлиги билан изоҳлади.

Келгуси йил ҳосили учун тайёргарлик куздан бошланади. Йигим-терим тугагандан сўнг даладаги ғўзапоя ер ҳайдаш давомида майдаланади. Дискли плуг билан икки марта ишлов берилгандан сўнг ер текисланади.

Фермерларнинг фикрича, агар ер текис бўлмаса, ғўза

Ғўза баргини тўкиш учун ҳеч қанақа ҳидга эга бўлмаган «хорвейд» дорисининг қўлланиши. Энг муҳими у атроф-муҳитга мутлақо зарарсиз ҳисобланади.

Эгатлар оралиғи 1 метрдан кам бўлмаган америка пахта даласи.

бир текис унмайди, майдон бир хил суғорилмайди, демакки, бир текис ўсмайди. Шунинг учун ер сатҳини текислаш энг муҳим омил саналади.

Эгат олингандан сўнг то баҳоргача шу ҳолда қолдирилади. Кўкламда 18-20 сантиметр чуқурликда ўғит солинади. Ўғит меъёри фермер топшириғига биноан махсус картограмма асосида белгиланади, уни агрокимё хизмати мутахассислари ҳар 4 — 5 йилда қайта ишлаб беради.

Минерал ўғитлар мавсумда уч марта, муайян вақтларда солинади. Жаноб Шени бу ишни кечиктириш ҳосилга ва дефолиацияни ўтказиш муддатига салбий таъсир этишини айтиб ўтди.

СУҒОРИШ

Ер тузилиши ва тупроқ сифатини ҳисобга олган ҳолда суғоришнинг янги усулларини ишлаб чиқиш фермерларнинг доимий ташвишидир.

Бу ерда ҳам жўяқдан суғорилади. Томчилаб, ёмғирлатиб ва бухороча — қўллатиб суғориш усули ҳам кенг тарқалган.

Жўяқ орқали суғоришда америкаликлар биздагидан кўра 2 марта кам сув сарфлашади. Сув омбор ёҳуд бетон каналдан 1,5 — 2 сантиметр чуқурликдаги қувурлар орқали пахта даласига етказиб берилади. Эгатларга кўндалан қўйилган энгил алюмин қувурлардаги ҳар бир метр ораликда жойлашган тешиклар орқали жўяқларга оз-оздан сув оқизилади. Яхши текисланганлиги ва тупроқ таркибининг майдалиги туфайли майдон бир текис суғорилади.

Бундай усул сув сарфини икки марта қисқартириш имконини беради, иккинчидан, солинган минерал ўғитларни ювиб кетмайди ва таркибида кимёвий дорилар мавжуд бўлган оқова сувларнинг йиғилиб қолишига йўл қўймайди.

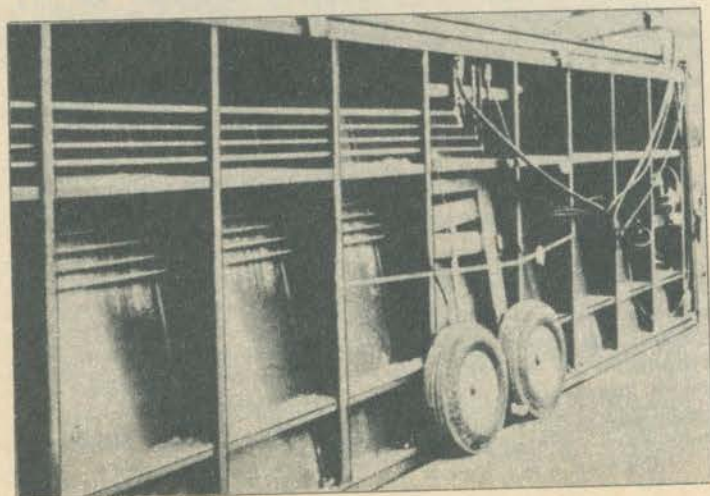
АҚШ фермерлари яғана ва чеканка нималигини умуман билишмайди. Чунки чигит экишда муайян меъёр мавжуд. Чеканка ўтказилмаслигига сабаб шуки, ғўзалар муддатидан олдин ўсиб кетса «ПКС», кечикса «Преп» номли дорилар пуркалади ва тегишли меъёр сақлаб қолинади.

БАРГИНИ ТЎКИШ

Кўсақларининг 60 — 70 фоизи очилгандан сўнг ғўза барги тўктирилади. Уларда барг тўктирувчи сифатли воситаларнинг кўплаб тури мавжуд. Одатда, уларнинг турли хиллари аралаштирилган ҳолда икки марта сепилади. Илмий тадқиқот муассасалари ва фермерларнинг тажрибалари бу усулнинг афзал эканини кўрсатди. Фермерлар шу йўл билан ғўза баргларининг тўлиқ тўкилишига эришадилар.

Барг тўктирувчи воситалар тайёра ёки пуркагичлар ёрдамида сепилади. Тайёра далада 2 — 3 метр баландлик

Бевосита даланинг ўзидаёқ 10 тоннадан ортиқ пахта мана шундай модулларга юкланади.

да учиб дори сепида, бироқ бу иш америкаликларга хос ниҳоятда саранжомлик билан батартиб адо этилади. Америкаликлар бизга бутифос ва байворт номли дори аралашмаси солинган штангали пуркагични кўрсатишди. Ҳеч қанақа ҳидни сезмадик. Гап шундаки, «Байворт» дориси елимсимон бўлиб, аралаштирилганда барг тўкувчи модда молекуласи унга беланади ва сепилганда бутифос ҳиди тарқалмайди.

АҚШ ва бошқа кўпгина мамлакатларда «хорвейд» номли модда кенг қўлланилади. У ҳам ҳеч қанақа ҳидга эга эмас, шунингдек, атроф-муҳит учун зарарсиз ҳисобланади. Энг асосийси, толага салбий таъсир этмайди.

Баргларнинг 90 — 95 фоизи тўкилганда ва кўсақларнинг 95 — 100 фоизи очилганда пахта терими бошланади. Одатда пахта бир марта терилади, кўп ҳолларда ҳосил қолдиқлари ғўзапоё билан бирга майдаланиб ҳайдалади.

Ғўзани алмашлаб экишда турли экинлар билан бирга бошоқли экинларга катта эътибор берилади. Мутахассис ва фермерларнинг фикрича, донли экинлар тупроқ таркибининг бойитибгина қолмай, ғўза илдизи чиришининг олдини олади, тупроқнинг касалланиш даражасини камайтиради.

АҚШда 5 — 6 йилга мўлжалланган алмашлаб экиш режаси ишлаб чиқилган. Бизда эса бу оралик 8 — 12 йилни ташкил этади.

ФАН ЮТУҚЛАРИ ТАРҒИБОТИ

Пахтачилик ишлари бўйича Миллий Кенгаш ва Қишлоқ хўжалиги вазирлиги мавжуд. Пахтачиликни бошқариш ташкилотлари олимларнинг илғор тажриба усуллари ва ихтироларини амалда қўллаш учун ҳаракат қилишади. Улар фермерларга тавсия, режа ва таклиф беришади. Тажриба станцияси, илғор фермер хўжалиги мисолида кўрсатиб ёки пахтачилик бошқармасининг махсус мутахассисларини алоҳида маслаҳат учун юбориб ҳам бу ишни амалга оширишга интилади.

АҚШ Қишлоқ хўжалик вазирлиги доимо чет элда ва ўз бозорида маҳсулот олди-сотдисидеги аҳволни кузатиб боради. Мамлакатнинг хом ашёга бўлган талаб ва эҳтиёжини аниқлаб, шу асосда фермерларга пахта ёҳуд бошқа экинларни қанча майдонда экиш кераклигини маслаҳат беради.

Масалан, 90 фоиз фермер хўжаликлари ўз ерида пахта ва яна бошқа хил экин етиштиради. Агар шу йили келадиган фойда камайиб кетса, уни вазирлик тўлайди. Вазирлик маслаҳатидан ўзгача йўл тутган, қолган 10 фоиз фермер иқтисодий томондан қўллаб-қувватланмайди ва одатда, «синади».

Пахтачилик бўйича Миллий Кенгаш тугалланган илмий ишларни тарғиб қилиш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эга. Кенгаш 16 минг фермер хўжалигини бирлаштиради ва улар ҳисобига яшайди. У доимо фермер ва тўқимачилик корхоналари билан алоқада бўлиб толага бўлган талабни ўрганади, илмий-техника ютуқларини амалга ошириш таклифларини ҳукумат олдида қўллаб-қувватлайди.

АҚШда пахтачилик бўйича бир неча ойнамалар нашр қилинади. Жумҳуриятимиздан борган вакилларга нафақат фермер, мутахассислар, балки матбуот ходимлари ҳам қизиқиш қарашди. Биз жумҳуриятимизнинг бу соҳадаги ишлари бўйича мақолалар билан қатнашдик.

Америкага бўлган ташриф бизга кўп нарса ўргатди. У ердаги ҳамкасбларнинг уруғчилик, нав етиштириш, алмашлаб экишдаги ютуқларини ўрганибгина қолмай, ўзимизда жорий этишимиз ҳам зарур.

Умуман, пахтачиликда америкаликларга қойил қолмай илож йўқ. Зеро, улар салкам 100 йилдан бери Қишлоқ хўжалик вазирлигининг асосий тузилиш тартибининг ўзгартирмай ишлаб келишаётир.

Демак, биз деҳқончиликни бошқаришнинг тузилишини ҳадеб «такомиллаштиравермай», етук мутахассислар тайёрлаш ва улар ишини ташкил этишга кўпроқ эътибор беришимиз лозим.

РАҚОБАТ

ЕХУД ТУРКИСТОН ПАРЧАЛАНИШИДАН БИР ЛАВҲА

КУПЛАБ тарихчи олимлар, бошқа мутахассислар ҳам тарихий Туркистон хонликлари ҳақида фикр юритганда Россия ўрнига Буюк Британия босиб олганда ҳолимиз нима бўларди, ундан кўра Россия босиб олган маъқулроқ бўлди, деган мулоҳазаларни айтишади. Айримлари аксинча, яъни хонликларни Буюк Британия босиб олганда ҳозирги аҳволимиз анча яхши бўлармиди, деган ўйга ҳам боришади.

Бу икки фикрга ҳам қўшилиб бўлмайди. Чунки Россия босиб олдики ёки Буюк Британиями, барибир босқинчи босқинчилигича қолаверади. Ҳеч қайси давлат, агарда ўзи фойда кўрмаса, ўзга мамлакат ерларини босиб олмайди. «Маданият олиб кирдик», «тинчлик ўрнатдик», «саводли қилдик» ва шу каби сафсаталар қуруқ сиёсат-бозликдан бошқа нарса эмас. Чунки босиб олишнинг асосий мақсади уни мустамлакага айлантириб, бойлик ортириш, арзон ишчи кучини сув текинга ишлатиш, хўжаликдан эса хом ашё базаси сифатида фойдаланиш, стратегик қулай шароитни қўлга киритиш, ички ҳамда ташқи савдони кенгайтириш ва шу кабилардан иборат бўлади.

Хўш, Буюк Британия ҳукумати Туркистонни босиб олмоқчимиди ўзи? Бу саволга жавоб бериш учун Ўрта Осиёда рус-инглиз рақобатчилиги масаласини кўриб чиқиш лозим. «Рус-инглиз муносабати» эмас, «рус-инглиз рақобатчилиги» десак аниқ бўлади. Чунки «муносабат» ва «рақобатчилик» сўзларининг маъносига жуда катта фарқ бор.

Маълумки, XIX асрда Россия ва Англиянинг мустамлакачилик сиёсати натижасида уларнинг манфаатлари Туркистонда тўқнашди. Россия сиёсатчиларининг фикрича, «агарда ҳукуматнинг хатти-ҳаракатини бу мамлакатдан (яъни Туркистондан — Ҳ. Б.) узоқлаштирилса, агарда савдо ва дашт халқлари ўз ҳолига ташлаб қўйилса, вақти келиб, тез орада ёки узоқ муддатдан сўнг Британия ҳокимияти ва ишбилармончилиги бу ўлкаларга етиб бормаслигига ва барча савдо-сотиқ бутун дунё савдогарлари бўлмиш инглизларнинг қўлига ўтиб кетмаслигига ва Англия гаввал Россиянинг қўшниси бўлиб олиб, дастлаб Оролни, кейин эса Каспий денгизининг шарқий томонини эгаллаб олмаслигига ҳеч қандай кафолат йўқдир» (ССЖИ МХТДА, 37-Ф., 1-р., 822-иш, 8-в.).

XIX асрда Буюк Британия тасарруфидаги Ҳиндистон ва Афғонистон орқали бизнинг ўлкалар билан савдо-сотиқ қилар, шу боис ҳам улар рус савдогарларини бу ердан сиқиб чиқармоқчи эди. Аини пайтда рус ҳукуматининг Туркистонга кўз олайтираётганлигини сезган инглиз ҳукумати Россия чегаралари Афғонистонгача етиб бормаслиги учун барча дипломатик чора-тадбирларни кўрмоқда эди. Хонликлар бу икки давлат мустамлакалари ўртасидаги «бетараф майдон» сифатида қолиши лозим эди. Бироқ Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларидаги ўзаро урушлар оқибатида кучсизланиб қолган эди, шу боис ҳам Россия бу хонликларни, биринчи навбатда, Қўқон хонлигини босиб олишига инглиз ҳукумати амин эди. Англия ҳукуматининг асосий мақсади эса уларни бирлаштириб, Россияга қарши қилиб қўйиб, Ўрта Осиё бозорини эгаллаш эди. Масалан, 1841 — 1842 йилларда инглиз эмиссарларидан Стоддарт ва Конноли Қўқон ва Хива хонлари билан учрашади. Улар инглизлар таклифига рози бўлишди, бироқ Бухоро амира Насруллоҳон уларнинг иккаласини ҳам қатл этади.

Маълумки, рус қўшинлари 1853 йили Қўқон хонлигининг шимолий қалъаси бўлмиш Оқмасжидни (ҳозирги Қизилўрда шаҳри) шиддатли жангдан кейин забт этди. Кўп ўтмай Қўқон хонлигида қуйидаги мазмунда миш-миш тарқалди: «Россия бутун мусулмонлар мамлакатини босиб олмоқчи, Туркия давлатини йўқ қилиб, Ҳазрат Исонинг муқаддас қабрини мусулмонлардан тортиб олмоқчи эмиш.

Оллоҳ инглизларнинг «кўнглига солибди», улар пайғамбарлар овозини «эшитиб» мусулмонларни хафа қилмай, уларга кўмак беришга тайёр, Туркиянинг мустақиллигини сақлаб қолиб, Иерусалимни (Қуддуси шарифни — Ҳ.Б.) уларга (Туркияга — Ҳ. Б.) мустақкамлаб бермоқчи... Аммо бунинг учун хонликлар ҳам ўзларининг хавфсизликларини таъминлашга интилоқлари лозим ва бирлашиб, русларни Сирдарёда мажаклаб ташлашлари керак». Дарҳақиқат, 1853 йилнинг охирларида Қўқон хонлигида катта ҳаракатлар бўлди, Оқмасжидни озод қилиш учун махсус ҳарбий қўшин юборилди, аммо у мағлубиятга учраб, Қўқонга қайтди. Бундан сўнг миш-мишларга барҳам берилди (М. А. Терентьев. Россия и Англия в Средней Азии. СПб., 1876, с. 213—218).

Бироқ шунга қарамай, инглизлар хонликларнинг русларга қарши ҳаракатларида ёрдам бериш мақсадидан қайтмади. Масалан, маълумотларга кўра, 1853 йили Қўқонда исмини Мустафо деб ўзгартирган бир инглиз тўп ва замбараклар тайёрлаб берган. («Туркестанский сборник», т.6, с.303).

1855 йилги маълумотларга кўра, Буюк Британия Қўқон хони билан махсус битим тузган, ҳинд маъмурияти Қўқон хонига хизмат қилишга ва қўқонликлар билан бирга русларга қарши урушда қатнашишга маҳаллий, яъни ҳиндистонлик туркий сипоҳларга рухсат берган. Уша йили, ҳинд матбуоти хабарига кўра, Панжобда бундай сипоҳлар ёллаш муваффақиятли олиб борилган.

Россия ва Англия ўзаро муносабат ва рақобатчиликни юмшатиш учун 1856 йил 19 мартда битим тузади. Рус генерал-лейтенанти Хрулёвнинг шахсий фикрича, бу битим ўзаро муносабатларни ўзгартирмади, чунки у маҳаллий савдо ва ҳокимлик масаласини ўз ичига олмаган эди. Хрулёвнинг фикрича, асрий сиёсий рақобатчилик ҳарбий тўқнашув билан тугаши мумкин эди. Шу боис Буюк Британия бор имкониятларини ишга солиб Россиянинг Туркистонни забт этишдек тажовузкорлик режаларини барбод қилишга уринади.

Генералнинг тахминича, инглизлар Афғонистонни эронликлардан Ҳимоя қилиш ниқоби остида Ҳимолайгача бўлган мамлакатни идора қилиб, тоғларда ўрнашиб олиб, руслар учун Ҳиндистонгача бўлган йўлни бутунлай тўсиб қўйиши мумкин. Буюк Британия ҳинд ерларини «хавфсизлантириб» бўлиб, энди Туркистонда фаол ҳаракат кўрсатиши ва Россиядан сақлаб қолиш баҳонасида Орол ва Каспий денгизлари қирғоқларигача етиб бориши мумкин.

Генерал Хрулёв бу ўринда Қўқон хонлигига бўлган муносабатини ҳам билдиради. Унинг фикрича, Оренбург маъмурияти Сирдарё бўйидаги қалъаларидан Қўқонга таъсир ўтказмоғи лозим, у ерда савдони ривожлантириши ва, башарти, инглизлар ташвиқоти билан хитойлар Қўқонга ҳужум қилиб қолса, хонликини Ҳимоя қилиши лозим. Генералнинг юқоридаги фикрлари Россия расмий доиралари сиёсатига ҳамоҳанг эди. Бундан эса инглиз ҳукумати хабардор бўлган.

Инглизлар ўлкага ўз эмиссарларини юбориб турган. Масалан, Боқижон Жонгелдининг маълумотига кўра, 1856 йилнинг иккинчи ярмида Қўқон шаҳрига икки инглиз жосуси келган.

1857 йил октябрь ойида Россия ташқи ишлар вазирлигида тузилган махсус «Записка»да айтилишича, Россиянинг Оврупо қисмида ва иттифоқчилар оғир дамларда бошқа Оврупо мамлакатларининг биргаликда тарқалиб-йиғилиб турадиган энг кўпсонли армиясини сақлагандан кўра Британия қарамоғидаги ерлардан русларни ажратиб турган ораликдаги мамлакатларда Россиянинг мавқеи оширилса, тинчликни сақлашга кафолат бўлади.

1858 йил март ойида Англия парламенти Ҳиндистон-

ни мустамлакалаштириш ва Туркистонда савдо алоқаларини кенгайтириш мақсадида махсус кўмита таъсис этди. Бунинг оқибатида инглиз савдогарлари турли маҳсулотлар билан хонликларга келиб турди ва Россия савдогарларига хавфли рақобатчи бўлишди.

Россия маъмурияти, айниқса унинг генераллари инглизларнинг бу ердаги ҳар бир хатти-ҳаракатини назорат остига олган эди. Масалан, рус генерали Безакнинг фикрича, 1861 йилда Буюк Британия ҳукумати хонликларнинг талай қисмини Афғонистонга қўшиб, бир кучли давлат барпо этмоқчи бўлган. Агарда инглизлар шу ниятларини руслар Тошкентга ўрнашиб олганларидан аввал амалга оширса, улар Урта Осиёда тўла ҳуқуқли ҳоким бўлиб олишар ва савдо ишлари уларнинг қўлига абадий ўтар экан.

Россия барча қаршиликларга қарамай Қўқон хонлигининг қалъа, шаҳар ва қишлоқларини бирин-кетин босиб олиш режасидан қайтмади. Утган асрнинг 60-йилларидан эътиборан кенг миқёсда босқинчилик урушларини бошлаб юбориб, рус аскарлари ва ўз тупроғи, Ватани ҳимоясига отланган маҳаллий халқ вакиллари қонини тўкиш эвазига мустамлакачилик сиёсатини ўрнатишга изчиллик билан кириша бошлади. 1860 йил августда Тўқмоқ, Пишпак, 1862 йил январда Динқўрғон, 1863 йил майда Сузоқни, июнида эса Чўлоққўрғон ва Жўлакни рус кўшинлари забт этди. 1864 йили Туркистон ва Чимкентни, 1865 йили эса Тошкентни забт этди.

Қўқон хони ўз мустақиллигини сақлаб қолиш учун мудофаани кучайтиришга ҳаракат қиларди. Янги қурол-аслаҳа тайёрлайдиган мутахассислари жуда кам бўлганлиги учун, уларни Овруподан таклиф қилар, бунга инглизлар кўмаклашарди. Масалан, архив маълумотларига қараганда, 1860 йил февраль ойда Қўқонда бир неча француз ва инглизлар Оврупо намуналарига ўхшаган тўплар тайёрлаган. Шунинг учун ҳам рус ҳарбий маъмурияти Қўқон хонининг ҳар бир қадамини, айниқса ҳарбий кучлар фаолиятини кузатар эди. Масалан, 1860 йил ноябрь ойда русларга Қўқонда қандайдир овруполиклар қишда тўплар тайёрлашармиш деган маълумот келади. 1862 йилнинг бошларида эса Маллахон Уратепадан Қўқонга қайтгач, пойтахтда Бухоро ва Эрон элчилари хон ҳузурига келишади. Эронликлар орасида инглизлар жосуси бор эканлиги ҳам маълум бўлади.

Дарҳақиқат, инглиз жосуслари Қўқон хонлигига тез-тез келиб туришарди. Ҳаттоки айримлари Қўқон шаҳри атрофидан уларга ер беришларини ҳам илтимос қилган. Аммо уларга пойтахтдан 300 чақирим наридан ер ажратиш мумкинлиги расмий хабар қилинди.

Туркистонда рус-инглиз рақобатчилиги йилдан-йилга кучайиб борди.

Инглиз фабрика маҳсулотлари қирғиз даштларигача деярли етиб бормасди, аммо Туркистон вилоятидаги аҳоли яшайдиган манзилларда, айниқса Тошкентда учрар эди. Лекин биринчи нигоҳ ташлашдаёқ бозорларда рус маҳсулотлари кўплиги кўринарди. Умуман, рус маҳсулотлари бозорда инглиз буюмлари мавжудлигидан зарар кўраётган эмасди, чунки инглиз моллари сифати ва баҳо-си жиҳатидан русларникидан орқада эди. Бундан ташқари, шуни назардан соқит этмаслик керакки, рус саноат марказлари ўлка бозорларига яқин жойлашган эди. Агарда руслар Самарадан яқин карвон йўли орқали Бухоро ва Тошкентга юк олиб борса, Эрондан Машҳад ва Бухорога инглиз савдо юклари бошқа қулай, лекин узоқроқ йўл билан олиб бориларди. Бундан ташқари, рус карвонлари бу ерлардан ўтишда бож тўламаган, инглиз карвони эса бундай имтиёзга эга эмасди.

Оврупо, айниқса инглиз дипломатларининг қаршилигига қарамай, Россия ҳукуматининг буйруғига биноан, чор қўшинлари Туркистон шаҳар, қалъа ва қишлоқларини кетма-кет босиб олди ва 1867 йилда Туркистон генерал-губернаторлигини таъсис этди, савдо монополиясини қўлга киритди, инглиз савдогарларига иложи борича тўсқинлик қила бошлади.

Россия ташқи ишлар вазири В. И. Войтенков 1869 йил 24 июлида молия вазирига ёзган хатида Буюк Британия элчиси унга мурожаат этиб, транзит йўл билан Ҳиндистон-

дан Қўқонга олиб ўтиладиган моллардан рус маъмурияти 25 фоиз бож олмоқда ва 4 ойдан кейин эса унинг миқдори 50 фоизгача кўтарилармиш, бундан ташқари, Ҳиндистондан нил бўёғи ва шаша доқадан бўлак барча нарса-лар ман этилармиш, бу гапларга асос борми, деб сўради. Ушбу саволга жавоб бериб М. Х. Рихтер Туркистон генерал-губернаторлигида у махсус бож-закоат деб аталувчи идора борлиги ва мол қийматидан аввалгидек 25 фоиз миқдорида бож олиниши, шунинг учун уни янги солиқ деб тушунилмаслигини ёзади.

Урта Осиёда рус ва инглизлар ўртасидаги рақобатчиликнинг кескинлашуви уларнинг ҳарбий тўқнашувига олиб келиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам 1869 йилда улар ўртасида музокара бошланди. Натижада, уларнинг мустамлакалари ўртасида бетараф мамлакат бўлиши керак, деган хулосага келишди. Бу гоё инглизларни қониқтирар эди. Россия бундай бетараф мамлакат деб Афғонистонни тан олишга рози эди. Бу эса Буюк Британия маъмуриятини қониқтирмади, чунки унинг фикрича, биргина Афғонистон тинчлики таъминлай олмасди, шунинг учун инглизлар шимолий томондаги (яъни Туркистон) мамлакатлар ҳам қўшилиши керак деб айтишди. Россия эса бунга рози бўлмади ва бетараф мамлакатлар масаласи очиқ қолди.

Россия ўзининг босқинчилиги ва мустамлакачилик сиёсатини давом эттирди. Бу эса инглизлар ҳукуматида норозилик туғдирди. Шунинг учун уларнинг расмий вакили Форсайт яширин равишда 1873 йили Тошкентга келиб, Туркистон генерал-губернатори К. П. Кауфман билан учрашди ва русларнинг Қўқон хонлигини бутунлай босиб олишига розилик беради. Бухоро амирлиги эса руслар тасарруфи остида, лекин мустақил қолиши ва Афғонистон эса инглизлар тасарруфидан бўлиши келишиб олинди. Бунинг натижасида К. П. Кауфман рус императори номига Қўқон хонлигини бутунлай босиб олиш лозимлиги ҳақида махфий мактуб жўнатди ва унга расман розилик олди. Шундай қилиб, Қўқон хонлигининг Россия томонидан босиб олиниши 1873 йили бутунлай ҳал бўлди. Фақат бунга қулай фурсат ва баҳона керак эди, холос. Бу эса тез орада юзга келди — 1873 йили Қўқон хонлигида халқ кўзғолони бошланди...

Буюк Британия Туркистонда содир бўлаётган воқеаларни диққат билан кузатарди. Бу борада Россия ҳарбий вазири Д. Милютиннинг 1875 йил 3 апрель куни император номига йўллаган номаси диққатга сазовор. Унда бундай жумлани ўқиймиз: «Англия бизнинг Урта Осиёдаги ҳар бир қадамимизга қандай шубҳа ва рашк билан қараётгани Сиз император Олий Ҳазратларига маълум. Буюк Британия билан оралик майдон ташкил қилиб олиш ҳақида расман келишиб олишимизга, унинг аниқ шимолий чегарасини инглизларнинг ўзлари кўрсатганига ҳам қарамай, бизнинг шу чегарадан ташқаридаги муваффақиятларимизга тинч қарай олмаяптилар...»

Англия ва Россия ўртасида тузилган бу расмий шартнома махфий бўлганлиги туфайли жамоатчиликдан сир сақланди. Туркистон ерларини чор қўшини босиб олишига норозилик билдирилган йигинлардан бирида инглиз генерали Эдди бу хусусда нутқ сўзлайди ва охирида шундай хулоса қилади: «Агарда Бухоро ва Қўқон хонликларининг пойтахтлари бу кўнганча мустақил бўлса ҳам, шу ҳолича қолишига ҳеч ким кафилик бера олмайди ва тез орада Россия босиб олади».

Дарҳақиқат, Россия босқинчилик сиёсати натижасида 1876 йили Қўқон хонлигини тўлиқ босиб олди ва уни бекор этиб, ўрнига Фарғона областини таъсис этди. (Бу ҳақда «Фан ва турмуш» ойнотмасининг 1989 йил 8 ва 10-сонларида батафсил ёритганмиз).

Шундай қилиб, Россия-Буюк Британия рақобатчилиги оқибатида инглиз дипломатияси бу масалада рус дипломатияси тазйиқи ва маккорлигига бардош бера олмади. Аммо Англия сиёсати муносабати билан Бухоро амирлигининг асосий қисми нисбатан бўлса ҳам мустақиллигини сақлаб қолди. Бу эса, албатта, инглиз дипломатиясининг муваффақияти эди. Акс ҳолда чор Россиясининг мустамлакачи қўшинлари Бухоро амирлигини тамомла босиб олиши муқаррар эди. Буни большевиклар амалга оширди.

АМИР ОЛИМХОН ХАЗИНАСИ ҚАЕРДА?

Қадимда Бухоро амирлигида зарб этилган олтин тангалар ва турли буюмлар Италия, Венгрия ва Туркия бозорларида алмашинув қимматини ўтаб келган. Бухоро амирлари олтин конларида қазиб ишларини олиб бориш учун асосан чет эллардан — Эрон, Туркия ва Афғонистон бозорларидан қуллар сотиб олиб келтирган. Негаки, олтин бор жойлар сири ўта махфий сақланган ва олтин конларида барча ишлар тугагач, бу ерда ишлаган қуллар ўлдирилган.

Умуман олганда, Бухоро амирлари сулоласига қарашли олтин хазинаси анчагина бўлиб, асримиз бошларида унинг катта қисми амир Саййид Олимхонга қарашли ғазнада тўпланган эди.

«Ойна» журналининг 1914 йил 12 апрелида (25-сони) берилган «Бухоро амирининг хазиналари» сарлавҳали мақолада қуйидагича ёзилади: «...Ҳозир Бухоро амирининг тасарруфи остида бўлган хазинанинг ақчаси (олтин ва кумуш) шу даражада мўлки, ҳеч бир давлат хазинасида бул даражада эҳтиёт сақланган олтин ва кумуш пул ва ёмбилар бўлмаса керак. Бухоро амирининг саночларида (чармдан тикилган, махсус халталар) сақланаётган олтин ва кумуш пуллар бўйи 50 олчин (1 олчин тахминан 70 см га тенг) эни 20 олчин ва баландлиги 8 олчин бўлган бир тоғдан иборатдир. Бу хазинадан ташқари, уч олчин катталиқда яна бир ертўла хазинаси бўлиб, у хазина рус, Бухоро ва бошқа бир қанча давлатларнинг олтин пуллари

Қалъа ичидаги мачитлардан бири ва унга туташ ўрданинг вайрон этилиши манзаралари Бухоро давлатига қарши уюштирилган босқинчиликнинг қай даражада эканлигини кўрсатиб турибди.

билан тўладир». Мазкур мақолада яна қуйидаги фактлар ҳам қайд қилинганки, улар ҳам амир хазинасининг ниҳоятда бой бўлганини тасдиқлайди. Амир хонадонига тегишли хазина ҳақида гувоҳлик берувчи бир ярим олчин (1 метр) қалинликдаги дафтар бўлиб, бу дафтарда амирнинг бобосидан буён хазинага тўпланган олтин ва кумуш пуллари ҳақида маълумотлар тўпланган эди. 1914 йилга қадар мазкур дафтардаги хазина рўйхати тўла тафтиш қилинмаган. Бу хазинадан на миллат тараққиёти, на маданий эҳтиёжлар, на мамлакат ободончилиги ва саодати йўлида бирон ҳисса сарф қилинмаган. Улар тўпланган, йиғилган Бухоро хазинаси эди. Улар миқдори аниқ кўрсатилган эмас.

Бухоро амирлари ўз хазиналарини йилдан йилга бойитиб боришга катта эътибор беришган. Бу мақсадда кўплаб солиқлар ва йиғимлар тўпланган. Солиқлар ва йиғимларнинг озгина қисмидангина айрим харажатлар амалга оширилган. Масалан, Эски Бухородаги рус-тузем касалхонаси учун ҳар йили 30 минг сўм (қоғоз ақча ҳисобида), рус полицияси ва Бухоро аскарларини сақлаш учун йилига 1 миллион сўм маблағ харж қилинган. Шунингдек, Бухоро амираи ўзи ва сарой аъёнларининг дам олиши, маишати учун йилига 15 миллион сўм маблағ сарфланган. Бу ва бошқа сарф-харажатлар асосан халқдан йиғиб олинган йиғимлар ҳисобидан қопланган.

Бундан ташқари, Бухоро амирининг ўз бекликларида ҳам махсус хазиналари бўлган. Масалан, Чоржўй беклигида амирнинг шахсий хазинаси бўлган. Унда 10 пуд олтин (160 кг) ва минг пуддан ортиқроқ кумуш тангалар сақланган. Шу бекликда сақланаётган амир хазинасидаги бошқа қимматбаҳо моллар ҳам 1 миллиард сўмликдан кўпроқ бўлган («Иштирокиюн» рўзномаси, 193-сон, 1920 й., 19. IX.). Инқилобнинг дастлабки кунларидан бошлаб Чоржўй беклигидаги амир хазинаси «Бухоро жумҳурияти бойлигини муҳофаза қилиш комиссияси» ихтиёрига ўтказилган. Аммо бу комиссия қўлида тўпланган олтин, кумуш, бошқа қимматбаҳо металл ва тошлар бир неча вагонда Россияга жўнатилган.

Бухоро амираи чет давлатлар билан олиб бориладиган савдо-сотиқдан келадиган даромадларнинг катта қисмини ҳам олтин ва кумуш тангаларга айлантириб, ўз хазинасига тўплаган. Масалан, амирликда ҳар йили ўртача 1800 минг — 2 миллион дона қоракўл тери чет элларга сотилган. Амир хазинасига қоракўл тери сотишдан келадиган даромаднинг ҳам 50—60 фоизини олтин ва кумуш тангалар ташкил этган. («Бухороий шариф» рўзномаси, 32- ва 33-сон, 1912 йил.).

Бундан ташқари, асримиз бошида ҳам Бухоро амирлиги ҳудудида олий сифатли олтин қазиб олинадиган махсус конлар ҳам бўлиб, улар ўта махфий сақланган. Бу конлардан олий сифатли олтин ёмбилар қазиб олинган ва хазинадаги махсус саночларда сақланган.

Хўш, бу хазиналарнинг тақдири нима бўлди? Улар қайда қолди?

Уларнинг кичик бир қисми Бухоро амираи Саййид Олимхон томонидан чет элларга юбориб турилди. «Қутулиш» рўзномасининг 1920 йил 2 июль сониде «Фуқаронинг молини қочурманглар» сарлавҳаси остида берилган мақолада шундай дейилади: «Савр ойинда Бухородан жаноби олий (амир) Ҳиндистон орқали Лондонга 200 туя қоракўл териси юборган. Ушбу терилар билан маълум миқдорда олтинлар, қимматбаҳо нарсалар юборади. Бу қимматбаҳо моллар ва олтинларни Тўрақул даллол, Қори Мизроб Мирохўр, Қори Муҳиддин Қоровулбегилар Лондонга олиб кетадилар. Фуқаро молига бўлган бу нарсаларни амир юртдан қочирмоқда». Бухоро амираи ўз хазинасидаги қимматбаҳо нарсалардан Машҳадга ҳам юбориб турган. 1920 йил июль ойи бошларида Саййид Олимхон 3 туя олтин, 16 туя кумуш, 25 туя қимматбаҳо нарсаларни Машҳадга юборади.

Инқилоб арафасида илғор маҳаллий зиёлилар Бухоро хазинасининг чет элга юборилишига қарши чиққан эдилар. Шундай кишилардан бири Абдулвоҳид Мунзим «Қутулиш» рўзномасида (1920 йил 18 июнь сони) босилган мақоласида қуйидагиларни айтади: «Бухоронинг олтин, кумуш, бриллиантлари, қоракўл териси ва шунга ўхшаш қиммат-

11 жойидан шикастланган Минораи Калон; «голиблар» амир фили устида.

баҳо нарсаларини кўп миқдорда... Англияга, инглиз банкларига юбормоқдалар. Бухоронинг бойлиги, фақиру фуқаронинг ҳақи бўлган хазина ақчалари қўлларингиздан чиқиб кетишига йўл бермангиз».

Хўш, бу бойликлар-ку Бухоронинг фақиру фуқаросиники экан, Бухоро амири Саййид Олимхон Шўро ҳукумати томонидан бўлаётган хавф-хатар остида хазинанинг атиги бир қисминигина ўз ҳомийларига юбориб, инсофсизлик қилган бўлса, инқилобдан сўнг амир омборларида сақланаётган олтин, кумуш, бриллиант ва бошқа қимматбаҳо металллар ҳамма қимматбаҳо моллар — Бухоро хазинаси қаерда қолди?

Архив ҳужжатларининг далолат беришича, Саййид Олимхон қочар экан, ўзи билан бирга 100 аравада олтин ва бошқа қимматбаҳо нарсалар олиб, ўз қўшинидаги афғон бригадасининг командири Абдулло Шукурхон ва Тошкентдаги собиқ афғон вакили Муҳаммад Арслон Миришкорлар ҳамда 1000 дан ортиқ аскар кузатуви остида йўлга тушади. Фиждувон туманидаги Эшон кўприк ёнида Э. Ф. Кужело отряди билан тўқнашади, жанг бошланиб кетади. Кучлар тенг бўлинган жангда амирнинг 1000 кишилик сарбозлари Кужело отрядининг зарбаларига дош беролмай, Зарафшон томонга чекинади. 3 сентябрда амир 25 кишилик гурӯҳи билан Кужело отрядлари зарбасидан қутулиб қочади. Аммо бу жангда Саййид Олимхон томонидан олиб кетилаётган 100 аравадаги олтин ва бошқа қимматбаҳо буюмлардан 25 араваси Э. Ф. Кужело отряди қўлига ўтади. Бу улкан хазинанинг тақдири нима бўлганлиги ҳозиргача маълум эмас. Қолаверса, Қизил Армия «юриши» даврида Нурота, Хатирчи бекликларига бир минг пуддан ортиқ олтин ва кумуш тангалар, гавҳар ва ёқут каби қимматбаҳо тошлар, Кармана беклигидан 12 пуд қимматбаҳо металллар ва бошқа бекликлардан ҳам кўплаб миқдорда олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо металллар мусодара қилинган. Мана шуларнинг аксарият қисми марказга юборилган ва бир қисми эса темир йўл бекатларида талон-торож қилинган. Ташиб кетилган мана шу бойликларимиз тақдири ҳақида ҳам ҳеч нарса билмаймиз.

Бухоро амири қочиб кетгандан сўнг Бухоро арки ертўлаларидан бирида фақат 20000 пуд олтин ва кумуш тангалар саночларда қолиб кетган эди. («Набат революцион», № 147, 18, IX. 1920 йил.) Булардан ташқари, бошқа ертўлаларда ҳам кўп миқдорда олтин ёмбилар ва қимматбаҳо тошлар сақланган эди. Бухоро босиб олинган куннинг эрта тонгида 13 та юк вагонли состав Когон темир йўли бекатидан Петербургга қараб йўл олди. Бу вагонларда Бухоро аркидаги амир хазинасидан ўғирлаб олинган олтин ва олтин буюмлар, тарихий ва бадий аҳамиятга эга бўлган қимматбаҳо ашёлар олиб кетилади. (Душан Файзиев, «Бормисан, эркинлик?!» Гулистон, 1991, 4-сон.)

Маълумотларнинг гувоҳлик беришича, инқилобдан сўнг фақат М. В. Фрунзе ташаббуси билан Бухородан Москвага

амир хазинаси ва бошқа шахсларга тегишли бўлган олтин, кумуш, қимматбаҳо металллар ҳамда буюмлардан бир неча эшелони юборилган.

Марказга юборилган ана шундай катта миқдордаги Бухоро хазинасидан ташқари, бир қисм бойликлар Қизил Армиянинг 25- 26- ва 43-авиаотрядлари тайёралари томонидан қилинган аёвсиз бомбардимонлар остида қолиб кетди. 21 августдан 1 сентябргача шаҳарга тайёралардан 200 га яқин бомба ташланиши ва тўплардан отилган снарядлар таъсирида тарихий-меъморчилик ёдгорликларига зарар етиши билан бирга кўплаб қимматбаҳо буюмлар ёниб кетди ва тупроқ уюмлари остида қолди. Булар миллиард сўмликдан ортиқ қимматга эга эди. Улар-ку беаёв бомбардимон қилиши ва ёнғин натижасида нобуд бўлган хазиналардир, яна шундай хазиналар бор эдики, мазкур хазиналар онгли равишда Бухородан ташиб кетилди.

Бухоро инқилобий ҳукумати амир қўшинини тор-мор қилишда берган ёрдами учун 1920 йил 5 сентябрда М. В. Фрунзени амир Саййид Олимхоннинг олтин қиличи ва ханжари билан мукофотлади. Олтин қилич М. В. Фрунзе томонидан Иваново тўқимачиларига совға қилинганлиги маълум.

Бухоро хазинасига ана шундай нописандлик билан қараш маъмурий-буйруқбозликдан иборат яроқсиз бошқарув усули ҳукм сурган 20-йилларнинг охири ва 30-йилларда ҳам давом этди. 1930-йилларнинг бошларида Бухоро ва унинг туманларидаги қишлоқ ва шаҳарларда бошланган «тилла олиш» («тилла гириш») кампанияси даврида ГПУ (Бош сиёсий бошқарма) ходимлари минглаб кишиларнинг олтинлари, ҳатто аёлларнинг узук, зирак, билакузуклар, тиллақош ва бошқа тақинчоқларини мажбурий тарзда тортиб олди. Ўзларидаги бор олтинларини топширганларидан сўнг ҳам улар кўплаб кишиларга яна топиб берасан, деб дўқ-пўписа қилишган, қийноқ азобларига солганлар. Масалан, Бухоро шахрининг Косагарон гузарига яшаган Бобо Қори деган 72 ёшдаги қариянинг хонадонига қарашли барча олтин, олтин буюмларини тортиб олишлари етмагандек, яна қолганларини ҳам топиб берасан, деб оғзига милтиқ тираб азоблаганлар. Сўнгра улар милтиқнинг затворини олиб қўйиб, милтиқнинг мили орқали бир челақ сувни Бобо Қорининг ичига юборганлар. Қийналиб кетган чол бундай азоблар жабридан қамоқхонада ҳалок бўлади. Яна ўша гузарда яшаган 61 ёшли Аҳмад-жон жомафурушни ҳам ГПУ ходимлари 1930 йилнинг бошларида шу мақсадда қийнаб ўлдиришган.

Булар-ку, 20-30-йилларда марказий ҳукумат томонидан миллий жумҳурият тасарруфидаги бойликларга нисбатан муносабатда йўл қўйилган «хато» десак, бундай муносабат ҳозир ҳам давом этмаяптими?! Душан Файзиев ёзганидек, «Бу қанақа «халоскорлик»? Октябрь инқилобининг озодлик нурлари деганимиз шумиди?!.. Мана 70 йил бўлибдики, ўша паровоз ва ўша вагонлар (муболага дерсиз!) ҳамон Бухоро олтини ва олтинга тенг бўлган бойликларни шимолга ташимокда. Олтин дейсизми, қоракўл териси ёки ипак дейсизми, пахта ёки уран дейсизми, газ ёки маъдан, ўғит дейсизми... Балки, ўша паровоз олдига «қизил чироқ» ёқиш, тўсиқ қўйиш пайти келгандир?!» (Душан Файзиев. «Бормисан, эркинлик?!» «Гулистон» ойномаси, 1991, 4-сон.) Ҳақиқатда ҳам, ўзимиз ишлаб чиқараётган кўпгина нарсаларга ўзимиз, яъни Ўзбекистонда яшаётган халқлар эгалик қилолмаётимиз. Кўпчилиги ҳозиргача марказий ҳукумат қўлида.

Ҳозирги ошкоралик замонида, халқлар ўзлигини англаб етаётган вақтда ҳар бир жумҳурият тасарруфидаги бойликлардан оқилона фойдаланиш, асраб-авайлаш, жумҳурият халқларининг фаровонлиги йўлида сарф этиш вақти етмадимикин?!

Нарзулла ИУЛДОШЕВ,
тарих фанлари номзоди, доцент;
Йўлдош ҲАЙДАРОВ,
Бухоро давлат дорилмуаллимининг
ўқитувчиси.

ЧЎЛПОН УЧУН КИШАН

1929 йил ўзининг фожиаи кўламига кўра ўзбек зиёлилари, шу жумладан ёзувчилари учун 1937 йилга нисбатан даҳшатли кечган эди. Машъум «Наркомпрос иши» тугар-туғамас, ўша йилиёқ ўз фаолиятини аллақачонлар тўхтатган «Миллий истиқлол» ва «Миллий иттиҳод» ташкилотларининг собиқ аъзоларини қамаш бошланиб кетди. Урта Осие Махсус Бош Сиёсий Бошқармаси (МБСБ) ва унинг Москвадаги раҳбарлари назарида барча ўзбек зиёлилари ашаддий миллатчилар, советларга қарши аксилинқилобий ташкилот иштирокчилари эди. Бу зиёлилар ортига қўйилган ҳуфялар уларнинг Совет ҳукуматига қарши «ғаламисликлар»ни тасдиқловчи «далиллар»ни узоқ йиллардан бери тўплаб келаётган эди. Масалан, Мунаввар қори Абдурашидхон ўғлининг Тошкентдаги афгон консулхонаси ходимлари билан учрашуви, бу ҳуфялар назарида унинг айқоччилик фаолиятидан, советларга қарши кўпоруш ишларини тайёрлаётганидан дарак берар эди. Ана шундай сохта маълумотлар асосида 1929 йилнинг ноябрь ойидан бошлаб 1930 йилнинг февралига қадар 87 нафар ўзбек зиёлиси «халқ душмани» сифатида қамоққа олинди. «Миллий истиқлол» катта сиёсий айб қўйиш ва шу баҳона билан илгор ўзбек зиёлиларини қириб ташлаш ниятида вилоятларда ҳам шу ташкилотнинг маҳаллий ячейкалари зудлик билан тузилди. Масалан, Ўзбекистон МБСБнинг Фарғона вилоят бўлими ходимлари Қўқонда «Ботир гапчилар» деган ташкилот тузиб, уни «Миллий истиқлол»нинг маҳаллий ячейкаси сифатида ўзлари «фаш эдилар». Шундай қилиб, Мунаввар қори, Убайдулла Хўжаев, Салимхон Тиллахонов, Ашурали Зоҳирий сингари ажойиб элпарвар, маърифатпарварлар оммавий равишда қамоққа олинди. Уларнинг отувдан омон қолганлари 1937 йилда қайта суд қилиниб, гуноҳи бор-йўқлигига қарамай, отиб ташланди. Афсуски, бундай хунрезликда ҳукумат томонидан бир-бирларининг ортига қўйилган зиёлилар ўз виждонларини шайтонга сотдилар. [«Ботир гапчилар»нинг ташкилотчиси бўлган Абдулла Қаҳҳор фаолияти ҳақида кейинги мақоламизда сўз боради].

1929 йил ва қисман 1930 йилда рўй берган бу разолатнинг оқибати шу билангина тугамади. Орган ходимлари маҳбуслардан фақат ўзларини ё қамоқдош биродарларини фаш этувчи «ашёлар»ни турли йўللار билан олишга эришибгина қолмай, бошқа юзлаб ҳали қамалмаган ўзбек зиёлилари устидан ҳам маълумотлар тўпландилар. Бу сохта маълумотлар 1937 йилда Совет ҳукуматининг жазо органига айниқса қўл келди.

«Наркомпрос иши» бўйича бир гуруҳ ўзбек зиёлиларининг, улар билан изма-из эса Мунаввар қори бошчилигидаги маданият ва маърифат аҳлининг қамоққа олиниши ўша йиллар матбуотида миллатчидан олиб миллатчига солинган, асарлари босмаҳона, рўзнома ва ойномаларда «занг босиб ётган» Чўлпонни ташвишга туширди. Чўлпоннинг қаламкаш дўсти ва маслакдош оғаси Фитрат жумҳурият раҳбарларидан бири Файзулла Хўжаевга яқин бўлганлиги сабабли шоир у орқали Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Кенгаши раисига мурожаат этишга мажбур бўлди.

«1930 йилда, — дейди у 1937 йил 23 июль куни бўлиб ўтган сўроқ пайтида, — Боту, Рамзий ва бошқа қатор миллатчи аксилинқилобчилар ҳибсга олинганда, мени ҳам қамаб қўйишлари ҳеч гап эмас деб таҳлилга тушдим. Аммо Файзулла Хўжаев Фитрат боғида бўлган вақтида хавотирим ўринсиз, зотан менга ҳам, Фитратга ҳам тегмасликларини айтган. 1931 йилда мени матбуотда буржуа миллатчи аксилинқилобчиси сифатида айниқса фаолик билан фаш этганларида Файзулла Хўжаевнинг ҳузурига шикоят билан ва ёрдам сўраб бордим. Файзулла Хўжаев мени тинчлантириб, қўлимга 300 сўм пул берди. Тошкентдан вақтинча яшириниб, Москвага

боришимни ва жамоатчилик мени бир оз хотиридан чиқарганида қайтиб келишимни маслаҳат берди. Мен унинг маслаҳатига қулоқ солдим...»

Чўлпоннинг ўз ҳаётидан хавотирлангани бежиз эмас эди. 1927 йилдаёқ матбуотда «Чўлпон кимнинг шоири!» деган «муаммо» кенг муҳокама этилган пайтда ўша даврнинг пешқадам мунаққидларидан бўлган Олим Шарафиддинов [Айн] «Ўзбек шоирлари. Чўлпон» [«Қизил Ўзбекистон» рўзномаси, 14 февраль] деган мақолада унга нисбатан биринчи марта «душман» сўзини қўллаб, шундай ёзган эди:

«Чўлпон ким! У кимнинг шоири!» деган сўроққа қисқача қилиб, «Чўлпон бутун кирликдан озод инсондир; бу шоирдир. У йўқсил халқнинг шоирдир», — деб чиройлик жумла билан жавоб берувчилар, унга баҳо қўювчилар оралида бор.

Чўлпоннинг бу кунгача ёзган асарларини текшириб чиқсак, юқоридagi баҳонинг бутунлай нотўғри эканини англаймиз. Чунки, Чўлпон... миллатчи, ватанпараст, бадбин зиёлиларнинг шоирдир, Унинг мафкураси шуларнинг мафкурасидир. Уни қайнатган, унга илҳом берган нарса шулардир...

Русларни ҳеч қандай гуруҳга ажрата олмайди. Бутун руслар унинг назарида мустамлакачилардир. Чўлпон инқилобдан рози, фақат руслардан, русларнинг ватанда қолишларидан рози эмас.

У бу соҳада ёшларга ўз мафкура таъсирини, миллатчи, ватанчилик ҳисларини ўтказди».

Олим Шарафиддинов бу сўзлари билан ўз даврининг қонли ҳаракатидан ўн йил олға кетиб, 1927 йилдаёқ Чўлпон бўйнига сиртмоқ ташлаган эди. Мунаққиднинг бу фикрлари фақат Чўлпон эмас, бошқа шоирлар бошига ҳам бало келтириши мумкинлигини сезган Ойбек «Шоирни қандай текшириш керак!» [«Қизил Ўзбекистон», ўша йил, 17 май] ва Усмонхоннинг «Мунаққиднинг мунаққиди» мақола-сига жавобан ёзган «Мунаққиднинг мунаққидига» мақоласининг эгаси [ўша рўзнома, ўша йил, 28 август] деган мақоаларида шеърятга вульгар социологизм нуқтаи назаридан ёндошиш мумкин эмаслигини айтиб, устоз шоирни ҳамма қилишига уринди, жамоатчилик эътиборини унинг шеърини санъатидаги гўзалликларга, нафосатга қаратди. Лекин унинг бу олижаноб имоси уммонга ташланган ёқут кўзлик узукдек изсиз ва акс-садосиз қолди: тоталитар тузум йил сайин эмас, ой сайин, кун сайин қад тиклаётган эди.

1929-1930 йилларда «Наркомпрос иши» ва «Миллий иттиҳод» бўйича олиб борилган тергов чоғларида асосий эътибор ҳибсга олинган ва аллақачон қисмати белгилаб қўйилган зиёлиларга эмас, балки вақтинча озодликда юрган «миллатчилар»га, яъни ўз халқининг дарди-ташвиши билан яшаётган, унинг истиқболи учун куйинаётган кишиларга қаратилган эди. Ҳар иккала суд жараёнида тўпланган маълумотлар марказида эса Фитрат билан Чўлпон турар эди. Шунинг учун ҳам айниқса ўша даврдан эътиборан бу икки ёзувчининг ҳар бир ҳаракати орган ходимларининг доимий назорати остида кечди [Файзулла Хўжаевга маслакдош бўлган сабабли

Фитратни кузатиш 20-йилларнинг аввалидан бошланган.]

Нихоят, Октябрь инқилобининг 20 йиллиги нишонланган даврда мазлум омма-нинг ўзи эмай-ичмай боққани тоталитар тузум вояга етиб, ақли ва қалби халқ бойлиги, жамиятнинг келажаги бўлган кишиларини бирин-кетин одамхўр аждаҳо сингарини юта бошлади. 24 апрелда ўзбек халқининг икки дастлабки профессори — Фитрат билан Ғози Олим Юнусов ҳибсага олинди. Санъат ва адабиёт ўнқунлигига тараддуд кўраётган жумҳурият бу машъум воқеага эътибор бермади. Катта миллий байрам сифатида ўтган декададан кейин эса улар номи ва тақдирини умуман унутилди. 2 июлда навбат Отанжон Ҳошимга келди. 12 июлда Қанюм Рамазон, 13 июлда Чўлпон, 14 да эса Усмон Носир аждаҳо қомига тортилди.

«Миллий иттиҳод» ташкилотининг аъзолари тўғрисида маълумот бериб, Салимхон Тиллахонов [Мунаввар қори Абдурашидовнинг сафдоши] бундай деган эди: «Мен унинг [Чўлпоннинг — Н. К.] ташкилотга қачон кирганини билмайман, аммо у доимо миллатнинг хизматида бўлди, унинг адабиётини учун кўп ишлар қилди».

Шундай қилиб, доимо миллати, халқини ўйлаган, унинг адабиёти ва маданиятини учун тинмай меҳнат қилган улуг шоир қамоққа олинди. Халқ ўз фарзандини ҳимоя қилиш кучига эга бўлмаган даражада пароканда, ожиз ва паст савияда эди. Уни бир ярим асрдан бери шу даражада ушлаб туриш учун барча тадбир-чоралар кўрилганди. Халқнинг гули бўлган бошқа зиёлиларини ҳам Чўлпон тақдирини кутарди. Шу зиёлиларнинг «жони ширин» бўлганлари эса матбуот саҳифаларида, «миллатчилик» яқдиллик билан қораланган мажлисларда, ҳаттоки хонаки ўтиришларда Чўлпонга қарши тўхмат тошларини ёғдирилди. Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасининг 1937 йил июлида бўлиб ўтган пленумида, ҳамза номидида театр йиғилишида [Чўлпон шу театрнинг адабий эмалдоши эди] у миллатчи сифатида қораланиб, ижод ақлининг қаҳр-ғазабига дучор бўлди. Шу пленум ҳақида хабар берган Одил Раҳимий «Қизил Ўзбекистон» рўзномасининг 14 июль сонидида жумладан бундай деб ёзди:

«Чўлпоннинг илгарилари ҳам ўз ижодида ва кундалик ҳаётида миллатчи эканлиги маълум. Уни тузатиш, унга қайта қуриш учун ёрдам бериш ниятида адабий соҳада ишлаш учун бутун шароит тўғдирилган. Бироқ Чўлпон шу шароитдан қайта қурилиш, совет ёзувчиси бўлиш учун эмас, балки ўзининг миллатчилигини давом қилдириш ва кучайтириш учун фойдаланишга уриниб келмоқда...»

Бу сўзлар матбуот юзини кўрганда, Чўлпон НКВД ертўласида азоб-уқубат чекмоқда эди. У 13 июль кунини Тошкентдаги хонадонидида [Дзержинский кўчаси, 49-уй, 2-хона] IV бўлим ходими Маврин томонидан ҳибсага олинди. Шу кунини шоир уйда бўлган тинтув пайтида унинг бир тугун хатлари, ойнахатлари, ёзишмалари, тугалланмаган романи, босилган ва босилмаган шеърларининг қўлёзмалари, 7 та ён дафтари ва бошқа шахсий ашёлари олиб кетилди. 14 июлда шоир иштирокида маҳбуслар анкетаси тўлдирилди. 15 июль кунини бўлиб ўтган иккинчи тинтув чоғида эса камари, 45 сўм пули, оқ маъдандан ишланган соати ва ҳатто «Олимпиада» значоги тортиб олинди.

Ҳозир Ўзбекистон ДХҚда сақланаётган Чўлпоннинг шахсий ишидаги ҳужжатларга кўра, у биринчи марта орадан ўн кун ўтгач, 23 июль кунини сўроқ қилинган. Лекин

бу сўроқ қайдномасининг орган ходимлари томонидан ёзилганлиги ва Чўлпонга мажбуран қўл қўйдирилганлиги ойдек равшан бўлиб турибди.

Қайдноманинг дастлабки сатрларини ўқир эканмиз, Чўлпоннинг аксилинқилобий ташкилот аъзоси бўлганлиги тўғрисидаги «эътирофлари»дан сочимиз тик бўлади. Мана, ўша ақл бовар қилмас сатрлар: «Савол: Сиз аксилинқилобий миллатчилик ташкилотининг иштирокчиси бўлганликда айбланасиз, эътироф этасизми!»

Жавоб: Мен ўзбек адабиётидаги аксилинқилобий миллатчилиқнинг гоаявий раҳбарларидан бирман; Октябрь инқилобининг дастлабки кунларидан бошлаб шу йўлга ўтиб, Ўзбекистоннинг Совет Иттифоқидан мустақил бўлиши учун совет ҳукуматига қарши курашиб келдим. Мен ўзининг кўзга кўринган эски ўзбек жаҳид адабиётчиларидан ташкил топган аксилинқилобий миллатчилик гуруҳининг қатнашчиси бўлганлигимни тан оламан.

Савол: Адабиётчилардан ташкил топган бу аксилинқилобий гуруҳнинг таркиби ва бу гуруҳнинг қачон шаклланганлиги тўғрисида кўрсатма беринг.

Жавоб: Аксилинқилобий миллатчилик гуруҳида қуйидаги адабиётчилар бўлган: мен, профессор Фитрат, адабиётшунос Ғози Юнус, Санжар Сиддиқов ва Фулом Зафарий. Бу гуруҳ менинг 1934 йил охирида Москвадан қайтиб келганимдан сўнг, кўпгина учрашувлар ва аксилинқилобий миллатчилик мавзусидаги мунтазам суҳбатлар негизида таркиб топган. Аммо мен бу шахслар билан илгарини ҳам қатор йиллар мобайнида алоқада эдим. Қайд этилган шахсларнинг ҳар бири Совет ҳокимиятига қарши ҳамиша ғаразли кайфиятда бўлган ва амалда тил, адабиёт ҳамда рус тилидан ўзбекчага ўгирилган таржима ишларда аксилинқилобий миллатчилик ишини олиб борган...»

Ана шу таразда Чўлпон, бу қайдномага кўра, терговчининг ҳар бир илмоқини саволига ўйламай-нетмай унинг хоҳишига мос жавоб бериб, нафақат ўзининг, балки касбдош биродарларининг ҳаётини ҳам хавф остига қўйган. Ҳолбуки, 1932 йилда Бадриддинов устидан ўқиб ўтган судда Олимов деган бир гувоҳ исмини бадриддиновчилар билан билибми-билмайми боғлагани учун Чўлпон ВКП(б) МҚ қошидаги Урта Осие бюросининг котиби Бауман номига [Нухалари УзК(б)П МҚ котиби Икромов ва УзССЖ Халқ Комиссарлари Кенгаши раиси Файзулла Хўжаев номларига] йўллаган аризасида бундай ноҳақликка қарши қаттиқ норозилик билдирган ва ёзган эди:

«Олимовнинг сўзларига қараганда, айбланувчи Аҳмадхонов ревком котиби бўлиб хизмат қилиб турган пайтда унинг ҳузурини «аксилинқилобчиларнинг гуллари» кенга «аксиланга» ва бу кенгашда гўё мен ҳам бўлган эмишман. Кенгашда босмачиларга ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилинган эмиш. Махсус отряд ташкил этилган, Аҳмадхонов бу отрядни қуролантириш учун қурол-яроғ топган ва бу қурол-яроғни тақсимлаш пайтида мен, Чўлпон, ўз шеърларимни ўқиган эмишман...»

Мен қўшиламанки, қаердадир бундай кенгаш ўтган бўлиши мумкин. Аммо мен бундай кенгашда ҳеч қачон иштирок этган эмасман ва, менимча, ўша пайтдаги эътиқодимга кўра, иштирок этишим ҳам мумкин эмас эди.

Аҳмадхонов ревком котиби лавозимини эгаллаб турганда, мен нафақат Қўқонда [у хизмат қилиб турган жойда], балки бутун Фарғона водийсида ҳам йўқ эдим.

Мен Тошкентда эдим [1919 й.дан 1923 й.га қадар]. Мен Фарғона [Андижон]га босмачилик ҳаракатини ўзил-кесил тугатиш даврида ўзбек тилидаги фронт рўзномасида [1923 й.] ишлаш учун борганман. Мени Фарғонага ТурМИҚ сафарбар этган ва Туркфронт ИХК [Инқилобий Ҳарбий Кенгаши — Н.К.] командировкага юборган».

Чўлпон бу аризасида Олимовнинг хотирасида қолган шеърини парчаннинг ўз ижодига мўтлақо алоқаси йўқлигини исбот қилиб, агар унинг хотираси бир оз аввалги йилларга назар ташласа, унинг 1917 йилда, «ҳали бирорта ўзбек ишчилар ҳаракати, ишчилар инқилоби нима эканлигини билмаган бир давр»да «Қизил байроқ — қип-қизил қон, бу қон ишчилар қони», деган сатрлар ёзганини эслаган бўларди, дейди ва бундай хулоса қилади:

«Ушбу ариза сўнида шунини айтмоқчиманки, менинг хатоларим оз эмас. Уларга қарши курашмоқ лозим, лекин менинг хатоларим йўқ жойда, бўлмаган жойда уларни қидириш керак эмас...»

1932 йил 27 майда, 1937 йил даҳшатларидан беш йил аввал ўзининг аксилинқилобий ҳаракатга дахлдорлиги масаласигагина эмас, ҳатто «Қурол олинг, йигитлар!» деган сатрларини ёзганлиги тўғрисидаги тўхматга ҳам жиддий эътироз билдирган шоир, наҳотки, ўзига қўйилган бу айбдан ўлим ҳиди анқийганини билса туриб, биринчи терговдаёқ таслим бўлса, йўқ, тўғрироғи, айбни бўйнига олса! Е у 1932 йилдан кейин ўз эътиқодини ўзгартириб, аксилинқилобчилар сафига қўшилганмикин!!

Ҳамма гап шундаки, 1937 йилда ҳам, ундан анча олдин ҳам Ўзбекистонда бирорта аксилинқилобий сиёсий ташкилот бўлмаган. 13 июлда ҳибсага олинган Чўлпон, бизнингча, қайдномаси йиртиб ташланган ёхуд умуман тузилмаган, биринчи терговда ўзининг аксилинқилобий ташкилот аъзоси бўлганлигини мўтлақо рад этган. Шундан кейин уни уриб, қинаганлар, 23 июлга қадар у каптакланавериб, азоб чекавериб, қийноқхоналардан келалётган бақирқларни эшитавериб, ўзида ноҳақликка қарши кураш туйғусини мўтлақо йўқотган.

Чўлпонини мазкур қайдномага имзо чекишга мажбур этган Леон Агабеков НКВДнинг қонхўр жаллодларидан бўлиб, 1939 йил 21 майда Аapresян билан бирга қамоққа олинган. Шу мўносабат билан ўтказилган терговда гувоҳ Тожи Расулов 1940 йил 4 мартда бундай кўрсатма берган: «Агабеков бу [Файзулла Хўжаев ва Акмал Икромов иштирокидаги — Н.К.] мавжуд бўлмаган ташкилот ҳақида кўрсатма беришини сўради. Агар бундай кўрсатма бермасам, менга қарши жиддий чоралар кўриши — тергов пайтида мени каптаклаши, хотинимни қамоққа олиши, агар шунда ҳам кўрсатма бермасам, мени барибир, судсиз ҳам отиб юборишини айтди... Филлимонов [Агабековнинг қўли остидаги ходим — Н. К.] мени терговга қақриб, 8 сутка мобайнида камерага юбормай, ушлаб турди. Мен терговхонада ўтириб чиқдим, менинг ухлашимга ҳам йўл қўймадилар... Тригулов мени роса сўкар ва ҳар кун мунтазам равишда дўппослаб урар эдим».

Бошқа бир гувоҳ бўлиши Иброҳим Худойқулов ўша йилнинг 10 февралда берган кўрсатмасида бундай деган: «...Кейин

(Давоми 20—21-бетларда).

УСТОЗНИ ЭСЛАБ

Агар устоз Музаффар Ҳомидхонов ҳаёт бўлганларида 75 ёшни олқишлаган бўлур эдилар. Шу улуг айёмда домлани ёд этиб, руҳларини шод этиш шогирдлар учун ҳам фарз, ҳам қарзидир.

ПОКДОМОН УСТОЗ

Йиллар оша ўтган лаҳзаларга назар ташлар эканман, устозим, академик Музаффар Зоҳидхонович Ҳомидхонов менинг ҳаётимда ҳам асло ўчмайдиган нурли излар қолдириб кетганларидан тақдирга шукроналар айтаман...

Ким ҳам устозини хотиридан чиқара олади, у—устоз, биз—шогирд эдик... Кунлардан бир кун, асли босиқ, маданиятли домламизнинг ўта аччиғланганларининг гувоҳи бўлдик.

Маълум бўлишича, домланинг «академик» дўстларидан бири меҳрибонлик тариқасида панд-насихат қилибди: — Мулло Музаффархон, ўзингиз ҳам ғалати одамсизда, шогирдларни ҳам танлаб олишни билмайсиз. Нуқул етим, қашшоқ «қўли калталар» атрофингизда... Бундоқ бизга ўхшаб елкангизга офтоб тегсин дейман-да! Шогирдларингиз уddaбуро бўлса, дастангиз ҳамма нарсага ета олади, шуларнинг паноҳида яшайверасиз, «сиз ҳам куймайди, кабоб ҳам». Э нима бўлди, рангингизда ранг қолмади... Е сизга тушунтира олмадимми»...

Чиндан ҳам, устоз маслаҳатгўй академикнинг гапларини асло сингдира олмаган эканлар... «Таажжуб, бу нима-си, кимсан академик «Фалончиев» шу гапни айтиб турса-я! Шогирдларимни «қўли калта, қашшоқларга» йўйгани-чи! Ахир улар менинг қанотларим-ку!» Домламиз шу фикрлардан сўнг бизга қараб юзландилар: «Сиз менинг ишончим, сўянган тоғларимсиз»...

Ҳа, устоз ҳеч қачон шогирдлари қўлига қараган эмаслар. Уларга биринчи ғалда қобилиятли ва иштиёқманд ёшлар манзур бўларди. Камина ёш бўлсам-да, ЎзФА Энергетика ва автоматика илмий текшириш илмгоҳида бош муҳандислик лавозимида 150 сўмлик маош билан ишлар эдим. Бундоқ қараганда лавозим ҳам, иш ҳам ўзимга ёқарди... Кунлардан бир кунни домла мени йўқлатдилар: «Қодиров, иним, бош муҳандисман деб юраверасизми... Ешлик ҳам ўтади-кетади. Бу касбда ишлаш асло қочмайди. Сиз илмининг этагини тутинг, кам бўлмайсиз».

Чиндан ҳам, домланинг эътибори мени руҳлантирди. Ишим, машғулотим мени шу қадар ўзига ром этди-ки, домланинг ҳар бир ўғитини вужудимга қадар жо этишга уринардим. Маошим 135 сўмга тушиб қолган бўлса-да, олаётган маънавий озиғим дилимга нурафшонлик, билалгимга куч-мадор бахш этган эди. Домла берган мавзу асосида илмий ишга шўнғиб кетдим. 4—5 йилда диссертацияни муваффақият билан ёқладим. Ушанда устозимнинг қувончига қувонч қўшганимдан бир оз бўлса-да, мамнун бўламан... Лекин кўп ўтмай устоздан айрилдик. У киши 1972 йили 56 ёшларида фоний дунёни тарк этдилар. Камолот ёшига етган устоз ҳали кўпларга раҳнамолик қилишлари, фан уфқларини кенгроқ забт этишлари мумкин эди... Лекин, ўлим—ҳақ, дейдилар.

Яна бир таассуротим: Домла ҳикоя қилиб берган эдилар... Улуғ Ватан уруши йилларида Ватанимиз бошига тушган кулфатлар Ҳомидхоновлар оиласини ҳам четлаб ўтмаган... Домла у пайтда Чирчиқда мудофаа корхонасида ишлар эканлар. Оталари: «Бир жонлиқ олиб кел, шаҳидлар хотирасига бағишлаб, худойи қиламиз» дебди. Музаффар ака бир амаллаб маошларига етгулик улоқча сотиб олибдилар. Лекин уни машинада олиб келишга пул қолмаган. Нима қилиш керак! Тонг ғира-ширасида Чирчиқдан Тошкентга йўл олибдилар. Йўлда улоқча ўз эгаси билан иноқ бўлиб, ўйноқлаб, ўглаб келаверибди...

Жониворни сўйишга олиб кетишганда домла, юзларини беркитиб, кўз ёшларини тия олмаган эканлар...

Хотиралар... хотиралар... Улар қалбимиздан жой олиб, устозга ҳурматимизни бир умрга муҳрлаб қўйгандай. Хотиралар, бизнинг ҳам бойлигимиз, қалб хазинамиз. Биз шундай устознинг шогирдлари бўлганимиздан фахрланамиз. Зеро, ҳазрати Алишер Навоий айтганларидек,

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламоқ бўлмас адо анинг ҳақин юз ганж ила.

Ахбор ҚОДИРОВ,

Тошкент Тўқимачилик ва енгил
саноат билимгоҳининг
Автоматика кафедраси мудири,
техника фанлари номзоди, профессор.

ИЛМГА ҚЎШИЛГАН ҲИССА

XX ва келажак XXI асрнинг автоматлаштириш соҳасидаги муҳим муаммоларидан бири халқ хўжалигининг барча соҳаларида мавжуд бўлган (машинасозлик, металлургия, кончилик, газ ишлаб чиқариш, тўқимачилик ва енгил саноат) саноат қурилмалари ва ускуналари ишчи органларини автоматлаштирилган ўзгарувчан ток, электр юритмалари билан таъминлашдан иборатдир. Чунки бу турдаги электр юритмалари ўзининг техникавий ва энергетик кўрсатмаларининг юқорилиги билан ишчи механизм ва ускуналарнинг самарадорлигини

ошириб, янги технологик жараёнларни халқ хўжалигида кенг кўламда жорий қилишга муҳим роль ўйнайди.

Музаффар Ҳомидхоновнинг асосий илмий йўналиши ҳам айнан мана шу—халқ хўжалиги учун ниҳоятда зарур бўлган ўзгарувчан ток автоматлаштирилган электр юритмасининг муҳим турларидан бўлган частотасига кўра автоматик равишда ростланувчи ва бошқарилувчи асинхрон электр юритмасини яратиш ва уни халқ хўжалигига жорий қилишга бағишланган эди.

Домланинг мазкур илм йўналишидаги асосий ҳиссаси частотасига кўра бошқарилувчи электр юритмасининг назарияси ва ҳисоблаш методларини ишлаб чиқишга бағишланган бўлиб, бу назария эса ўз даврида Итти-

фоқ [Москва, Ленинград бошқа шаҳарлар] ва чет эл [АҚШ, Англия, Франция, Польша] мутахассислари томонидан эътироф этилган ва етакчи олим ҳамда мутахассисларнинг илмий асарларида бир неча бор қайд қилинган. Иттифоқимизнинг шу соҳадаги барча етук олимлари қатори М. З. Ҳомидхонунинг илмий изланишлари саъноатда жорий этилди.

Бундан ташқари, олиб борилган кўп йиллик илмий натижалари олий ўқув юр்தларининг автоматлаштирилган электр юритма соҳасидаги кадрларни тайёрловчи мутахассисликларнинг ўқув жараёнида кенг кўламда фойдаланилмоқда.

Академик М. З. Ҳомидхонов ва унинг шогирдлари [С. З. Усмонов, Н. М. Усмонхўжаев, М. А. Ҳусанов, О. О. Ҳошимов, К. Мўминов] ушбу соҳада олиб борган назарий ва амалий илмий иш натижалари ҳукумат томонидан муносиб тақдирланиб, 1970 йилда уларга фан ва техника соҳасидаги Беруний номли Ўзбекистон ССЖ Давлат мукофоти берилди.

Орифжон ҲОШИМОВ,
Тошкент давлат техника дорилфунуни
кафедрасининг мудирини,
техника фанлари доктори, профессор.

ШОГИРДЛАР ИСТИҚБОЛИ

Устознинг бир сўхбатлари сира эсимдан чиқмайди.

— Ҳар қандай инсон,— деган эдилар домла бир кунини,— ўз номи абадий қолишини истайди. Донишмандларнинг таъкидлашича, бунга уч нарса туфайли: фарзандлар орқали, боғ-роғ яратиш ва, ниҳоят, китоб ёзиб қолдириш йўли билан эришиш мумкин.

— Булар,— деб давом этгандилар устоз,— албатта рамзий маънода. Чунки ҳамма касбдаги одамлар ҳам китоб ёзавермайди ва боғ-роғ ҳам яратавермайди.

Бизнинг касбдагилар учун «боғ-роғ»—бу, илмда янги йўналишлар очиб, кашфиётлар қилиш ва уларни ривожлантириш, «фарзандлар» эса—етук ва муносиб шогирдлар тайёрлаш, китоб ёзиб, келгуси илмий кадрлар ва муҳандислар ишини енгиллатишдан иборат бўлади.

Шу вазифаларни ўзига дастур қилиб яшаган ва ижод қилган устозимизнинг бүгунги кунда ўнлаб шогирдлари фан номзоди, докторлик илмий даражаларига, доцент ва профессорлик унвонларига сазовор бўлишганки, улуг устоз яратган фан боғларида ҳалол меҳнатлари билан уларни обод қилмоқдалар. Шогирдлари маърузалари дунё ва Иттифоқ миқёсида ўтказилган илмий анжуманларда юксак баҳоланмоқда. Уларнинг кашфиётларига ўнлаб муаллифлик гувоҳномалари берилди, ўнлаб китоб, илмий асарлари жумҳурият ва марказий нашриётларда чоп этилди.

Илмда ўчмас из қолдириб, ўз номини абадийлаштириш шу эмасми!

Неъмат УСМОНХЎЖАЕВ,
техника фанлари доктори,
профессор.

ГИЖЖАНИНГ ДАВОСИ

Қадимда ота-боболаримиз гижжани йўқотиш учун қовоқ уруғи истеъмол қилганлар. Қадимги Рус давлатида эса қовоқ уруғи билан асал аралашмасидан фойдаланганлар. Ҳозирги пайтга келиб гижжаларнинг турли хилини даволаш учун ҳар хил дорилар ишлаб чиқарилган. Бу кимёвий препаратлар кўпинча ёш болаларга, ҳомилдор ва эмизикли аёлларга зарар қилади. Қовоқ уруғи ва асалдан тайёрланган бўтқа эса фақат асалдан аллергияси бор кишиларга тўғри келмайди, холос.

Қовоқ уруғи ва асалдан қуйидагича бўтқа тайёрланади: қуритилган қовоқ уруғи пўстлогидан юпқа кўк пардасига зарар етказмасдан ажратиб олинади. Ундан маълум миқдорда олиниб, ҳовончага солинади ва оз-оздан сув томизиб янчилади. Сўнг у асал билан обдон қориштирилади.

Катта ёшдаги кишиларнинг бир марта истеъмол қилиши учун 300 грамм қовоқ уруғига 50 грамм сув қўшиб янчилади ва унга 15 грамм асал аралаштириш етарли. Тайёрланган бу қоришмани наҳорда оч қоринга бир чой қошиқдан 1 соат давомида истеъмол қилинади. Орада 3 соат ўтгач сурги дори ичилади, ярим соат ўтгач эса ҳуқна қилинади.

Асал ва қовоқ уруғидан тайёрланган бўтқа болаларга 2—3 кун давомида озгина-озгинадан танафус билан бир неча марта берилади. Гельминтологлар даволаш бошламасдан 2 кун аввал болага қирғичда қириб тайёрланган овқатлардан беришни тавсия қиладилар. Масалан: сабзавот пюреси, қайнатма шўрва, қиймали овқат, кисел ва қотган нон. Даволаш

пайтида кечки овқат енгилроқ бўлиши керак. Шундан кейин болага наҳорда оч қоринга қовоқ уруғи билан асалдан тайёрланган бўтқадан берилади, 1,5—2 соат ўтгач эса ҳуқна қилиш керак. Бундай муолажани 2—3 марта ўтказиш етарли.

Қовоқ уруғи ва асалдан тайёрланган бўтқадан қанча миқдорда истеъмол қилиниши қуйидаги жадвалда кўрсатилган.

Боланинг ёши	Аралашма миқдори грамм ҳисобида
2—3	50
4—5	70
6—7	90
8—9	120
10—12	150
13—15	200

Бензин ва мойли бўёқ ишлатганингизда қўлингиздан унинг ҳидини йўқотиш анча қийин. Совун билан ювиш ҳам бу ҳиднинг йўқолишига ердам бермайди. Лекин қўлингизни ювадиган сувга озгина қуруқ ханталдан қўшсангиз терингизда ҳеч қандай доғ ҳам, ҳид ҳам қолмайди.

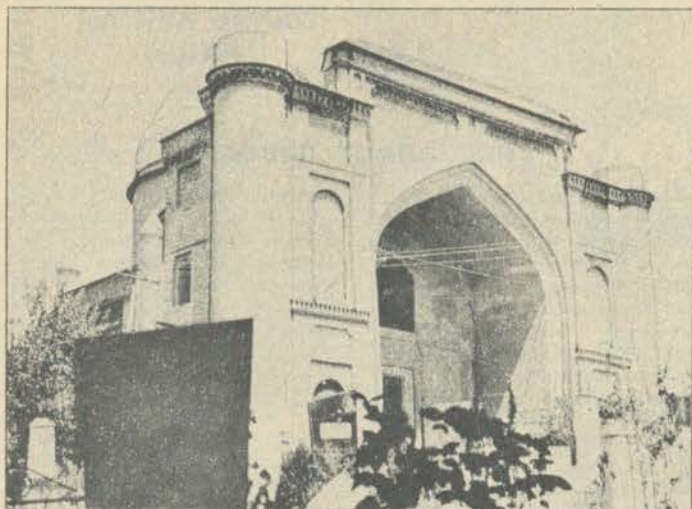

«ИСИТГИЧ»ЛИ БОТИНКА

Сайёҳлар пойабзали учун ажойиб хусусиятга эга бўлган патак кашф қилганлиги учун Югославиянинг Загреб шаҳрида яшовчи инженер Миша

Рабович Нью-Йоркдаги кўрғазмада олтин медал билан мукофотланди. Бу патак киши танасидан иссиқлик олиб, пойабзал ичида 30 даража ҳарорат бўлишини таъминлайди. Бундай ботинка ичида оёқ ҳеч қачон совқотмайди. Бундан ташқари, Рабович эликдан ортиқ ихтиро қилган. 1989 йилда ҳам у кемачиликда ишлатиладиган 20 та турли асбоб ўрнини босувчи ягона универсал асбоб яратганлиги учун бронза медали билан мукофотланган эди, деб хабар беради Болгариянинг «Эхо» ҳафталиги.

Тошкент шаҳрида «Шайх Зайниддин Бобо» мазори бор. Унинг тўридаги улугвор мақбарда шул зот дафн этилган. У кишининг Саййид Орифхўжа Эшонгача бўлган эркак авлодларининг жасади шу мақбара ичига қўмилган, мақбара рўпарасида, киреверишдаги ўнг бурчакда ҳам шу шайх авлодларининг қабри бор.

Шайх Зайниддин қабристонининг тарихий ёдгорликдир. Хориждан ва мамлакатнинг турли гушаларидан келаётган сайёҳларга мақбарани таништирувчи йўлчилар бу ҳақда қисқача маълумот берадилар, холос.

Хўш, Шайх Зайниддин Бобо буюк шахс эканлар, авлодларининг ҳоки халқ тарафидан авайлаб ўз мақбаралари ичига ва ён-верига қўйиб келинган экан, ушбу сулола вакилларининг тарихда, ижтимоий, илмий, диний ҳаётдаги иштироки хусусида нега бирор маълумот на адабиётларда, на мақолаларда кўйд этилмайди? Ушбу саволга жавоб беришнинг кези ана эндигина келибди чоғи. Зеро, Шайх Зайниддин Бобонинг сўнги авлод вакилларида бири бўлган зот файласуф, профессор Омонулло Саййид Файзулла-хўжа ўғли шу хусусда дастлабки мақолаларини сиз, муштарийлар диққатига ҳавола этадилар.

ШАЙХ ЗАЙНИДДИН БОБО ШАЖАРАСИ

Бизнинг аجدод-авлодларимиз Тошкентнинг Кўкча даҳасида Шайх Зайниддин Бобо (1164-1259) қабристонининг этакларида, мана, 800 йилдан бери яшаб келмоқдамиз. Шайх Зайниддин Бободан бошлаб ота-боболаримнинг ҳаммаси шу қабристонда дафн этилган.

Урушдан аввал бу манзилгоҳ «Кўкча даҳа Шайх Зайниддин Бува мазори» дейиларди. 1939 йили катта кўчага Вилоят номи қўйилди (ҳозир Маннон Уйғур кўчаси деб юритилади), шу муносабат билан қабристон пештоқига «Вилоят мазори» деб ёзиб қўйилди, бу ҳаракат қадим маданий арбоблар номини йўқотиш керак, деб ҳисоблайдиган динсиз мафкурачи амалдорлар учун жуда қўл келди.

Шундай қилиб, биз Шайх Зайниддин авлодимиз. Заррача мактанишга ўрин йўқ, чунки ҳар бир одамнинг аждодлари бўлмаса, ахир қаёқдан пайдо бўлган у? Бунинг устига Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Ал-Форобий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбекларнинг ҳам авлодлари борку, ахир. У буюк сиймолар ҳаммамизнинг, айна вақтда ҳар биримизнинг аждодларимиздир. Бу билан қонуний равишда фахрланмоғимиз керак.

Шундай экан, Шайх Зайниддин Бобо ҳам (рафиқалари Дарё Дил Бекач Момо билан) ҳаммамизнинг аждодимиздир. Чунки, ҳар бир инсоннинг ҳаётдаги асл моҳияти маъноси ижтимоий ҳаётнинг намён бўлишидадир. Биз Ватанамиз ижтимоий ҳаёти тарихий ривождаги «занжир»нинг биттадан «ҳалқача»симиз. Силсилалар кўп мартаблар бир-бирига чатишиб кетган. Мутлақ алоҳида бир «аждод-авлодлар» йўқ. Масалан, Пушкин ва Лев Толстой авлодлари бутун дунёга тарқалиб кетган.

Биз бу ерда изоҳлаётган шажаранинг асосий қиймати шундаки, аждодларимиз шажара тузишни вазифа деб тушунишган, уни ўз замонларида расмий идоралардан тасдиқлашиб олишган, сўнг авлоддан-авлодга узатишган ва, ниҳоят, у бизгача етиб келди.

Эсимда бор, менинг бувам Саййид Фатхуллохўжа Орифхўжаевнинг битта кичкина пўлат сандиғи бўлар эди. Унда фақат битта қоғоз сақланар — у ҳам бўлса «Алҳамду лиллоҳил лази фаззал ал авлода...» сўзлари билан бошланган шажара эди. Шажаранинг «Наҳмудуху ва нусали...» сўзлари билан бошланган иккинчи нусхасини эса менга марҳум амакиларимиздан Абдуллахўжа ака берганлар. Учинчи нусхани бошқа бир амаким Саййид Салоҳиддинхўжа шоир Алоиддин Хўжа ўғли қўлёмаларидан (қариндошимиз Шаҳобиддинхўжа ёрдамида) кўчириб олганман. Тўртинчи нусха «Насаб шажаралари» бўлиб, унда 27 аж-

дод-авлоднинг рўйхати берилган. Бу тўртта ҳужжат умумшажаранинг муайян қисмлари бўлиб, бир-бирига зид эмас, аксинча бир-бирини тўлдирди.

Биринчи нусха — асосий ҳужжатдир. Унда 13 та муҳр босилган: 1) Қози Мулло Бой Мирзо бин Мирзо Оғали; 2) Қози Муҳаммад Шариф Хўжа судур бин Подшоҳхўжа Умарий, Хўвал Қодир Шайх Ҳованд Таҳурий; 3) Домло Абдурашул аълам бин Домло Мир Ашур; 4) муҳрни ўқиб бўлмади; 5) Қози Эшон Азизлархўжа бин Эшон хўжам Шайхулислом марҳуми; 6) Мулло Муҳаммад Зоҳир Аълам бин Домло Отажон марҳуми; 7) «Лутф этиб чун бил ани хатосига қалам, ўзи олий харжина бўлди Ҳакимхон Аълам»; 8) Қози Муҳаммад Турди бин Раҳимжон, 9) Қози Исохўжа бин Қози Азизлархўжа; 10) Мулло Орифхўжа Аълам бин Қози Муҳаммад Шарифхўжа судур шин; 11) Аҳмад хўжа муфти бин Қози Маҳмудхўжа; 12) муҳрни ўқиб бўлмади; 13) муҳрни ўқиб бўлмади.

Иккинчи ҳужжатда олти та муҳр бор: 1) Мулло Мир Холик бин Мулло Раимхон Хўқандий; 2) Қози Муҳаммад Азим бин Муҳаммад Ражаб; 3) Қози Муҳаммад Муҳиддинхўжа бин Қози Муҳаммад Аъзамхўжа марҳуми; 4) Ал-Аълам ул хайл Муҳаммад Содиқ; 5) Қози Шоҳ Жунайд Маҳдум бин Домлажон Охунд марҳуми; 6) Қози Абди-расулхўжа бин Якубхўжа марҳуми.

Бу иккала ҳужжатда қозиларнинг муҳрлари босилган, муҳрда эса, маълумки, сана бўлмайди, вақт кўрсатилмайди. Фақат охириги муҳрларнинг бириси ёнига «1236 йил раббӣ ул-аввал (1820 йил декабрь)», иккинчисида «1281 йил (1864 милодий йили)», учинчисида «1301 йил 17 жумодул-аввал (1884 йил 16 март)» саналари қўйилган. Шунини айтиш керакки, ҳужжат матнларида: «Мазкур Норхўжа азизлар узоқ мuddатлар давомида... нойиблик мартабасида қиём кўрғазганлиги ўз даврининг султонлари ва умаролари томонидан берилган ҳужжатларда ўз аксини топган, умаро ва хоқонларнинг берган ёрлиқлари шундан далолат беради», «мазкур ҳужжат султонлар муҳри билан тасдиқланган» «марҳаматли хоннинг олий иноятнома ҳужжатида шунга ишора қилинган», «мазкур ҳукм шаръан тўғри ва бажарилиши вожиб бўлиб, ишончли кишилар ҳузурда қабул қилинди ва мазкурни ўзгартириш мумкин эмас», «ҳужжатнинг асл нусхасини кўчириб ёзилди», «мазкур ҳужжат ҳар қандай шак-шубҳалардан халос қилғай», «мазкур ҳужжатни ўзгартириш асло мумкин эмас», «мазкур ҳужжатнинг асл нусхаси шаръан тўғри ва машҳур амиралмуслимин Умархон жаннатмаконнинг ҳамда амир ал-муслимин шаҳид Муҳаммад Алихоннинг табарруқ

муҳрлари билан безалганки, уларнинг ҳар бирлари Ислоҳ подшоҳлари бўлиб, Фарғона ва Шош шаҳарлари ҳамда Дашти Қипчоқ ва унинг атрофларининг ҳукмронлари эдилар. Шунингдек, «Қўқон Дорулсалтанатининг қози калони Домло Мир Абдурахимнинг ҳамда Шош шаҳрининг қози калони Домло Муҳаммад Раззоқнинг ва бошқа муҳтарам уламою фузалоларим, замона пешвоси ва асрининг яғонаси эдилар, муборак муҳрлари билан тасдиқланганлар» каби расмий жумлалар ёзилган. Бу қозилар ва уларнинг муҳрларини ўрганиш ҳуқуқ тарихини ёритишда жуда қизиқарли илмий манба бўлиб хизмат қилса, ажабмас.

Демак, ўтмишда қозикалонлар муҳрлари билан тасдиқланган мазкур ҳужжатлар ўз навбатида янада қадимийроқ ҳужжатлар замирида тузилгандир. Чунончи, ҳужжатларда 24- ва 25- аждодларимиз Саййид Тоҳирхон Шайх ва Саййид Олимхон Шайхларнинг шажара тузишдаги хизматлари таъкид этилади. Ва, «Авлодларимиздан умид ва илтимос-шу зотларга бизларнинг қардош ва қариндошларимиз ким бўлса, ота-боболарин топиб, ушбу шажарага шўъбаларин келтириб, қўшсалар керак», деб ният қилганлар.

Ушбу шажара ҳужжатлари форс-араб тилларида тузилган. Шайх Зайниддин Бобо аждод-авлодларининг шажараси

Авлод рақами	Шахс номи	Бошқа ўғиллари (амалкар)	Қизлари (аммалар)
44	Саййид Файзулло-хўжа (1903—1934)		
43	Саййид Фатхулло-хўжа (1875—1952)	44 ¹ Зикриллохўжа	44 ¹ Нафисахон 44 ² Ҳакимахон 44 ³ Кимёхон 44 ⁴ Матлубахон
42	Саййид Орифхўжа (1840—1922)	43 ¹ Сайид Ҳайбатуллохўжа (Мавлоно Хислат) 43 ² Саййид Асадуллохўжа 43 ³ Саййид Ҳабибуллохўжа 43 ⁴ Саййид Забиҳуллохўжа	43 ¹ Маҳбубахоним 43 ² Тожихоним
41	Саййид Маҳмудхўжа (1810—1891)		
40	Саййид Норхўжа (1778—1863)	41 ¹ Саййид Султонхўжа 41 ² Авлиёхўжа 41 ³ Шайх Исҳоқ Тождин 41 ⁴ Саййид Алондинқори 41 ⁵ Имомалихўжа 41 ⁶ Мулло Нажмиддинхўжа 41 ⁷ Улуғхўжа	41 ⁸ Норпошшахоним 41 ⁹ Моҳипошшахоним
39	Саййид Шоҳ Бузрукхўжа		
38	Саййид Шарифхўжа	39 ² Юсуфхон	
37	Шоҳ Бузрукхўжа		
36	Шайх Яқубхўжа	37 ¹ Нурхўжа	
35	Зулфиқор Шайх		
34	Саййид Шукрхўжа		
33	Саййид Ҳайбатулло Шайх		
32	Саййид Ҳўжахон		
31	Абдурахмонхўжа Валий		
30	Улуғхўжахожи Ҳарамайн		
29	Хўжа Абдулазиз Баҳодирхон		
28	Хўжа Низомиддин Шайх		
27	Саййид Камолид-28 ¹ Шояқубхўжа		

ган, уларни бизнинг илтимосимиз билан шу соҳанинг моҳир мутахассиси Турғун Файзиев ўзбекчалаштирди. Шарқшунослардан Қувомиддин Муниров, Шамсиддинхон Бобохонов ва Ашраф Аҳмедовлар ҳам бизга кўмаклашди.

Шажара ҳужжатларида «Маърифатли хон ва хоқон Муҳаммад Дарвешхон Баҳодир замонида», «Абулғози Келди Муҳаммад Баҳодирхон жаннатмаконнинг даврида», «Абул Музаффар вал Мансур олишон Скандар Муҳаммад Султоннинг даврида», «Маъдалат нишон Абдулазизхон жаннатмакон даврида», «Жаннатмакон Таваккал Муҳаммад Баҳодирхоннинг замонида», «Улуғ мартабали, тинчлик ва омонликнинг сабабчиси, зулм ва адоват уруғини йўқотувчи, хоқон ибн қоқон ҳазрат амир алмуслимин Саййид Муҳаммад Умар Олий ҳазратнинг кундан-кун равнақ топаётган ҳукумат ва давлатлари соясида» тузилган бу ҳужжатлар Ватанимиз тарихининг ўрганилмаган саҳифаларини ёритиш учун ҳам хизмат қилса керак.

Хўш, Шайх Зайниддин Бобонинг ўзлари ким, нечук у зот шундай улуғ ҳурматга сазовор, у инсоннинг ижтимоий-тарихий хизматлари ва жамиятдаги ўрни қандай бўлган? Бу саволга жавобан ушбу ҳужжатларда берилган баҳоларни санаб ўтиш билан кифоялана қолайлик: «У — саййид-

дин Муҳам- 28² Султонхўжа (Давоми —21-бетда)
мад Тулак-
хон Кўбак
Шайх

26	Саййид Абдул Ғаф-27 ¹ Зулфиқор Шайх фор Шайх 27 ² Абдурахмон Шайх		
25	Саййид Олимхон Шайх		
24	Саййид Тоҳирхон Шайх	25 ¹ Амир Шаҳобиддинхон	
23	Саййид Мўминхон Шайх	24 ¹ Шайх Олимхон	
22	Саййид Дарвеш Шайх	23 ¹ Саййид Собирхон	23 ² Солиҳахоним 23 ³ Ойшахоним
21	Шайх Ҳованд Шоҳ Сармаст	22 ¹ Саййид Нодирхон	22 ² Аминахоним 22 ³ Латифахоним
20	Шайх Фатхуллохўжа	22 ¹ Шайх Зиёдуллохон	
19	Саййид Ҳайбатуллохўжа		
18	Саййид Фатхулло Шайх		19 ¹ Қобилахоним 19 ² Соибхоним
17	Шайх Тождин	18 ¹ Насрулло Шайх	
16	Саййид Шайх Алоиддинхўжа		17 ¹ Вофизахоним 17 ² Ҳафизахоним
15	Шайх Зайниддин Бобо Кўйи Орифон (1164—1259)	16 ¹ Саййид Муҳиддин	16 ² Сожидахоним
14	Шайх Шаҳобиддин (1134—1234)	16 ¹ Тоҳир Имоиддин	16 ² Тухфахоним
13	Ғофийр Сақлин	15 ¹ Саййид Имоиддин	
12	Эрмухаммад Шайх Саййид Абдул Кодир Жилоқин		
11	Шайх Абдул Валий		
10	Саййид Муҳаммад Шайх		
9	Абдулла Саййид		
8	Саййид Ҳусайн		
7	Шайх Саййид Қосим		
6	Саййид Муҳаммад Назир		
5	Султон Фаҳриддин		
4	Саййид Қосим Қулбул Ақтаб		
3	Шайх Абдурахмон		
2	Саййид Қосим Шайх		
1	Саййид Муҳаммад Султон Бақриддин		

Йирик мутасаввуф олим, ўз давридаги ижтимоий-сиёсий воқеаларгагина эмас, ундан кейин кўп асрлар ҳукм сурган нақшбандийлик оқимининг шаклланишига ҳам катта таъсир кўрсатган Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳақида келтирилаётган қуйидаги мақола Али Сафийнинг «Рашаҳоту айн ул-ҳаёт» («Обихаёт томчилари») китобидан қисқартириб олинди. Аввало мазкур китоб ва унинг муаллифи ҳақида икки оғиз сўз. Фахруддин Али Сафий Ҳусайн Воиз Кошифийнинг ўғли бўлиб, Кошифий XV асрнинг йирик олими, адабиёт, тарих, илми нуҷум, риёзиёт, кимёга оид 38 асар муаллифи, Жомий, Навоий, Ҳусайн Бойқаронинг яқин дўстларидан бири эди. Али Сафий аввало ўз отаси қўлида, қолаверса Ҳирот мадрасаларида ўқиб, етуқ олим бўлиб етишди. Унинг турли соҳаларга оид бир қанча асарлари бизгача етиб келган. Шуларнинг ичида энг кўзга кўрингани «Рашаҳот...» китобидир.

Али Сафий 1484 йили Самарқандга Хўжа Аҳрор ҳузурига бормоқчи бўлиб, отасидан руҳсат сўрайди ва ўзига Сафий тахаллусини берган Аб-

дураҳмон Жомийга ҳам бу орзусини айтади. Жомий Самарқандда бўлганида Хўжа Аҳрорнинг энг яқин дўсти мавлоно Қосим билан танишган эди, шу боис Али Сафийни хат билан унинг ҳузурига юборади. 1487 йили яна Самарқандга борганида унинг юрагига Хўжа Аҳрорга атаб китоб ёзиш истаги туғилади. Аммо бу ишга қирришолмай, орада ўн олти йил ўтгач, 1503 йилдагина китобни ёзиб тугатади.

«Рашаҳот» асосан Хўжа Аҳрорга бағишланган бўлса-да, бироқ унда ўша даврда яшаган йирик олимлар ва шайхлар ҳақида ҳам батафсил маълумот берилган. Бундан ташқари, Хўжа Аҳрордан олдин ўтган турк машойхлари ва бошқа йирик олиму шайхларнинг таржимаи ҳоллари ҳам акс эттирилган. Улардан келтирилган ҳикматли сўзлар «рашҳа» (томчи) деган сўз остида бериб борилади. Бу асарни ўқиш жараёнида Урта Осиёнинг XV асрдаги ижтимоий-сиёсий, маданий ва тарихий ҳаёти ҳақида мукаммал маълумот олиш мумкин. Айниқса, тасаввуф тарихи, нақшбандия сулуки ва турк машойхларининг йўллари ҳақида кенг маълумот мавжуд. Шунинг

учун олимларимиз XV аср воқеаларини ўрганишда кўпинча «Рашаҳот»га суянадилар. Бу асар форсчада битилган бўлиб, араб, туркча ва эски ўзбек ёзувигача ҳам ўгирилган.

Маълумки, Муҳаммад Баҳовуддин Нақшбандий (вафоти 1388 йил) нақшбандия оқимининг асосчиси эди. Унинг таълимоти Абдулхолиқ Ғиждувоний (вафоти 1222 йил) таълимотига асосланган. Бу зот эса XII асрнинг буюк олими Юсуф Ҳамадонийнинг шоғирди эди. Юсуф Ҳамадоний, ўз навбатида Аҳмад Ясавийнинг ҳам устози бўлган.

Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг асарлари ва таълимоти ўрганиш ўз даври учун «прогрессив ҳисобланган» (академик И. Мўминов таъбири), нақшбандийлик оқимининг асосларини ўрганишга катта ёрдам беради. Бу ишнинг дебوحаси сифатида ушбу асардан Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳақидаги мақола диққатингизга ҳавола этилмоқда.

Маҳмуд ҲАСАНОВ,
ЎзФА Шарқшунослик илмгоҳининг
илмий ходими.

ДАВРЛАР,
ОДАМЛАР

ХОЖА АБДУЛЛОҲ ҒИЖДУВОНИЙ

Улуғ Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг — сирлари муқаддас бўлсин — тўртта халифларидан тўртинчи бўлиб, хожагонлар табақасининг бошловчиси эдилар. Тўғилган ва вафот қилган ерлари Бухоро вилоятининг Ғиждувон даҳаси бўлиб, Бухородан олти фарсах [бир фарсах 6—7 км.] узоқликда эди. Азиз оталарининг исмлари Абдулжамил бўлиб, имом деган ном билан машҳур эдилар. Ўзлари Имоми Молик авлодидан. Ўз даврининг улуғи, зоҳирий ва ботиний илмларининг олими. Румда сокин эдилар.

Ҳазрати Хожа Абдулхолиқнинг оталари Рум подшоларининг авлодларидан бўлиб, айтишларича, Хизр — уларга саломлар бўлсин — суҳбатдоши эдилар. Хизр алайҳис салом уларга Абдулхолиқнинг туғилиши ҳақида башорат қилган ва шундай деб исм қўйишни буюрган эдилар. Айём ҳодисотлари сабабли Абдулжамил ўз аҳли онласи билан Мавароуннаҳрга келиб, Ғиждувонда яшаб қолдилар. Ҳазрати Хожа Абдулхолиқ бул ерда туғилиб, Ғиждувонда нашоу намо топдилар. Ёшикларида Бухоро шаҳрига келиб, илм таҳсили билан машғул бўлдилар.

Устозлари Имом Садриддин деган улуғ зот бўлиб, замон уламоларининг машҳурларидан эди. Бир кун машғулотлар орасида устозлари ёнида тафсир ўқиб ўтириб: «Удъу раббакум тазарруан ва хуфятан, миннаҳу ло юҳибб ул-муътадийн» — деган оятга етдилар. Абдулхолиқ устозларидан: «Бу хуфянинг ҳақиқати ва йўли қандай бўлади? Агар зокир [зикр айтувчи] баланд овоз билан ўқилса ёки зикр айтаётганида бирор аъзосини қимирлатса, ўзгалар бундан хабар топадилар. Агар дилида махфий айтса: «Аш-шайтану яқри мин ибни Одама ажр ад-дамин»^{*} ҳадисининг мазмунига мувофиқ шайтон бундан хабар топади. Устоз унга: «Бу илим ладунний [худо ҳузурдаги илм]дир, агар Ҳақ субҳонаҳу таъоло сени бундан воқиф қилишни хоҳласа, сенинг олдинга аҳлуллоҳ [оллоҳ одамлари]дан бирини юборади ва у сенга таълим беради», — деди.

Ҳазрати Хожа Абдулхолиқ то Хизр алайҳис салом билан учрашмагунларича интизорликда юрдилар ва учрашган пайтларида Хизр алайҳис салом уларга вуқуфи ададий [зикрини тоқ айтиш]ни ўргатдилар.

* «Сен ўз парвардигоринга ёлбор ва махфий (хуфя) ҳолда дуо қил, чунки у ҳаддан ошувчиларни ёқтирмайди».

** «Шайтон одам фарзандининг ичида қондек оқиб юради».

«Фасл ул-хитоб» деган китобда зикр этилишича, Ҳазрати Хожа Абдулхолиқнинг йўллари тариқатда ҳужжат ҳисобланади. Улар барча фирқага мақбул эдилар ва доимо сидқу сафо йўлида, Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг шарияти ва суннатида бидъат ва кибру ҳаво йўл топмаслигига саъю ҳаракатда бўлдилар ва ўз покиза йўлларини ғайрларнинг кўзидан ҳамиша пинҳон тутдилар. Уларга «дил зикри» [юрак орқали хуфя зикр айтиш]ни Хизр алайҳис салом таълим берган эди ва улар мазкур сабоқга доимо машғуллик кўргүздилар. Ҳазрати Хизр алайҳис салом уларни фарзандликка қабул этиб, уларга: «Ҳовузга туш ва кўнгилда «ло илоҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ дегин», — дедилар. Хожа шундай қилдилар, бу ишга машғул бўлиб, бундан кўп фойдалар топдилар. Ва уларнинг бу йўллари аввалдан то охиригача барча халойиқ наздида мақбул ва маъқул бўлди.

Шундан сўнг, Хожа Юсуф Ҳамадоний Бухорога келиб қолдилар. Хожа Абдулхолиқ улар суҳбатини топдилар ва Хожа Юсуф Ҳамадоний унда «зикри дил» борлигини билдилар. Хожа Юсуф Бухорода қанча муддат турсалар, Хожа Абдулхолиқ уларнинг суҳбатларида шунча вақт турдилар. Хожа Юсуф ва уларнинг шайхларининг йўли «зикри алония» [зикрини овоз чиқариб айтиш] усули бўйича эди. Хожа Абдулхолиқ эса Хизр алайҳис саломдан «зикри хуфя»ни сабоқ олиб, шунга машғул эканини Хожа Юсуф билсалар ҳам, бироқ бу йўлни ўзгартиришни буюрмадилар ва: «Сиз улар томонидан шу йўлга буюрилибсиз, шу йўлни давом эттираверинг» дедилар.

Ҳазрати Хожа Абдулхолиқ ўзларининг баъзи китобларида қуйидагиларни ёзибдилар: «Йигирма икки ёшимда уйғоқ қалблиларнинг хожаси — Хожа Хизр алайҳис салом мени шайх раббоний Юсуфи Ҳамадоний қўлига топширдилар ва мени тарбият қилишга васият этдилар, улар Мавароуннаҳрда эканлар мен уларнинг хизматларида бўлдим ва кўп фойдалар олдим».

Хожа Юсуф Хуросонга кетганларидан сўнг хожа Абдулхолиқ риёзатга машғул бўлдилар. Ҳол [руҳий қувват]ларини доимо пинҳон тутар эдилар. Вилоят [валлийлик қуввати] шу даражага етдики, бир намознинг вақтида Каъбага бориб келиш қувватига эга бўлдилар. Шом вилоятида уларга кўп муридлар пайдо бўлди. Хонақоҳ пайдо бўлди ва неча муддатлар иршод [халқни тўғри йўлга йўллаш] мақомида ўтирдилар ва содиқ талабгорларни ҳақ йўлига даъват этдилар.

Тариқат одобда уларнинг бир насиҳатномалари бўлиб, бу насиҳатномани маънавий фарзандлари хожа Авлиёни Кабир — уларнинг сирлари муқаддас бўлсин — учун ёзган эдилар. Бу насиҳатнома ажойиб фойдалар ва гаройиб манфаатларни ўз ичига олган бўлиб, тариқат йўлидаги барча кишиларга унга амал қилмасдан илож йўқ. Уша насиҳатлар жумласидан бир неча тўлиқ маънога эга жумлалар табаррукан бу ерда келтириб ўтилади.

РАШҲА (ОБИҲАЁТ ТОМЧИСИ)

Васият қилурман сенга, эй фарзанд, барча ҳолатда илм, амал ва тақво билан бўл, салафлар изидан юриб, суннат ва жамоатни маҳкам тут, фикҳ ва ҳадисни ўрган, нодон суфийлардан узоқ бўл. Намозни жамоат билан ўқи, бироқ имом ва муаззин (азон айтувчи) бўлма. Шўҳрат қидирмағилки, шўҳрат офатдир. Мансабга ўтирма ва доимо гумиом (панада) бўл. Ҳужжатларга номингини ёзма, қозиллик маҳкамаларида ҳозир бўлма, ҳеч кимга кафил бўлма, пошво ва подшоҳоздаларнинг фарзандлари билан сўхбат қурма. Хонақоҳ бино қилма ва хонақоҳларда ўтирма. Симоъни кўп эшитма, бундан нифоқ пайдо бўлади, кўп симоъ дилни ўлдиради. Симоъни инкор ҳам этмағилки, симоънинг тарafdорлари кўпдир.

Оз сўзла, оз е, оз ухла. Аҳли аёлининг эҳтиёт бўл, бесоқоллар, хотинлар ва бидъатлар, бойлар ва омилар билан сўхбат қурма. Ҳалол е, шўҳадан эҳтиёт бўл, кўлингдан келса хотин олмағилки, бундан толиби дунё бўлурсан, дунёни қидириш билан динни қўлдан берурсан. Кўп кулма, айниқса, қаҳқаҳа уриб кулишдан қочгинки, кўп кулишдан юрак қораяди. Барча одамга шафқат кўзи билан боқ ва ҳеч бир кишини хор тутма. Ташқи кўринишининг аро бермагинки, бу ички оламнинг хароблигини билдиради. Халқ билан тортишма, бировдан нарса тилама, бирова иш буюрма, машойхларга инкор кўзи билан боқмағилки, бу билан ҳеч ким даража топмайди.

Дунё ва аҳли дунё билан мағрурланма, кўнглинг ҳаминша ғамгин бўлсин, баданинг бемор, кўзинг гирён ва амал(ининг) холис бўлсин. Елбориш билан дуо қил. Либосинг оддий, дўстинг дарвеш, дасмоёнг фикҳ (ҳуқуқ) илми, уйинг маскид ва мунисинг Ҳақ субҳонаху ва таъоло бўлсин.

Хожагонлар тариқати биносининг асоси ҳисобланган қуйидаги саккиз сўз ҳам Хожа Абдуллоҳнинг калимоти қудсия (азиз сўзлари)дан ҳисобланади: хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан, хилват дар анжуман, ёдкард, бозгашт, нигоҳдошт, ёддошт. Булардан ўзга нарсаларнинг барчаси пиндошт, яъни манманлик ва ғурур ҳисобланади...

Ҳазрати Хожа Абдуллоҳ хожагонлар шажарасининг сарҳалка (бошловчи)си бўлганлари учун юқоридаги истилоҳий калималарни бу ерда тушунтириб кетиш зарурийдир, чунки бу азизларнинг тариқа (йўллари)ни билиш шу истилоҳларни тушунишга боғлиқдир. Улар қуйидаги рашҳаларда қисқа ё тўлиқ ҳолда ўз баёнини топғусидир.

БИРИНЧИ РАШҲА. «Хуш дар дам» деманинг маъноси шуки, ичкаридан чиқаятган ҳар бир нафас оғоҳлик ва ҳузур юзасидан бўлиши, гафлат унга ҳеч йўл топмаслиги керак. Ҳазрати мавлоно Саъдуллоҳ Кошғарий — Аллоҳ унинг руҳини муқаддас қилсин — айтган эди: «Хуш дар дам, яъни бир нафасдан иккинчи нафасга ўтиш гофиллик юзидан бўлмай, ҳузур юзидан бўлсин ва олинаётган ҳар бир Ҳақ субҳонахудин холий ва гофил бўлмасин».

Ҳазрати эшон (Убайдуллоҳ Аҳро)нинг айтишларича, бу тарик (йўл)да нафасни асраш муҳимдир ва барча нафасни ҳузур ва оғоҳликка сарф этмоқ керак. Кимки нафасни асрамаса, у нафасни йўқотди, дейдилар, яъни бу йўл ва усулни йўқотибди, демакдир.

Ҳазрати Хожа Баҳовуддин — унинг сирлари муқаддас бўлсин — айтадиларки, бу йўлда ишнинг асосини нафас устига қурмоқ керакки, замоннинг муҳим вазифасига машғул бўлишда хаёлини ўтмишдан ва фикрини келажакдан озод этсин ва ҳар бир нафасни зое этмасликига уринсин. Нафаснинг кириши, чиқиши ва икки нафас ўртасини эҳтиёт қилсинки, нафас гафлат билан кириб чиқмасин.

РУБОИЙ:

Эй монда зи баҳри илм бар соҳили айн,
Дар баҳр фароғат асту бар соҳил шайн.
Бардор сафойи назар зи мавжи кавнайн,
Огоҳ ба баҳр бош байн ун-нафасайн.

ТАРЖИМАСИ:

Эй, илм денгизига кирмай, булоқ соҳилида қолган киши,
Денгизда фароғат бор, соҳилда эса бахтсизлик.
Дунёнинг мавжланишига хуш назар билан боқма,
Ҳар икки нафас ўртасида денгиздан огоҳ бўл!

ИККИНЧИ РАШҲА. «Назар бар қадам» дегани шуки, назари

* Симоъ — ғазал, шеър ва музыка тинглаш орқали Худони ўйлаш.

доим оёқ панжаларининг устида бўлсин, токи унинг назари сочилмасин ва кераксиз жойга тушмасин... Ва ҳазрати маҳдумий мавлоно Абдураҳмони Жомий «Тўхфат ул-Аҳро» китобида хожа Баҳовуддин ҳақида ёзганларида бу маънони назмдан қуйидагича баён этган.

МАСНАВИЙ:

Кам зада беҳамдамий хуш дар дам,
Дар нағзашта назараш аз қадам.
Баски, зи худ карда ба суръат сафар,
Боз намонда қадамаш аз назар.

ТАРЖИМАСИ:

Хушёрликсиз бирор нафас ҳам олмаган,
Назари қадамидан ўзга ерда бўлмаган.
У ўзлигиндан суръат билан сафарга, яъни узоққа кетган,
Ҳар бир қадами назардан холи бўлмаган.

УЧИНЧИ РАШҲА. «Сафар дар ватан»нинг маъноси шуки, солиқ (тариқат йўлида юрвчи) одамийликнинг табиатида сафар қилади, яъни одамийлик сифатидан фаришта сифатига ўтади, ёмонлик сифатидан яхшилик сифати томон кўчади. Ҳазрати мавлоно Саъдуллоҳ Кошғарий — унинг сирли муқаддас бўлсин — айтадиларки, ярама одам ярамасликдан қутулмагунча қаерга борса ҳам ярамаслиги зойил бўлмайди.

Махфий эмаски, тариқат шайхларининг фикр ва аҳволлари сафар ёки муқимлик борасида ҳар хил бўлган. Улардан баъзилари ибтидо (аввалбош)да сафар қилишади ва ниҳоят (охир)да муқим туришади. Баъзилари эса ибтидода муқим бўлиб, ниҳоятда сафар қилмайдилар. Яна баъзилари борки, ибтидода ҳам, ниҳоятда ҳам сафар қилаверадилар. Яна баъзилари борки, ибтидода ҳам, ниҳоятда ҳам сафар қилаверадилар ва муқим турмайдилар. Бу тўрт тоифага сафар қилмоқ ва муқим турмоқда ўзларига хос содиқ ният ва тўғри мақсад бўлиб, бу ҳол «Авориф» китобининг таржимасида тўлиқ тушунтирилган.

Аммо, хожагонларнинг йўллари — уларнинг сирларини Аллоҳ муқаддас қилсин — сафар ва муқимликда шундайки, ибтидода улар сафар қилиб, бирорта азиз хизматида ва унинг ҳузурда муқим турадилар. Бироқ ўз юртларида шундай азизни топсалар тарки сафар қилиб, унинг мулозаматида бўлишади ва оғоҳлик малакасини ҳосил қилишда қаттиқ ҳаракат этадилар. Малака ҳосил қилганларида эса уларга сафару муқимлик баробар бўлиб қолади.

Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳ Аҳро) айтадиларки, ибтидода сафар қилувчига паришонликдан ўзга фойда йўқ. Солиқ бир азизнинг сўхбатига етишдини, демак, унга ўтириш лозим, чидам хислатини ҳосил этиш керак, хожагонларнинг нисбат малакасини қўлга киритиш, шундан сўнг истаган ерга бориш мумкин.

РУБОИЙ:

Е раб, чи хуш аст бе даҳан хандидан,
Бевоситайн чашм жаҳонро дидан,
Бинишин, сафар кун, ки бағоят хуб аст,
Беаҳмати по гирди жаҳон гардидан.

ТАРЖИМАСИ:

Эй парвардигор, оғиз бўлатуриб, оғизсиз кулмоқ,
Кўзсиз бутун жаҳонни кўриб турмоқ қандай соз!
Бир жойда ўтириб, сафар қилиб, жаҳон атрофини,
Оёққа заҳмат етказмай сайр этиш нақадар яхши!

Ҳазрати маҳдумий мавлоно Абдураҳмони Жомий «Шикқат ул-памъ-аст» рисоласида қуйидаги:

Ойнаи суврат аз сафар дур аст,
К-он пазиройи суврат аз нур аст,

(Ўзида суврат (кўриниш)ни қабул қилувчи ойна суврат сари сафар қилишдан узоқдир, Негаки унинг сувратни қабул қилиши нур туфайлидир).—

деган байт шарҳида шуларни ёзибди: «Айнаи суварий» [ташқи олам шаклини қабул қилувчи ойна] — сайқал берилган темирдан иборат бўлиб, бу ойна боқувчининг аксини ўзида акслантириш учун шу боқувчи киши томон сафар ва ҳаракат қилишига ҳожат йўқ, негаки сувратни қабул этиш ундаги нурият сабабидин бўлиб, ҳар қандай нарса унинг рўпарасидан кўринса, сувратни унда акс этади ва суврат сари ойна ҳаракат этмайди. Шунга ўхшаб, юракнинг маънавий ойнаси оламнинг забт этувчи заҳматларидан халос бўлса, софлик ва нурунийлик билан безанса, табиий хоҳишлар зулмати ундан кўтарилса, яратувчи тажаллиёти ва илоҳий сифатларни қабул этиш учун сафар ва сулуққа ҳожат қолмайди, чунки сафар, сайр ва сулуқдан мақсад юракка сайқал бериш ва уни тозалашдир. Юрак сайқал ва сафога етишса, сафар ва сайру сулуқдан озод бўлади.

ҒИЖДУВОН

Омонулла БУРИЕВ

УзФА Шарқшўнослик илмгоҳига Самарқанд вилоятининг Ургут туманидаги Ғиждувон қишлоғида яшовчи Нўмон Ҳасанов исми кишидан ўз қишлоғи ҳақида маълумот беришни илтимос қилиб ёзган мактуби келган эди.

Авалло Ғиждувон шаҳри ҳақида. Бу шаҳар, Бухоро вилоятидаги Ғиждувон тумани маркази, Бухородан 49 километр шимолда, Самарқанд — Бухоро йўлида жойлашган.

Узоқ тарихий давр мобайнида Ғиждувон обод маскан бўлган, X—XI асрлар сайёҳ-олимлари асарида тилга олинган. Номнинг ёзилиш шакли ҳам бир мунча фарқ қилади. Жумладан, араб сайёҳи ва олими Шамсиддин ал-Муқаддасининг [946—1000] «Аҳсан ат-тақосим фи маърифат ал-ақолим» («Иқлимларини билишнинг энг яхши тақсимлаш йўли») асарида бу жойни «Ғуждувор» (ёки Ғиждувор) шаклида ёзиб, шаҳар кўрнинидаги катта қишлоқ деб таъриф берилган. Бухоролик буюқ тарихчи олим Наршахнинг «Бухоро тарихи» асарида у Ғиждувон қишлоғи деб тилга олинган. Мўғуллар истилоси олдида ана шу ерларга йўли тушган ўртаасийлик сайёҳ ва олим Абу Саъд ас-Самъоний [1113—1167] «Китоб ал-ансоб» («Нисбалар китоби») асарида қишлоқ номи «Ғуждовон» деб атайди ва ун Бухородан 6 фарсах узоқликда дейди. Араб қомусчи олими ва сайёҳи Ёқут Ҳамавий «Муъжам ул-булдон» («Мамлакатлар қомуси») асарида бу жой номи «Ғиздувон» кўрнинида ёзган ва Самъонийга эргашиб, ун Бухородан 6 фарсахлик йўлда деб кўрсатади.

Ғиждувон мўғуллар истилоси даврида ҳам мавжуд бўлган, чунки Самарқанд ва Бухоро атрофидаги қишлоқлар ва шаҳарчалар мўғулларга тоvon тўлаш ҳисобига харобагарчиликдан, талон-торождан омон қолганлиги ҳам маълум. Кейинчалик, XV—XVI асрлар ёзма манбаларда ҳам Ғиждувон эслатилган. Айниқса, темирликлар даврида Ғиждувон мустақкам қўрғонга эга бўлган анча обод шаҳарга айланди, атроф қишлоқлар махсус туманга бирлаш-

тирилиб, Ғиждувон унинг маркази бўлди. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг [XVI аср] «Шарафномаи шоҳий» (ёки «Абдуллонома») асарида Ғиждувон тумани дейилган. Ана шу манбада Заҳириддин Муҳаммад Бобур Эрон шоҳи Исмоилдан мадад олиб, шайбонийлардан Мовароуннаҳр тахтини тортиб олмоқ учун юриш қилгани, бир қисм шайбонийлар Ғиждувон қалъасига беркингани ҳамда 1512 йил Ғиждувондан шарқроқда икки орада қаттиқ жанг содир бўлиб, Эрон қўшини мағлуб бўлгани қайд этилган.

Ёзма маълумотлар асосида хулоса қиладиган бўлсак, Ғиждувон кейинги минг йил ичида обод жой сифатида маълум бўлган. Унинг асосий сабабларида бири Ғиждувоннинг домий сув манбаи — Зарафшон дарёсига яқинлигидадир. Зарафшон Бухоро вилояти ҳудудида кирганда, ундан биринчи навбатда Ғиждувон сув олади. Наршахнинг таъкидлашича, Ғиждувон ва унинг атрофидаги жойлар Зарафшондан бошланган Харконруд каналидан сув олган. Ғиждувон тумани XVI асрда Зарафшон номи каналдан сув ичгани ҳам маълум. Демак, Зарафшон дарёсидан ободончилик учун бир қанча сув тармоқлари чиқарилган экан.

Ёзма манбаларда «қуроқ» маълумотларда Бухоронинг Ғиждувоний билан боғлиқ бир неча машҳур шахс тилга олинган. Ғиждувон Мовароуннаҳрнинг нафақат сиёсий, балки фан ва маданият тарихида ҳам ўз мавқега эга эди. Масалан, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Рашаҳот айн ал-ҳаёт» асарида Урта Осиёда тасавуф таълимотининг машҳур намоядаларидан бири Абдухолик Ғиждувонийнинг фаолияти ҳақида хабар берилган. У асли Ғиждувонлик, қабри Ғиждувонда, хожалар-сўфийлик сил-

силасининг асосчиларидан бўлган. Бу қабр кейинги асрларда халқ зияратгоҳи бўлган. «Шарафномаи шоҳий»да ёзилишича, XVI аср иккинчи ярмида шайбонийлар низолари пайтида Ғиждувон аҳолиси ана шу зияратгоҳдан паноҳ излаган, ёв бу ерга оёқ қўйишга ботинмас, деб халқ қилган. Бироқ, Абулхайр султон қўшини билан мазорга бостириб киришдан ҳам тап тормаган. Ушбу асарда, яна Ғиждувонда туғилиб, Бухорода яшаб ўтган хожа Аловуддин Ғиждувоний [XIV аср охири—XV аср] исми машҳур шайхлиги айтилган.

Фасиҳ Аҳмад Хавафий [XV аср] «Мужмали Фасиҳий» (Фасиҳий тарихи) асарида машҳур ислом олими ат-Тафтазоний [вафоти 1394 йил, бошқа маълумотда 1339 йил] китобини Ғиждувонда тузган эди, дейилади.

Ғиждувон жой номи аниқ маъноси ҳозирча маълум эмас. Унинг ёзма манбаларда «Ғуждувор» ва «Ғиждувон» шаклларда ёзилишидан келиб чиқиб, тил нуқтан назаридан тахминан таҳлил қилдирилган бўлсак, икки хил маъно келиб чиқади: «Ғуждувор» — доғрасимон кичик қўрғон; «Ғуждувон» — Ғуждеҳон» эса сердарахт қишлоқлар, деганидир. Ҳар иккала таҳлил ҳам Ғиждувоннинг тарихий ва табиий ҳолатига мос келади.

Энди Ургутдаги Ғиждувон ҳақида. Юқорида берилган маълумот озми-кўпми бу қишлоқ номига ҳам дахлдордек. Фақат, Абдухолик Ғиждувонийнинг қабри Бухоро вилоятидаги Ғиждувонда жойлашгани аниқ. У ҳолда Ургутдаги Ғиждувон номи қадимий тарзда пайдо бўлган, дейиш мумкин. Еки бўлмаса, бу ном Бухоро Ғиждувонидан Ургутга келиб ватан қилган бошқа бир Ғиждувонлик шайхга тегишли бўлиши ҳам мумкин.

Ғиждувон жой номи ҳақида келтирилган ушбу маълумотлар, табиийки, узилик эмас ва кейинги тадқиқотлар бу ҳақда анча фойдали илмий маълумот бериши ажаб эмас. Лекин бир нарса аниқ: ҳар иккала Ғиждувон ҳам тарихий аҳамиятга молик номлардир.

ТҮРТИНЧИ РАШҲА. «Хилват дар анжуман» ҳақида. Ҳазрати Хожа Баҳовуддиндан — Аллоҳ уларнинг руҳини муқаддас қилсин — сўрадилар: «Сизнинг тариқат йўлингизнинг асоси нима!» Жавоб берди: «Хилват дар анжуман, яъни ташқи томондан халқ билан, ички томондан ҳақ билан бўлиш».

Ҳақ субҳонаҳу ва таълонинг (Қуръонда): «Шундай одамлар борки, уларни на савдо ва на сотиқ Худони ёдлашдан чалғита олмайдилар» деган сўзлари худди шу ҳолатга ишорадир...

Хожа Авлиёи Кабир — унинг сирни муқаддас бўлсин — айтадиларки, зикр [Аллоҳ сўзини такрорлаш]да машғуллик шу даражага етиб борадими, юракдаги зикр ғалабасидан бозорга кирса, ҳеч қандай сўз ва овозни эшитмайди.

Ҳазрати Эшон [Убайдуллоҳ Аҳрор] айтадилар: «Зикрга қаттиқ савъо-ҳаркат қилиш билан беш-олти кун ичида шундай мартабага етишиш мумкинки, одамларнинг сўзлари ва ҳикоялари қулоққа зикр бўлиб эшитилади, ҳатто, ўзи гапирётган сўз ҳам зикрдек туюлади, бироқ кучли ҳаракат қилмай бунга етишиб бўлмайди!»

БЕШИНЧИ РАШҲА. «Ёдкард», бу — зикри лисоний (тил зикри) ёки зикри қалбий (дил зикри)дир.

Мавлоно Саъдуддин Кошғарий — унинг сирни муқаддас бўлсин — айтадиларки, зикрни таълим беришнинг йўли шуки, шайх аввал дили билан «ло илоҳа илلاллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ» дейди. Мурд эса диққатини жамлаб, кўнглини шайхнинг кўнгли рўпарасида тутди, кўзини очиб, оғзини маҳкам юмади, нафас олмай, эҳтиром ва кучли ички қувват билан юқоридаги зикрни айтишга бошлайди. Бу зикрни тили билан эмас, балки кўнгли билан айтади. Ҳисси нафас [нафас олмаслик]да чидасин ва бир нафасда нафас олмасдан уч марта айтсин, токи зикрни ҳаловати кўнглига етсин...

ОЛТИНЧИ РАШҲА. «Бозгашт» шундайки, зикр айтувчи тили ёки дилида калима таййиба [ло илоҳа]ни айтганда бу калима орқасидан «Худовандо, менинг мақсудим сенсан» сўзини айтади. Бу бозгашт калимаси яхши ёки ёмон фикрларни одамдан ҳайдовчидир, у зикрни холис қилади, зикрни ўзга нарсалардан озод этади. Зикр-

ни бошловчи бу бозгашт сўзларини айтаётган пайтда чин дилдан бўлмаётганини сезса ҳам, бироқ уни айтишни тарк этмасин, бора-бора у ҳақиқатга айланиб, таъсири зоҳир бўлади...

ЕТТИНЧИ РАШҲА. «Нигоҳдашт» — ҳар хил фикрлардан халос бўлиш, ташқи оламдан ажралиш учун интилиш бўлиб, калиман таййибани бир нафасда неча марта айтса ҳам, шу давр ичида хаёлни бошқа нарсаларга юбормаслик керак.

Ҳазрати мавлоно Саъдуддин Кошғарий — унинг сирни муқаддас бўлсин — бу калиманинг маъносига айтганича, бир соат, икки соат ёки ундан ҳам кўп вақт, имкони борича, ўзини хаёлу фикрлардан асрасин, шундан сўнггина бошқа нарса ҳақида фикрлансин.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг энг яқин дўстларидан бири мавлоно Қосим бир кунни айтишларича, улар нигоҳдошда шундай малака ҳосил қилибдиларки, кун чиқишдан аввал то чошгоҳгача кўнглини ўзга нарсаларнинг фикридан сақлай олар эканлар, шунча вақт ичида хаёл қуввати ўз амалида қолар экан...

САККИЗИНЧИ РАШҲА. «Ёддошт» шундайки, ундан мақсад Ҳақ субҳонаҳу ва таълолни доимо завқу шавқ билан ёдда тутиб, огоҳ бўлишдир. Баъзилар уни «ғойиб бўлмайдиган ҳузур» деган ибора билан ҳам айтадилар. Баъзи ҳақиқат аҳлининг назарида у шундай бир мушоҳададурки, Ҳақ субҳонаҳу муҳаббати кўнглини тамоман ўзига қамраб олади, бу эса ёддошнинг ҳосил бўлишидан дарақдир.

Ҳазрати Эшон [Убайдуллоҳ Аҳрор] охириги тўрт калиманинг шарҳида қуйидагиларни айтади: ёдкард-зикрда қаттиқ ҳаракат қилиш, бозгашт — Ҳақ субҳонаҳу ва таъолога юзланиб, ҳар гал калиман таййиба [ло илоҳа]ни айтганда орқасидан «Худовандо, мақсудим сен турурсан» дейишдир, нигоҳдашт-тил билан айтмай, дил орқали айтиш, ёддош-нигоҳдошда мустақкам туришдир...

Хожа Абдухоликнинг вафотлари яқинлашганда ўз яқинларидан тўрт кишини ўз ишнини давом эттиришга лойиқ деб топдики, уларнинг зикри қуйида келади ва улар халқни ҳаққа даъват этиш билан машғул бўладилар. Ҳазрати хожанинг вафотлари олти юз ўн етти [милодий 1222]да юз берди.

ЧОЧ ТОПИЛМАЛАРИ

Юрий БУРЯКОВ,

тарих фанлари доктори.
УзФА Археология илмгоҳи
директорининг ўринбосари.

Хитой археологлари 1972 йили қазилма олиб боришда вақтида 575 йилга оид қабрга дуч келишган. Унда майит билан бирга бир қанча буюмлар кўмилган эди. Улар орасида айниқса сирланган идиш олимлар эътиборини тортди. У бўйин қисми кенг, ён томонлари ясси кўзача бўлиб, унга беш нафар мусиқачи ўйинчи эркак тасвири туширилган эди.

Икки чеккадаги тўғрига қараган машшоқларнинг бири қўлида дуторга ўхшаш мусиқа асбоби, иккинчиси найда (хитойча ди-деб аталади) куй ижро этмоқда. Уртада эса яна бир машшоқ ва икки ўйинчи тасвирланган.

Археологик қазилмалардан бундай мусиқа асбоблари Чоч (қадимги Тошкент, V—VIII аср)да кенг тарқалгани бизга маълум. Хитойликлар ўша кўзачани топган йили Оққўрғон ноҳияси ҳудудида қазилма олиб бораётган археологларга шу ерлик болалар қизғиш-жигарранг гилдан ясалган сопол парчасини топиб келтиришган. Унда уд ушлаб кулиб турган машшоқ аёл тасвири бор эди. Биз бу сопол парча каттакон тасвирнинг бир қисми эканлигини аниқладик.

Кўшимча текширувлар натижасида шу нарсага амин бўлдик-ки, топилма Қанқа (қадимги Чоч маркази) шаҳри ташқарисидан келтирилмаган. У шаҳардан дарё ирмоғи орқали ажралиб турган Бойтепада ишланган. Маҳаллий аҳолининг айтишича, бу тепаликдан жуда кўна қабрлар, лодан ясалган тобутлар топилган. Улар билан бирга ҳайкалчалар ва турли буюмлар кўмилган экан.

Бундан келиб чиқадики, тепаликда илгари Қанқа шаҳрига қарашли будда ибодатхонаси жойлашган бўлиши эҳтимол. 1974 йили қадимги Қанқа

ҳудудида қазилма олиб бораётиб биз терракотадан ясалган буюмлар топдик. Улардан бири қўлида уд ушлаган машшоқ аёл ҳайкалчаси эди. Бундай буюмлар турли ерларда — қадимги Хоразм, Сўғд, Шарқий Туркистонда топилган. Улар ҳам шаклан бир-бирига жуда яқин. Сўғд, Хоразм машшоқлари одатда, мусиқа асбоби дастасини юқорига қаратган ҳолда ушлашади. Чочда топилган барча буюмларда аксинча — машшоқлар уд дастасини пастга узатган ҳолда тасвирланган. Хитойликлар топган идишда ҳам худди шу ҳолни кўриш мумкин.

Яқинда қадимги Қанқа атрофида қазил ишларини олиб бораётиб археолог Г. Богомоллов терракотадан ясалган мусиқачи эркак ҳайкалчасини топди. У хитойликлар топилмасида

тасвирланган мусиқачига жуда ўхшаш эди. Демак, хитойликлар ўз буюмларида Чоч машшоқларини тасвирлаган. Ёки уларнинг ўхшашлиги тасодифми? Йўқ.

Қадимги хитой солномачилари Урта Осиё халқларининг юксак мусиқа маданияти, мусиқа асбоблари ҳақида доимо таъкидлаб келишган. Маълумки, Хитой Ғарб билан «Буюк ипак йўли» орқали мустаҳкам алоқада бўлган. Бу борди-келдида савдогарлар билан бирга турли хунармандлар, тарихчилар, олиму фозиллар иштирок этган. Айниқса Хитой саройига қатнаган мусиқачилар, раққослар анчайин машҳур эди. Хорижий машшоқлар саройдаги барча тантаналарда иштирок этганлар. Янги мусиқадан ҳайратланган қадимги хитой шоири Ван Цзянь шундай деган экан: «Бундайн гўзал мусиқа чалишни ўрганишни ҳозирда Лояндаги ҳар бир хонадон соҳиби истайди».

Хитой марказидаги айрим мавзеларда ашула айтиш ва рақс тушишни ўргатувчи махсус мактаблар бўлган. Бу эса VI-X аср Хитой мусиқа маданиятининг юзага келишида катта аҳамиятга эга эди. Уша даврда хитойликлар туркийдан борган санъаткорлар қобилиятига қойил қолишган. Шунинг учун кўпинча «Ғарб»дан ёш раққос қиз ва ўғил болаларни қақриб келишарди. Чоч ёшлари томонидан барбад, най ва ноғоранинг тез, жанангдор садоси остида сакраб ўйновчи рақс машҳур бўлган. Бунда узун ҳарир кўйлақда, кумуш камар боғлаган, учли қалпоқ кийган икки қиз кўнғироқ овози жўрлигида ўйинга тушишган.

Қадимги Хитой шеърлятида Чоч кўшиқчилари ҳам улуғланган. Ҳатто IX аср хитой шоирлардан бирининг шеъри шу номда юритилган.

Аввалига фақат ўзига хослиги билан қизиқиш уйғотган Чоч мусиқаси, рақси, ашуласи аста-секин хитой мусиқа санъатига алоҳида таъсир кўрсата билган.

ЯНГИ ТОПИЛМАЛАР

(Давоми. Боши 16—17-бетларда).

ларнинг улуғи ва шариф кишиларнинг кароматлиси ва буюғидир», «Орифларнинг кутби ва ишончли раҳнамоси жаноб Шайх Зайниддин Кўйи Орифон».

Шайх Зайниддин Бобонинг 14 та аждодлари ҳақида маълумотлар камроқ. Лекин авлодларининг жамият ишидаги яхши хизматлари ҳақида баъзи далиллар бор. Бу соҳадаги гапни қисқа қилиб яқунласак бўлади: машҳур шоир Хислат (1880-1945) — Шайх Зайниддин шаҳарасининг 43-авлодларидан биридир. Шаҳарада жой етмаслигидан биз амакилар ва аммалар номлари билан чегараландик. Уларнинг фарзандлари, назира, авара ва чеваралари жуда кўп. Масалан, Яъқубхўжа, Исакхўжа, Хонхўжа, Эшонтурахўжа, Насибуллохон, Баракатуллохон, Нажибуллохон, Ҳамид Сулаймон ва ҳоказо.

Шайх Зайниддин Бобонинг марҳум аждод-авлодлари 44 поғонадан иборат. Шаҳараларда уч зотнинг замин аждодларидан яна уч поғона тилга олиб ўтилади. Бунга кўшимча қилиб айтиш мумкинки, яна уч авлоди, 45-46-47-авлодлар ҳозир яшамоқда. Демак, жами 50 авлод, 1200 йиллик аждод-авлодлар. Асли бобомиз Сайид Муҳаммад Султон Бакридин эса буюк бобомиз Муҳаммад Ал-Хоразмий замондошидир.

Ҳа, бир инсоннинг фарзандлари 1200 йил яшамоқда. Аслида инсоният уч миллион йил яшайпти. Инсон доимо яшамоғи лозим. Ҳаммамизнинг авлодларимиз ҳеч узилмайдми, деб умид қиламиз. Аждодларимизга бўлган ҳурматимиз бизга авлодларимиздан қайтади, албатта!

Омонullo Сайид ФАЙЗУЛЛОХУЖА ўғли

Бебош руҳлар

Тўполони

Биз табиатнинг жамики кучларини ва улар намоен бўлишининг хилма-хил усулларини билишдан жуда йироқмиз ҳали, бинобарин, билимларимизнинг ҳозирги даражасида изоҳлаб бўлмагани учунгина бирон ҳодисани инкор этиш файласуфга номуносиб иш. Мавжуд ҳодисани тан олиш нечоғли қийин бўлса, уни шу қадар чуқур тадқиқ этишга бурчлимиз, холос.

Пьер Симон ЛАПЛАС,
фаранг олими.

...Ақл бовар қилмайдиган бу ҳодиса Томск шаҳрида, кекса кишилар яшайдиган бир хонадонда рўй берди. Аввалига вақти-вақти билан полда сув пайдо бўлиб қолаверди, сўнг кимдир қандилдаги лампочкаларни бураб ола бошлади, кейинчалик шкаф ўз-ўзидан каравот устига ағдарилиб тушадиган, ёстиқлар йиртиладиган, катта хонадаги гуллар сўлиб қоладиган бўлди. Ниҳоят, мутахассисларни чақиришди. Улардан бири—экстрасенс Ирина Миненко бу тўс-тўполонни ким қилаётганини кўришга уринди ва кўра олди. «Кўзлари ўрнида иккита қора доғ бўлган хирагина мовий туман (булут) парчаси орамиздан ўтиб, хонада бемалол айланиб юрибди,—деди у.—Агар бирон нимага тегиниши керак бўлса, ундан ўсимта чиқар ва кейин танасига қайтиб кирарди». Бу мавжудотнинг исми Алик экан, у хонадон бекасининг «невараси» бўлиб, бир вақтлари бека қизини ҳомиласини олдиришга мажбур этган экан. Мабодо туғилганида ҳозир 10—12 ёшга кираркан.

Дафъатан ишонгингиз келмайди бунга. Бироқ шу ҳодиса ҳақида матбуотда хабар қилинди, унга мутахассислар қизиқиб қолишди. Хўш, полтергейст—«Бебош руҳлар тўполони» деб аталувчи бу ҳодиса нима ўзи! У тўғрисида олимларнинг фикри қандай!

Инсон, Табиат, Коинот... Бу тушунчалар бир-биридан мустақил, лекин шунга қарамай кўплаб муштарак жиҳатларга эга бўлиб, ягона ва яхлит тузилмани, тараққиётнинг умумий қондалари бўйича яшовчи вужудни ташкил этади. Сайёрамиз ундаги мавжудот билан биргалликда Коинотда бор-йўғи бир зарра, холос, бинобарин, у билан туганмас фаолиятдаги миллионлаб ва миллиардлаб алоқа йўллари орқали ўзаро таъсирлашиб туради. «Юқоридаги нарса пастдаги нарса кабирди», дейишганида қадимгилар ҳам ана шу ўзаро алоқадорликни кўзда тутишган эди. Уларнинг нуқтаи назарига кўра, ёритқичларнинг осмондаги ҳаракати Ердаги воқеаларга ва инсонга таъсир кўрсатади, инсон ҳаёти Коинот маромларига боғлиқдир.

Бу фикр ҳаққонийлигини эндиликда биз ҳам чуқур тушуна бошладик. Ваҳоланки, яқин ўтмишда—шахсга сиғиниш ва турғунлик даврларида марксизм таълимотиға

Юнусободлик Барабашканинг қилиқлари оқибати. Стаканга диққат қилинг, кўринмас мавжудот уни худди пичоқда қирққан-дек синдирган.

асосланиб ва уни тарғиб қилиб, ўзига хос сохта диалектикани яратган эдик. У эса асл диалектикадан фарқли ўлароқ, алоҳида объектив далилларни инкор этар ёхуд улар тўғрисида индамай қўя қоларди.

Жамиятимизнинг янгилиниш жараёнида эса ўтмиш даврларнинг тадқиқот усуллари тўғрилигиға нисбатан гумонимиз тобора ортиб бормоқда. Ўз вақтида П. Флоренский, Н. Фёдоров, К. Циолковский, В. Вернадский, А. Чижевский каби мутафаккирларнинг таълимоти тугал англаб етилмаган ва баҳоланмаган эди. А. Чижевский «...менинг гоёларимни 50 йил, эҳтимол, 100 йилдан кейин тушуниб етишади», дегани ҳам бежиз эмас экан.

Чамаси, олим айтган давр етиб келди, тадқиқотчилар «бундай бўлиши мумкинмас, чунки бундай бўлиши ҳеч қачон мумкин эмас», деган принципға асосланган собиқ «материалистик мавқе»дан аста-секин халос бўлишмоқда.

Ҳозирги вақтда хилма-хил турдаги улкан ахборот оқимини олмоқдамиз. Шу ўринда бизни қизиқтираётган ахборот аномал (гайритабиий) ҳодисалар, аниқроғи полтергейст ёки немисчадан таржима қилганда «тўполончи руҳлар» ҳодисасидир. Полтергейст ҳодисаси қадим замонлардан буён маълум, уни турли халқлар турлича изоҳлашган. Бироқ ҳозирги даврда, фан-техника тараққий этган бизнинг давримизда ҳам полтергейст ҳануз жумбоқлигича қолмоқда. Бу борадаги тадқиқотлар бизга нисбатан яхши йўлга қўйилган, масалан, америкалик олимлар ҳатто полтергейст ҳодисасини киноплёнкаға суратға олишға ҳам муваффақ бўлишди, лекин шунга қарамай, бу ҳодисанинг сабаблари ҳамон ақлий имкониятларимиздан ташқаридадир.

Бизнинг воқелигимизда юз бераётган гайритабиий ҳодисаларнинг ниҳоятда хилма-хиллиги моддий олам беҳудуд ва серқирра эканидан далолат беради. Полтергейст туридаги бундай ҳодиса эса воқеликда мавжуд бўлган моддий субстанциялардан бирининг муайян шароитларда номоддий кўринишға ўтишида намоен бўлиши мумкин.

Ҳозирги вақтда кўплаб олимлар гайритабиий ҳодисаларни ўрганишға киришиб, бир қатор дадил илмий фаразларни ўртаға ташлашмоқда. Масалан, ССЖИ Тиббиёт фанлари академиясининг академиги В. Казначеев шу хил ҳодисани кўпдан ўрганиб келаётган олим сифатида сайёрамизда бир-бириға кўринмайдиган хилма-хил оламлар ёнма-ён яшаб келаётган бўлиши мумкин, деб ҳисоблайди. Шуниси қизиқки, бу оламларнинг ҳар бири асоси ва тузилишиға кўра ўзига хос бўлиши мумкин. Яна, биз, инсонлар моддийлиги бизнинг олам моддийлигидан кам, яъни шаффоф, кўзға кўринмас мавжудотлар билан ёнма-ён яшашимиз тўғрисида ўз вақтида К. Циолковский ҳам айтиб ўтган эди.

Ҳозирги одам муайян билим доирасига эга. Шу боис ҳам унинг мана шу билим доирасига сиғмайдиган, унга маълум қонуниятларға бўйсунмайдиган полтергейст ҳодисасига дуч келганида нима бўлаётганини тушунишға ожизлик қилади. Бу—биз уч ўлчамли фазода (вақт билан) яшашимиз тўғрисида. Замонавий илм-фан эса тўрт, беш, олти, етти ва ҳоказо ўлчамли оламлар ҳам бўлиши мумкин, дейди. Бу фазоларда қандай жараёнлар қандай қонуниятлар бўйича кечишини биз ҳозирча фақат тахмин қила олишимиз мумкин, холос. Бироқ инсон бу сирларни очишға қадам-бақадам яқинлашиб бораверишиға имоним комил.

...Москвадаги хонадонлардан бирининг эгасида пул йўқоладиган бўлиб қолди. Николай уйига киришдан аввал маошини санаб кўради—ҳаммаси жойида. Хонасига кириб қарайдики, пули камайиб қолибди. Йўқолган пуллар кейин шкаф остидан, диван орқасидан, жавон ғаладонларидан топилади, лекин ҳаммаси эмас. Ҳалати жойи яна шундаки, пулнинг бир қисми майдалаб ташланган эди.

Лекин энг ҳайратланарлиси кейин бошланди. 44 ёшли Николай Салтиков жиянлари—23 ёшли Виктор ва 16 ёшли

Василий билан тунда навбатчилик қилмоқчи бўлишди. Мақсадлари—уйда ёлғиз ўзлари қолишганда нима бўлишини кўриш, қолаверса, ақл бовар қилмайдиган бу ҳодисага заррача ишонмаётган Викторни ишонтариш эди. Виктор, ниҳоят, ишонди, кўринмас мавжудот ўқлов билан савалай бошлагандан кейин ишонмай бўлармиди! Қоронғи хонада ўқлов учиб юрар ва ўчовнинг бошига қарсиллаб тушиб турарди, яна денг, у аниқ навбат билан савалар, бирон марта ҳам адашиб кетмасди. Тоға-жиянлар эса хонада зир югуришар, бошларини ҳимоя қилиш учун қалин қалпоқ кийиб кўришар, лекин бу ёрдам бермасди, охири стол тагига қочиб кириб, ёстиқлар ичига кўмилиб олишди.

— Полтергейст ҳодисаларининг 30 га яқин турини биламан,— дейди бу соҳада таниқли тадқиқотчи В. Фоменко,— лекин бевосита ҳужум жуда кам учрайди. Ушбу ҳодисада тоға-жиянларнинг айби ҳам йўқ эмас, ўқлов зарбаларига жавобан улар бўралаб сўкиб туришган.

— Мен 30 ноябрга ўтар кечаси ошхонада навбатчи эдим,— деб ҳикоя қилади милиция катта сержанти О. Сергеев.— Қоронғида ўтирган бўлсак ҳам кўрқув йўқ, лекин ғойибдан бўладиган ҳужумга ҳар лаҳзада тайёр эдик. Шарпа тунги соат 3 га яқин пайдо бўлди. Қоронғи бўлганидан уни пайқамадим аввалига, кейин ўзимнинг соям деб ўйладим. У эшик ёнида моддийлашганини кўз қирим билан кўриб қолдим. Шарпа бирпас тургач, музлатгич томонга юра бошлади. У ёнламосига қадам ташлаб, аста-секин ҳаракатланарди. Музлатгич олдида бир мuddат турди— да, яна шу тахлитда орқага қайтди. Шарпа шаффоф бўлиб, орасидан ҳамма нарса кўриниб турар, бўйи 70 сантиметрча эди. Боши аниқ кўринар, оёқ-қўллари, аксинча, яққол сезилмас, қадам товуши ҳам эшитилмасди.

Бу ажабтовур ҳодиса тўғрисида «Техника—молодёжи» ойнамасининг шу йилги 3-сонида берилган «Самотечная кўчасидаги полтергейст» номли мақолада муфассал ҳикоя қилинган. Энди ўзимизда, Тошкентнинг Юнусобод даҳасида рўй берган қуйидаги ҳодисага келсак, у ҳам ақлни шоширадиган даражада ғаройиб.

Умуман олганда, Тошкентда полтергейст рўй берган кўплаб хонадонларда бўлганман, бироқ бу ҳодиса нималигини илк бора шу ерда ўз кўзим билан кўрдим. Бу хонадонга мени «Фан ва турмуш» ойнамаси ҳузурда кичик тадқиқот гуруҳини тузган қаламқаш Рустам Обид тақлиф этди. Уша гал гуруҳимиз ЎзФА Шарқшунослик илмгоҳининг илмий ходими Маҳмуд Ҳасаний, Рустам аканинг ўзи, мен, Севара Нишонхўжаева бошчилигидаги экстрасенслар ва бошқалардан иборат эди.

Ҳабибулла ака ва Сайёра опаларнинг шинамгина хонадонидамиз. Киришимлигина уй бекаси юз бераётган воқеа ҳақида очиққўнғиллик билан ҳикоя қилиб бераёпти. Бу ғалати ҳодиса 1990 йил августда ўғиллари Хайрулгани Гулчехра исмли хушрўйгина қизга уйлантиришгандан кейин бошланган экан. Дастлаб ташқи эшикка қопланган дермантин қирқилганида бировнинг иши деб ўйлашган. Кейин эса полтергейст ўзини очиққўнғиллик кўрсата бошлаган: тахланган кўрпачалар ҳе йўқ, бе йўқ, ағдарилиб тушадиган, қулфланган жавон ичидаги ликопчалар учиб чиқиб қарсиллаб синади, залворли музлатгич ўз-ўзидан ҳаракатланиб, 2—3 қадамга юриб боради, оила аъзолари эрталаб уйқудан туриб ошхонада чой қайнаб турганини кўришади ва ҳоказо. Деворий соатнинг занжири тўсатдан узилди-ю ҳалқачаларга ажралганча бир ҳовуч бўлиб, нариги девор тагидаги каравотда ётган Гулчехрага отилди.

— Бир кунни ўқишдан очиқиб келиб, «қанийди қовурилган жўжа бўлса!» деб ўйладим, ўйладим—у ётоқхонага кирсам ликопчада қовурилган жўжанинг бўғи чиқиб турибди!—дея ҳикоя қилади Гулчехра.—Бошқа сафар эса дарс пайтида ҳамманнинг кўзи ўнгида торт пайдо бўлиб, тап этиб полга тушди.

Гулчехра ўқийдиган билим юрти ўқитувчилари билан гаплашганимизда улар ҳам бу воқеани тасдиқлашди. Хуллас, бу хонадонда бир-бирдан ғаройиб кўп нарсалар содир бўлган. Шу ҳақдаги ҳикояни катта қизиқиш билан эшитиб ўтиргандик, баногоҳ йўлакда алланима қарсиллаб кетди. Чиқиб қарасак, бир ликопча парча-парча бўлиб ётибди. Сикиқларга биорамкани яқинлаштирганимизда у

айланиб кетиб, қандайдир кучли майдон мавжудлигини кўрсатди. Қўлимда биорамка билан хоналарни айланиб чиққанимизда, ҳар жой ҳар жойда номаълум майдон сезилар, гўё кўринмас бир мавжудот хоналарни айланиб юргандек эди.

Хонадондан чиқиб кетаётганимизда айвонда яна бир ликопча синди. Уй эгаларига бирон тарзда ёрдам беришдан ожиз эдик шу тобда. Лекин бу воқеани атрофлича ўрганмай туриб бирон хулоса чиқаришга шошилмаслик кераклигини ҳар биримиз тушуниб турардик.

Ноябрь ойида бу уйга кўпчилик бўлиб келдик, юқоридаги тадқиқот гуруҳи аъзоларидан ташқари радиодан қаламқаш, телевидениедан тасвирчилар бор эди. Ҳовлида телевидение ходимларини кутиб турганимизда учинчи қаватдан, ўша хонадон айвонининг ёпиқ турган деразасидан отилиб чиққан ликопча тўғри биз томонга учиб келиб, оёғимиз остида қарсиллаб синди.

— «У» бизни кутиб олаётгани бу,— дея ҳазиллашди Рустам ака.

Хонадонга кирганимизда уй эгалари кўринмас мавжудотнинг янги қилиқлари оқибатини кўрсатишди: полда ликопча синиқлари, ошхонада музлатгич жойидан силжиган, шу ерда дастурхон ёзилган, бир неча ликопчадаги ошдан ейилган, ётоқхонада келиннинг шилпаги ва кўйлаги қандилга осиб қўйилган. Буларнинг бари биринчи марта келганлар учун далил-исбот эмас, албатта. Бироқ нима учундир айнан шу кун «тўполон»га жуда бой бўлди.

Ҳамманнинг кўз ўнгида ликопчалар худди девор ичидан чиқиб келаётгандай кўққисдан пайдо бўлиб, ғизиллаб учиб келганча қарсиллаб синарди. Энг қизиги—уларнинг учиб йўли эди. Ҳозирги кўп қаватли уйларнинг мўъжазгина хонасини тасаввур қилинг. 15 чоғли киши ўтирибмиз-у ликопчалар ҳеч кимга, ақалли бир марта ҳам тегмади, бирон одамни мўлжалга олган бўлса ҳатто атрофида айланади, бошига тегишига нақ икки энлик қолганда кескин бурилиб, оёғи остида қарсиллаб синади.

Ҳаммамизнинг кўз ўнгида юз бераётган бу мўъжаз задан полу ҳайрон бўлиб ўтирибмиз. Уй эгалари хонадонни қанчалик шинам қилишган бўлмасин, бу ерда одам беихтиёр руҳан ва жисмонан толиқади. Менинг бошим оғриб, аъзои баданим қақшай бошлади, кейин суриштирсам ҳаммада шундай бўлибди. Шу ўринда ғайритабиий ҳодисаларни ўрганиш бўйича Урта Осиё кўмитасининг раисдоши, тажрибали мутахассис М. Ельциннинг полтергейстнинг барча ҳаракати одамни кўрқитишга қаратилган, деган фикрини эсладим. Қўрққан одам вужуди ўзидан жуда катта қувват ажратиб чиқаради, ёнма-ён турган кўринмас мавжудот эса ана шу «овқат»ни маза қилиб «ейди». Кўп қувват йўқотиш, одатда, қон босими пасайишига, тинка-мадор қуришига, жумладан, бош оғришига олиб келади. Тўғри, ликопча синишини биринчи марта кўрмаётганим учун мен унчалик кўрқмадим, лекин кимдир менинг қувватимни сўриб олаётганини яққол сезиб турдим. Чунки бундай маҳалда киши бетўхтов эснашдан ўзини тутти тулолмайди.

Диққатга сазовор яна бир нарса. Биз билан келган суратқаш чақнагич ёрдамида суратга олиб, бутун бошли бир плёнкани тўлдирди. Бироқ буни қарангки, номаълум сабабга кўра, плёнка бошдан-оёқ куйиб кетди, фақат телевидениенинг қувватли ёритиш қурилмалари ёрдамида олинган иккита кадр чиқди, холос.

Лабораторияда тадқиқ этиш мақсадида турли буюмлардан олган эдик. Таҳлил бу намуналарда қандайдир майдон сақланиб қолганини кўрсатди. Гуруҳимиздаги экстрасенслар эса келиннинг ёнидаги руҳлар у турмушга чиқишига қаршилиқ қилишган, дейишди. Шундай бўлса бордир деб ўйладик биз, бироқ бу воқеаларда онгли мавжудотнинг қўли борлиги яққол кўриниб турган эди.

Шу йил март ойида хабар олган мақсадида ўша хонадонга сим қоқдим. Кутилмаганда у томондан бир ўсмир

ЎПИЧ ТАРИХИ

ҚЎЛ РАМЗЛАРИ

Инсониятнинг неча минг йиллик тарихига назар ташласак, қўл билан боғлиқ рамзий маъноларни кўплаб кўриш мумкин. Жумладан, кўҳналик (архаик) хусусиятига кўра қўл ҳокимият, жамиятдаги юқори мавқе рамизи бўлган: «Ҳаммаси Яратганнинг қўлида», «Подшоҳнинг қўл остидаги ерлар» ва ҳоказолар. «У менинг ўнг қўлим», «Қўли калталиқ қилиб қолди», «Қўли узун—ҳамма нарсага етади» каби жумлаларда қўл рамининг ижтимоий ҳаёт билан боғлиқлиги ўз аксини топган.

Бир қатор халқларда ўнг ва чап қўл билан бажариладиган ҳаракатлар қатъий чекланган. Масалан, мўғулларнинг тасаввурича, ўнг қўл—«саховатли қўл», фақат шу қўл билангина совғасалом бериш ва олиш, сут соғиш мумкин. Баъзи халқларда чап қўл вазифаси бешиқдаёқ чекланган. Жумладан, серблар чақалоқни белаётганда ўнг қўлини чиқариб қўйишган, бу билан у шайтонларни ҳайдади деб ишонишган.

Мусулмон оламида ўнг қўл ҳалол, покиза ишларни бажариш рамизи бўлгани учун, бу қўл билан сўрашилган. Ҳатто чой, овқат узатиш ҳозиргача ўнг қўл билан бажарилади. Тананинг «тоза» аъзоларига тегиш ҳам унинг вазифаси.

Ўнг ва чап томон кўпгина халқларда турли мифологик ва диний мазмунга касб этиб қолмай, ижтимоий маънога ҳам эга. Одатда ўнг томон—юқори, чап томон—қўйи мавқени билдиради. Мисол учун, адигейлардан икки киши суҳбатлашиб кетаётганда кичиги каттасининг чап томонида бўлади. Суҳбатдошлар кўпайиб кетишса, манзара бутунлай ўзгаради, энг кичиги катта ёшдаги кишининг ўнг томонида, фақат бир қадам орқада юради ва унинг ўғит, топшириқларини тинглаб боради. Бошқалар унинг чап томонида ёшига қараб бир сафга тизилишади.

Қўл бериб сўрашиш ҳам турли халқларда қизиқ одатларга эга. Бироқ у ҳамма халқлар орасида тарқалмаган. Шарқий ва Жанубий Осиё мамлакатларида қўл бериб сўрашиш оврупоча маданият кириб келгунга қадар маълум бўлмаган. Учрашув ёки суҳбат чоғи бир-бирига қўл билан тегиш мулоқот қоидаларини бузиш ҳисобланган. Японлар бундай ҳолни одам ўз-ўзини бошқаролмай қолганда ёки

тажовузкорлик пайтида намоён этади, деб ҳисоблашган; ҳозирда улар оврупочликлар билан мулоқотда қўл бериб сўрашишади.

Айни пайтда араблар, Лотин Америкаси ва Жанубий Европада суҳбат чоғида елкага қоқиб қўйиш, «қўлни ташла» каби одатлар мавжуд. Улар наздида қўл билан тегмаслик суҳбатдошига нисбатан совуққонлик ҳисобланган. Француз адиби Альбер Камюнинг «Тушқунлик» романида (рус тилига ўгирилган) Юнонистон ҳақида сўз бориб, жумладан шундай дейилади: «...катта ёшдаги, мўйлабди мўйлаб кишилар йўлак бўйлаб қўл ушлашиб виқор билан сайр этишади. Шарқда ҳам шундай юришадими? Эҳтимол. Лекин, айтинг-чи, Сиз Париж кўчаларида мен билан қўл ушлашиб юрармидингиз? Мен, албатта, ҳазиллашяпман». Дарҳақиқат, ҳозирги пайтда қўл ушлашиб юришга интим мулоқот сифатида қаралади.

Қўл бериб сўрашиш Кавказ ва Туркистон ўлкаси халқларида кенг тарқалган. Масалан, кўпгина халқлар қатори, адигейларда ҳам кичиклар катталардан аввал салом беради, лекин биринчи бўлиб қўл чўзмайди. Икки ҳолатда қўл бериб сўрашилмайди: яхши таниш бўлмаган ёки умуман бегона одам билан учрашилганда, шунингдек доимо кўришиб турилганда.

Утган аср охирлари—бу аср бошларида боболаримиз турли мавқе ва ҳолатда сўрашиш қоидаларига риоя этишган. Юқори мавқега эга кишилар қуйидагилари билан биринчи бўлиб сўрашишган, отлик—пиедага, юриб кетаётган—ўтирганга, хўжайин—хизматкорга даставвал салом берган. Ҳадислардан бирида айтилишича, Мухаммад алайҳиссалом болалар билан биринчи бўлиб сўрашаркан.

Шунингдек, савдо соҳасида, олди-сотдида қўл бериб, «бор барака!» деб бир баҳога келишувда, қадимдан тинчлик суҳбати тузилган учрашувлар якунида рақиблар қўл бериши, тушқунлик, кучли қайғу кайфиятида осмонга қўл чўзиш ва шу қабилар ҳам рамзий маънолар касб этади.

«СИЗГА СОҒЛИҚ ТИЛАЙМАН»

Саломлашиш тарихи ҳам қизиқ. Ҳар бир кунимиз саломдан бошланади. Учрашган одамлар аввало бир-бирларига тинчлик ва соғлиқ тилашади.

Бу одат қачон пайдо бўлгани номаълум, лекин ниҳоятда олис замонларда вужудга келгани аниқ. Бир-бирига яхшилик тилай бошлаган пайтидагина инсон инсон эканлигини англаб етгандир балки? Лекин саломга алик олмаслик ўша йироқ даврларда ҳам ўта тарбиясизлик белгиси ҳисобланган.

Дунёдаги турли халқларда саломлашиш одати ҳам хилма-хил. Масалан, қадимги Хитой ва Мўғулистонда одамлар «Молингиз омонми?» деб саломлашишарди. Бунинг ажабланадиган жойи йўқ, чорвадор халқнинг ҳаёти подасининг аҳволига боғлиқ эди-да.

Шунингдек, имо-ишора билан саломлашиш одати бор. Масалан, қўл олишишдан ташқари, таъзим қилиш, қўл силқиш, шляпани кўтариб қўйиш ва ҳоказо. Урта Осиёда эса бу ўнг қўлни юрак устига қўйиб саломлашишга тўғри келади. Умуман, сўз сингари ишора билан саломлашиш ҳам ғоят хилма-хил. Мисол учун Оврүпода авваллари пошналарни бир-бирига уриш билан саломлашишган, ҳиндлар эса иккала қўл кафтини бирлаштириб таъзим қилишади.

Бизда «Ассалому алайкум!» деб саломлашиш одат. Бу арабчада «Сизга соғлиқ тилайман!» деган маънони англатади. Оврүпо таъсирида қўл бериб сўрашиш расм бўлди. Лекин қўлни юрак устига қўйиб саломлашиш, аёллар елка қоқиб сўрашиши ҳам сақланиб қолган. Узоқ вақт кўришмаган яқин кишилар кучоқ очиб саломлашишади, лекин баъзи ёшлар бир-бирининг елкасига гурсиллатиб мушт тушириши саломга кирармикан? Зотан, саломлашув қайси тилда инграмасин, қандай шаклда кўринмасин, аввало, инсонга ҳурматни билдириши керак.

ЎПИЧ ТАРИХИ

Қадимги Бобил давлатида жамоатчилик жойида ўпишгани учун аёлнинг иккала қулоғи, эркакнинг эса юқори лаби кесиб ташланарди... Ҳозир эса одамлар хоҳлаган жойларида ўпишиб юришади. Хўш, бу яхшими, ёмонми?

Ўпич—ижтимоий мулоқотнинг энг қадимий кўринишларидан бири. У меҳр-муҳаббат ифодасидир. Италиялик суд психиатри ва криминалист Чезаре Ломброзо ўпич она қуш полапони тумшугини тумшугига тутиб овқатлантиришидан келиб чиққан, деб ҳисоблаган эди. Ҳар қалай, ўпич дастлаб оналик ҳиссининг ифодаси

сифатидагина пайдо бўлгани маълум.

Лекин замонлар ўтиши билан унинг маъноси ҳам ўзгарди. Масалан, носаролар (христианлар) черковида ўпич муҳаббат ва тинчлик рамзига айланди. Рухонийлар уни чўқинтириш, тавба, никоҳ, дафи маросими каби тадбирларда қўлланувчи черков расм-русумлари қаторига киритишди.

Ўрта асрларда душманларнинг ярашуви ўпич билан мустақамланар эди. Бош оғриғидан халос бўлиш учун гўзал аёлни ўпиш керак, деган фикр ҳам ўша даврларда кенг тарқалган. Россиядаги ўлка князлари шартнома тузишда хочни ўпишган. Ўрта Осиёда Қуръони каримни ўпиб қасам ичишган.

Французларда юқори мартабали бир рухонийнинг номи билан аталувчи «Ламуретнинг ўпичи» деган ибора бор. 1791 йили қонун чиқарувчи мажлисга депутат қилиб сайланган бу одам ҳар қандай низою можароларга «жигарларча ўпишиши» билан барҳам беришни таклиф этиб донг таратганди. Унинг 1792 йил 7 июль кунига даги мажлисда ўртага ташлаган бу таклифи йиғилганларга кучли таъсир кўрсатди. Узаро душман партияларнинг депутатлари бир-бирининг қучоғига отилишди, лекин... эртасигаёқ «жигарларча ўпишиш» буткул унутлиб кетди ва бу ибора омонат сулҳни англатувчи истеҳзо қасб эди.

Қадимги Рим қонунчилигига мувофиқ, фотиҳадан то тўйга қадар оралиқда келин-куёвдан бирови баногоҳ

оламдан ўтса, улар бир-бирига берган совғалар эгасига ёки унинг қариндошларига қайтарилган. Лекин совғалар башарти фотиҳа маросимида келин-куёв ўпишишган бўлса тўйлик ҳолда, ўпишишмаган бўлса ярми қайтариларди. Бу одат ўрта асрларда ҳам кўплаб роман халқларида амалда бўлиб, вестготларнинг қонунчилигига ҳам киритилган.

XVIII асрда қутуриш ва ўлат касалликлари кенг тарқалган даврларда шифокорлар «Саломатлигини яхши билмаган одамингиз билан зинҳор ўпиша кўрманг!» деб огоҳлантиришарди.

Энди ўпичга нисбатан замонавий шифокорларнинг муносабатига келайлик. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, тез-тез ўпишиб турадиган одамлар ошқозон ва ўт пуфаги касалликларига камроқ учраш экан. Шунингдек, ўпич пайтида 29 та мушак ҳаракатланиши ҳам аниқланди. Ўпич яна оғриқни камайтиради, чунки эндорфин гормони ишлаб чиқарилишига ёрдам беради. Юз мушакларига ижобий таъсир кўрсатиши билан эса у ажин тушишини секинлаштиради.

Психологларнинг таъкидлашича, ўпич асабни тинчлантириб, зўриқиб ҳолатларидан сақлайди. Тез-тез ўпишиб турадиган одамлар ҳушчақчақ бўлиши, ҳаётда катта муваффақиятларга эришиши ҳам маълум бўлди.

Африкадаги айрим халқлар эса мутлақо ўпишишмайди, бунда руҳлари-

дан айрилиб қолишдан қўриқиб, ўпичдан кўра, жўшқин рақсларни маъқул кўришади. Мозамбик мамлакатадаги пигмей ва тонга қабилалари ўпични оддий гигиенага риоя қилмаслик деб билишади. Экваториал Африкадаги манжас қабиласида аёлларнинг лаблари тешилиб, иккита илмоғи бўлган бир парча пайраха билан безатилади. Табиийки, бу ҳолда ўпишиб бўлмайти, шу сабабли ҳам ўпич қўл сиқиш билан алмашган, бунда эркак аёлнинг бош бармоғини сиқади.

Кейинги вақтларда Оврупо мамлакатларида камроқ ўпишадиган бўлиб қолишди: ёшлар кунига 12 марта, 50 ёшдан ошган эр-хотинлар эса кунига 2 марта ўпишишади. Ғарбий Олмониянинг Аллансбах шаҳридаги Жамоатчилик фикрини тадқиқ этиш илмгоҳининг мутахассислари эркакларга ғалати бир савол билан мурожаат қилишди: «Ишга кетаётиб ёки уйга қайтиб хотинингизни охириги марта қачон ўпгансиз?» деб сўрашди. Сўралганларнинг 55 фоизи бу саволга «Кеча ўпгандим» дея жавоб беришди. 16 фоиз эркакларда эса бу «воқеа» бир неча кун аввал рўй берган экан. Шуниси қизиқки, сўралганларнинг 24 фоизи жавобдан қочди ёки мутлақо қаршиман деб очиғини айтди.

Давоми. Боши 22—23-бетларда

бола ҳушмуомалалик билан гап бошлаб қолди. Кимлигимни билганидан сўнг ҳол-аҳволимни, ишларимни сўрай бошлади. Мен ҳам ҳурмат билан ҳол-аҳвол сўрашиб, у кимлигига қизикдим.

— Мен ғойибдан юборилган кўринмас мавжудотман,— деб қолди ўсмир ногаҳон,— Сайёра опа менга Ғойибжон деб исм қўйдилар.

Дабдурустдан нима дейишни билмай қолдим, ҳойнаҳой, биров ҳазиллашяпти деб ўйладим. Шунда талай савол бериб кўрдим, у сиполик ва донолик билан жавоб берди. Оддий ўсмир бу даражада сўхбатлаша олмаслиги аён эди.

— Ёшингиз нечада!— деб сўрадим жумладан.

— Ҳаммангиздан каттаман, лекин одоб юзасидан ҳар бир кишига «Сиз» деб мурожаат қиламан.

— Моддийлаша оласизми!

— Кўзга кўринишимнинг ҳозирча ҳожати йўқ. Инсоният бунга тайёр эмас ҳали. Сизларнинг онгингиз Бизларни идрок эта олишига яна икки аср бор.

Мен Ғойибжондан бу хонадонда рўй бераётган ҳодисаларнинг сабабчиси ким деб сўрадим. Бу унинг ва яна бир қанча париларнинг иши экан. Улар Хайруллани болалигидаёқ яхши кўриб қолишган ва шу сабабли ҳам унинг уйланишига қаршилик кўрсатишибди. Лекин энди бу оиллага Ғойибжоннинг ўзи ёрдам беришга қарор қилибди.

Кейинчалик Сайёра опа билан «ўсмир» ҳақида гаплашганимда у киши шундай овоз борлигини тасдиқлади, овоз аввал телефонда эшитилган, бора-бора уйда тўғридан-тўғри янграйверади билан бўлган. Худди шу овоз бу ҳодисалар бошланишидаёқ Сайёра опанинг ишхонасига бир неча марта қўнғироқ қилган.

Ғойибжон ваъдасида турди—апрель ниҳоясида «бебош руҳлар тўполони» тўхтади. Оила жуда катта моддий зарар кўрди, лекин энди Ғойибжоннинг гоҳ-гоҳидаги беозор ҳазилларини айтмаганда бошқа зиён тегмайди.

Хуллас, ушбу полтергейст тўғрисида нима дейиш мумкин! Бирон нарса дейиш қийин, бироқ бу ўринда мистика йўқлиги аниқ. Фақат бир нарсани—ёнимизда бизникига ўхшамаган кўплаб бошқа оламлар мавжудлигини тахмин қилиш мумкин, холос. Бизнинг олам айсбергнинг кўзга кўриниб турувчи бир кичик қисми десак, унинг сув остидаги катта ва кўринмас қисми—руҳлар, учар ликопчадаги «ўзга дунеликлар» ва бошқа кўринмас мавжудотлар яшайдиган оламлардир. Бундан келиб чиқадики, Инсон Коинотдан узилиб қолмаган.

Бироқ ҳозирги билимларимиз билан ҳақиқатнинг тагига етиб бўлмайди. Чамаси, бунинг вақти-соати етиб келмаган ҳали, аммо далиллар мавжуд экан, ўрганиш, тадқиқ этиш ҳеч маҳал эрта бўлмайди. Мавжуд ҳодисани сўраб-сўриштирмай, ўрганмай туриб кўр-кўрона инкор этишдан илфган ютмаган асло.

Уйлашимизча, авваламбор одамларга шу хил ғайритабиий ҳодисага дуч келганда ўзини қандай тутиш кераклигини ўргатиш лозим. «Бебош руҳлар тўполони»даги энг биринчи ва асосий қонда эса унга нисбатан хайрихоҳ муносабатда бўлишдир. Инсондан тарқалувчи эзгулик импульслари ўзига нисбатан худди шундай импульс чақиради. Ўз навбатида ёмонлик ҳам шундай. Бинобарин, яхшилиқ қилган яхшилиқ кўради, деб бежиз айтишмаган.

Ерқин НУРИДДИНОВ,
фалсафа фанлари номзоди.

ЖАҲАННАМ ҚАЪРИДА

ЧАМАСИ, шов-шув интиҳосига етди, ҳисоб. Денгизчиларни мудом таҳликага солиб келган, дунёнинг турли бурчақларида оғиздан-оғизга кўчиб юрган ғаройиб тарих тугаб боряпти. Антиль оролларидаги исталган портда бу ҳодисани болаликда-ноқ билишарди. Сўнгги 30 йил мобайнида шу афсонанинг денгиз қаърида жаҳаннам борки, уни на олдиндан аниқлаш, на хатардан огоҳ этиш, хатарни бартараф қилиш мумкин эмас, деб қатъий ишонувчи қизгин тарафдорлари бўлиб келган.

Ниҳоят, 1991 йил май ойида Бермуда учбурчаги жумбоғи ўз сирини йўқота борди. Бунга Флорида соҳилларидан 20 километр нарида америка ҳарбий-денгиз кучларининг жанговар тайёралари қолдигининг топилиши сабаб бўлди. Гап 1945 йили 19-рақам билан учган «Эвенжер» ТМВ-3 тарзидаги бешта тайёра ҳақида боряпти.

19-РАҚАМЛИ ПАРВОЗ СИРИ

Уша йили декабрнинг сўнгги оқшомларидан бирида қирувчи-бомбардимончи тайёралар дом-дараксиз ғойиб бўлди. «Уларнинг ғойиб бўлиши,— деб ҳикоя қилади илмий ходим, ғайритабиий ҳодисалар бўйича мутахассис Пьер Лагранж,— бир неча йил кейин «иблис учбурчагининг сири» номини олган ҳодисани юзага келтирди. Жанубда Бермуда

ороллари ва Пуэрто-Рико ва шарқда Флориданинг жанубий чеккалари оралиғидаги катта бўшлиқ шундай аталган».

Урушдан кейин кўп ўтмай, бир йўла беш тайёранинг сирли равишда ғойиб бўлиши бутун Американи даҳшатли ларзага солди. Лекин ўша вақтда бу ернинг лаънатга маҳкум этилиши ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаган эди.

1950 йил июни. Коста-Рика байроғи ҳилпираб бораётган «Сандра» юк кемаси дом-дараксиз денгиз гирдобида ғойиб бўлди. Ушанда Ассошиэйтед Пресс журналистларидан бири шу ерда 19-рақам билан учган тайёра ғойиб бўлганидан буён рўй берган барча фалокатларнинг рўйхатини тuzиб чиқди. Эътиборга лойиқ манзара ҳосил бўлди. Лекин кўп ўтмай, 1964 йили Винсент Жаддис деган бошқа бир журналист «Ҳалокатли Бермуда учбурчаги» деган мақола чоп эттирдик, бу мақола бутун жаҳонга тарқалди. Бу ерда рўй берган ҳалокатли ҳодисаларга жаҳон афкор оммасининг эътибори кучайди; шов-шув тарқала бошлади. Бирон нима билан изоҳлаб бўлмайдиган 30 та ғойибликлар саналди. Америкаликлар яна таҳликага тушишди. Ҳақиқатан, Саргасс денгизи — сирли ҳодисалар макони! Ҳақиқатан тайёра ва кемалардаги компаслар бу ерда ишдан чиқаверадими! Бу саволларга ҳеч ким жавоб бера олмас эди.

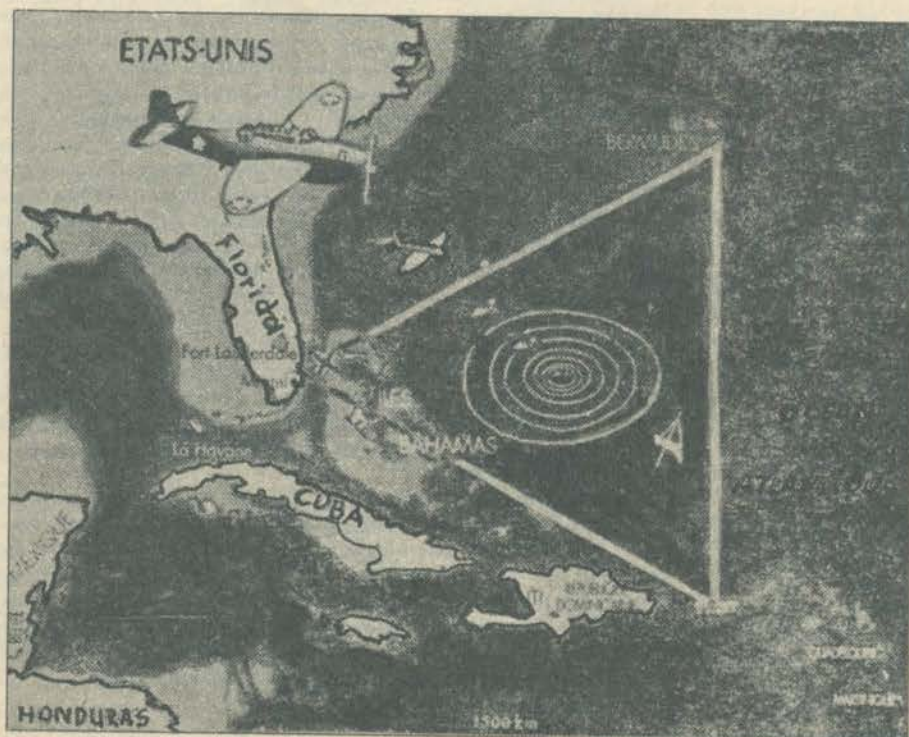
«Эвенжер» ТМВ-3 эскадрильяси парвозда.

Шу мавзуда оммабоп китоблар, илмий тадқиқотлар ҳам вужудга келдики, уларнинг миллионлаб нусхалари қумга сув селгандек тез тарқалиб кетди. Булар ичида энг машҳури 1964 йили нашр этилган Шарл Берлицнинг китобидир, унда муаллиф Бермуда учбурчаги ҳудудида юз йилдан кўпроқ вақт мобайнида рўй берган фожеалар ҳақида ҳикоя қилган. Берлиц ўз асарида гап ғайритабиий ҳодисалар ҳақида бораётганлигини қатъий таъкидлаган эди. У шунга эътиборни жалб қилдики, кема ва учувчи аппаратларининг сирли ғойиб бўлиш тарихларининг кўпгина умумийлиги бор. Об-ҳаво яхши, денгиз осузда, осмон мусаффо вақтларда кемалар-у тайёралар ғойиб бўлади. Ҳар бир ҳолатда борт аппаратлари ишдан чиқарди. Одатда, ғойиб бўлган кемалардан ном-нишон қолмасди. Кўпинча, бир-бирига урилиб кетган кемалар топиларди-ю, лекин уларда бирон-бир ҳаёт асорати учрамас эди. Бермуда учбурчаги бирон марта ўз қурбонини ошкор этмаган. Ҳар бир ҳалокатнинг табиий шарҳини топишнинг ҳечам имкони бўлмади.

Берлицнинг таъкидлашича, Бермуда учбурчаги ҳудудида бошқа исталган ҳудудларга нисбатан номаълум учувчи жисмлар тезроқ учраб турарди. Дарвоқе, НУЖларни ҳатто сув остида ҳам пайқаш мумкин эди. Бунини қарангки, ўзга оламлардан келувчи самовий кемалар Бермуда учбурчаги ҳудудида фалокатга учраган кишиларни олиб кетган, деган тахминлар ҳам бор.

Ҳозир аксарияти сув остида қолиб кетган Багам ороллари ҳудуди бун-

Бермуда учбурчаги. 19-рақамли парвоз вақтида 1945 йил декабрида Американинг бешта қирувчи — бомбардимончи тайёралари ғойиб бўлган жой харитада белгилаб қўйилган.

дан минг йиллар муқаддам мавжуд бўлган ривожланган цивилизациянинг маркази бўлмаганмикан! Бундай цивилизация ҳақида олимлар 1968 йили Биминий девори — вақтлар ўтиши билан баҳри уммон қомига ютилган тош иншоот топилганидан кейингина фикр юрита бошлашди.

Берлицининг фикрича, ана шу цивилизация вакиллари бу ерда анчагина қувват тўплай олишганки, у ҳозирда ҳам вақт-вақти билан ўзини намоён қилиб, электрон, магнит ва гравитация аномалиясини вужудга келтиради. Эҳтимол, макон ва замонни ўзгартириб юборувчи электроҳанрабо гравитация кўчлари ҳам мавжуддир. Ўзга сайёраликлар ана шу гравитация ва электроҳанрабо кўчларга мўлжал қилиб, шу ерга келиб, одамларни ўзи билан олиб кетади. 19-рақам остида учган 14 ёш учувчининг ҳам тақдири шундай бўлган, деб ҳисоблайди Берлиц.

Эскадрилья кўмондони лейтенант Тэйлор эскадрилья билан алоқа буткул йўқолишидан бир неча дақиқа муқаддам ҳарбий ҳаво базасига йўллаган маълумот диққатга сазовор: «Ерга разм солиш энди бизга насиб этмаса керак. Компасим шидан чиқди. Ғарб қаёқдаю, шарқ қаёқдалигини мутлақо билолмаяпмиз. Теварак-атрофимиз ғалати кўринади, ҳатто океанга ҳам ўхшамайди».

Фалокат дақиқаларининг бу тавсифи 19-рақамли парвоз қатнашчиларининг фожиавий тақдирини белгилаган ғайритабiiий ҳодисалар ҳусусида сўзлашга асос бўлади.

СОХТАЛАШТИРИШМИ ЕКИ АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК!

Берлицининг тарафдорлари ҳам, айни вақтда у билан келиша олмай-диганлар ҳам кўп. Аризона дорилфунунининг илмий ходими Дэвид Куше Бермуда учбурчаги ҳудудида денгиз кемалари ва тайёраларнинг йўқолиши билан боғлиқ Берлиц тавсифлаган барча ҳодисаларнинг нақадар ҳақиқатга тўғри келиш-келмаслигини аниқлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Кўп ойлар мобайнида Дэвид Куше ҳарбий денгиз флотининг рўйхат дафтарини синчиклаб ўрганиб чиқди, ҳужжатхоналарни роса ковлаштирди, ҳарбий денгиз бошқармалари ҳужжатларини таҳлил қилди. Ниҳоят, у Берлицининг даъволарига эътироз билдирувчи иккита асар нашр этди. Унинг «Жумбоқнинг ҳал қилиниши» деб аталувчи биринчи китобида кенг оммага маълум бўлган йўқолишлар каттагина қисмининг сирлилик пардаси олинди. Иккинчи китоб буткул 19-рақамли парвозга бағишланган. У келтирган ҳужжатлар Бермуда учбурчагининг «Атлантика қабристонини» тарзидаги нафис ва гўё барқарор назарияни шубҳа остига қўяди.

Дэвид Куше кема ва тайёралар ҳалокатининг бирон-бир сирли жиҳати йўқлигини исботловчи ғоят ишончли

далиллари, аниқ фалокатларнинг сабабларини мантиқий шарҳловчи мисолларни келтиради: об-ҳаво ёмонлиги, асбоб-ускуналарнинг носозлиги, навигация хатоликлари. Мана, мисолларга мурожаат қилайлик.

1925 йил апрелида «Раифук мару» япон юк кемаси Бермуда оролларида дом-дараксиз йўқолди, деб ёзади ўз китобида Берлиц. Мутлақо беҳуда гап, дейди Куше «Ллойдс» ширкати ҳужжатларига асосланиб: ҳалокат вақтида кема Бостон шаҳридан 400 миля шарқроқда, Бермуда оролларидан 700 миля шимолроқда, бинобарин машъум учбурчак ҳудудидан ташқарида эди.

1931 йил октябрида «Станвенгер» норвег кемаси 43 киши билан Шат ороли (Багам ороллари) ҳудудида ғойиб бўлди, ваҳоланки, Норвегия флоти қайдномасида бундай номли кема умуман йўқ. Хўш, бу сохталаштиришми ёки англашилмовчиликми! Берлиц Бермуда оролларида жануби-шарқроқда 1963 йил 28 августда АҚШ ҳарбий денгиз флотининг икки тайёраси йўқолганлигини тилга олади. Дэвид Куше изланишлар асносида шунга амин бўлдики, бу тайёралар тўқнашув натижасида баҳри уммон тўлқинларига ғарқ бўлган.

Сирлилик пардасини очишда метеорологлар ҳам муайян ҳиссаларини қўшяпти.

Ҳақиқатан, Бермуда учбурчаги ҳудуди тез-тез циклонлар таъсирида бўлиб туради. Шу билан бирга бу ҳудудда кема қатнови авжида. Бу ерга сайёҳларнинг тайёралари бемалол келиб қўнаверади, агар ҳақиқатан,

СИРЛИ ҲОДИСАЛАР СОЛНОМАСИ

бу ерда жиддий ғайритабiiий ҳодисалар мавжуд бўлганида эди, улар шубҳасиз, аллақачон ва қайта-қайта ўз исботига эга бўлган бўлур эди. Шунини айтиш керакки, 80-йилларнинг бошларидан сирли йўқолишлар сонини аста-секин муттасил камаё борди. Денгиз қатнови асбоб-ускуналарининг такомиллаштирилиши бориши, йўлдош алоқасидан фойдаланиш кемачиликдаги хавф-хатарини анча камайтирди.

Бироқ яқин-яқинларга 19-рақамли парвоз қатнашчиларининг ҳалокатига олиб келган фалокат сабаблари мавҳум бўлиб қолаётган эди. Қандай қилиб бешта жанговар тайёра, кейин эса йўқолган эскадрильяни излашга жўнатиш улкан «Мартин Маринер» - гидротайёраси Флорида соҳилларидан бир неча миля нарида ғойиб бўлди! Куше ўзи йиққан ҳужжат ва далилларга асосланиб рўй берган ҳодиса ҳусусида ўз фикр-мулоҳазаларини билдиради. Унинг фикрича, лейтенант Тэйлор командирлик қилган тайёра бортида техник сабабларга кўра компас ишдан чиққан, борт хронометри ишламаган. Об-ҳаво ёмонлигидан алоқа ёмонлашган, устига-устак денгиз нотинч, кучли шамол эсарди. Маълум бўлишича, тўртала тайёрани ҳам ёш учувчилар бошқаришган. «Мартин Маринер» ҳусусида шунини айтиш керакки, у осмонга кўтарилганидан кўп ўтмаёқ ҳавода портлаб кетган.

Афсона тарафдорлари Нью-Йоркнинг Си-Си-Пи фирмасига мансуб сув ости хазинасини излаётганлар ғойиб бўлган эскадрилья қолдиқларини топган 1991 йилнинг май кунларидан бирига қадар мазкур афсонанинг ҳақ эканига ишониб келишди. Улар сонар ва телекамералар билан жиҳозланган миттигина сув ости қайиғи ёрдамида кўҳна испан галионини излай туриб бешала қирувчи-бомбардимончи тайёра қолдиқларига дуч келишди. Уларнинг бирида 28 рақами яққол кўзга ташланиб турарди, бу эса АҚШ ҳарбий ҳаво кўчлари кўмондонлигининг тасдиқлашича, лейтенант Тэйлор тайёрасининг рақами экан. Шундай қилиб, «Эвенжерлар» ғойиб бўлмаган, дом-дараксиз йўқолмаган, ўзга одамларга олиб кетилмаган, қандайдир қувват таъсирида парчаланиб кетмаган. Си-Си-Пи фирмаси ва АҚШнинг тегишли ҳарбий хизматлари денгиз тубидан тайёра қолдиқларини олиб чиқиб, эскадрильянинг 1945 йил декабрь оқшомида Флоридадаги уларнинг базасидан 20 километр нарида ҳалокатга учрашининг ҳақиқий сабабларини аниқлашга бел боғлашган. Умуман Бермуда учбурчагини иблис тарк этмоқда.

Матбуот материаллари асосида тайёрланди.

ТИМСОҲ КОМИДА

Мўхтарам муштарий! Муқованинг биринчи саҳифасидаги тимсоҳни кўриб ажабланган бўлишингиз мумкин. Тимсоҳнинг пахтага нима алоқаси бор. Дарҳақиқат қандай боғлиқлик бўлиши мумкин! Бунда биз икки нарсани назарда тутган эдик. Энг аввало, ўзбек халқи бойлигини талаётган Марказни тимсоҳга ўхшатмоқчи бўлдик.

Иккинчидан, бу очофат махлуқини эндиликда америкаликлар уй шаронтида қандай қилиб кўпайтираётганликлари тўғрисида ҳикоя қилмоқчи эдик. Бу ҳақда энди ойнаманинг келгуси сонинида сўз юритамиз.

(Боши ўтган сонда)

5-жадвал

ОЛДИНГИ ҲАЕТИНГИЗДАГИ КАСБИНГИЗ

Кўрмаган, ҳис этмаган, эшитмаган нарсангизга кам эътибор берган бўлсангиз ҳам соғлом фикрли, омилкор одам эдингиз. Сизнинг ҳаётга нисбатан ҳалол ва содда муносабатингиз заифроқ бўлган кўпчиликка ёрдам қилган.

Ўжарлик, ҳаётга бирёқлама қараш бундай кишиларни жодугарларга ёки жодугарларни таъқиб этувчиларга, худосизларга ёхуд диний мутаассибларга айлантиради. Бир умр ўзингизга ишонч ва қатъият билан яшагансиз.

Муҳтож зиёли, сирли, даҳо даражасида истеъдодли, руҳиятга оид кўҳна китобларни тушунишга қодир шахс. Сеҳргарлик ёки жодугарлик қобилияти бўлгани эҳтимол.

Табиатан руҳшунос истеъдодига эга бўлган, имкониятларини ишга солишга интилувчи одам. Ҳар қандай ҳолатда ҳам совуққон, хотиржам, йиғинчоқ.

Бешафқат одам, ихтирочи, ҳар қандай нарсанинг тагига етмай қўймайди, китоб титкилашни ёқтиради. Драматургининг ҳиссиёти ва истеъдодига эга, табиатан артист, бу қобилиятларидан муваффақият билан фойдалана олади.

Бундай кишиларни ҳар қандай янги ва нотаниш нарса ўзига жалб этади. Шу жумладан, санъат, фан, техника, пазандалик, мусиқа, рақс ва ҳоказо соҳаларда ўзгариш қилишни яхши кўради.

Илмий ходим қобилиятига, ўткир ақлга эга, янгиликларга, жараҳатларни даволашга интилади. Атрофдагилар бундай кишиларни тушунишлари кўпинча қийин, бироқ уларни ақлий қобилиятлари учун ҳурмат қилишади.

Атрофдагиларга нисбатан бешафқат, аммо мавжуд шароитда етти ўлчаб бир кесади. Кучли шахс, ўзини яхши идора қила олади. Бундай кишилар атрофдагиларга ёқади, лекин ҳаммиша ҳам севимли эмас.

8-жадвал

ТУҒИЛГАН КУНИНГИЗ, ОЙНИНГ 1—11-КУНЛАРИ

Вазифангиз белгиси

Олдинги ҳаётингиздаги ҳал қилинадиган, давом этадиган ва эндиликда амалга ошадиган асосий вазифангиз

Сиз экология муаммоларини ҳал қилишга, табиий бойликлардан тўғри, шу жумладан, руҳий усуллар ёрдамида фойдаланишга уринасиз.

Узоқ вақтларгача дунёни бошқалар сингари идрок қилолмаётгандек сездингиз ўзингизни. Вазифангиз — нега энди барча ишларда ички туйғу сиз учун йўлчи юлдуз бўлиши кераклигини англаб етишдан иборат.

Сизнинг вазифангиз ўзингизда бошқаларга нисбатан хайрихоҳ муносабатни ривожлантириш, уларни тушунишга интилиш, бахтсиз ва ғамгинларга ёрдам беришдан иборат.

Сиз ўзингизда меҳр-муҳаббат, бахтиёрлик ва фидойилик туйғуларини ривожлантиришингиз ва кейин атрофдагиларга тарқатишингиз зарур.

Сизнинг вазифангиз коминотни яратганга ишонишни ўрганмоқдир. Ички доноликни ривожлантиринг: ўйланг, ўрганинг, фикрланг.

Дунёда ёлғиз ва бемор одамлар кўп. Тақдири сизникичалик бўлмаганларга ёрдам беришингиз керак.

Сизнинг вазифангиз — руҳият ҳақидаги фанларда ва қадимий қўлёзмаларда бўлган донишмандликни ўрганиш ва ундан фойдаланиш. Башарти шунга астойдил ишонсангиз ва машаққат билан меҳнат қилсангиз, ўзлигингизни топа оласиз.

Ер чопиш, турли мақсадларда ерни қавлаш ва кўмиш.

Б1 Ҳунарманд, механик. Олдинги шароитларда — қармоқдаги илмоқ, санчқи ва қийшайган ёғоч уйларни тўғриловчи.

Файласуф, амалий ёки назарий тадқиқотчи (асосан янги ерларни очиш бўйича).

Б2 Харитачи, мунажжим, астроном, йўл ётқизувчи ва ҳоказо.

Ихтирочилик ва лойиҳалаш, турли касбларни уйғунлаштириш.

Б3 Йўл, кўприк, бандаргоҳ курувчи. Руҳий соҳада янгилик изловчи.

Кимёгар (алхимик), аттор, коҳин, заҳар тайёрловчи.

Б4 Жангчи, овчи, қассоб, балиқчи, қурбонлиқ жониворни сўювчи.

Денгизчи, ошпаз, дурадгор.

Б5 Рассом, найрангбоз, башоратчи.

Заргар, соатсоз, коллекционер.

Б6 Кемасоз, дарға, косиб.

Табиб, жарроҳ, азайимхон, шифобахш гиёҳйиғувчи.

Б7 Уй, эҳром, ибодатхона курувчи. Тумор тайёрловчи.

6-жадвал

ОЛДИНГИ ҲАЕТИНГИЗДАГИ КАСБИНГИЗ

Табиий шароитда ҳайвонлар билан бўлувчи одам. Чўпон, ковбой, ўрмончи, овчи.

Г1 Ҳайвонот боғида ёш ҳайвонларни парвариш қилувчи, майда ҳайвонлар, ҳашарот (асалари), қуш боқувчи. Мураббий.

Атаман, ҳукмдор, қуролсоз, мураббий, роҳиб, дарға.

Г2 Воиз, матбаачи, хаттот, қадимий тошбитиклар тадқиқотчиси.

Кутубхоначи, ҳужжатгоҳ ходими, ибодатхона ёки халқ осори-атикаларини сақловчи.

Г3 Фермер, деҳқон, чорвадор, тўқувчи, тикувчи. Озиқ-овқат саноатида технология ихтирочиси. Одатда ҳурматли шахс.

Ибодатхонада диний кўшиқлар ёки мистик пьесалар ижрочиси, созанда, шоир, раққос, қизиқчи.

Г4 Драматург, режиссёр, мусиқа раҳбари, сайёр созанда.

Денгизчи, савдогар, майда корчалон, камдан-кам ҳолларда чайқовчи, ўртаҳол корчалон.

Г5 Банкир, судхўр, қиморбоз, нарх қўювчи, ҳакам, балки тарихчи, таваккалчи.

Роҳиб, зоҳид, мусаллас солувчи. Турли сабабларга кўра узлатга чекинувчи, ёлғиз ўзи саёҳат қилишни ёқтирувчи одам.

Г6 Ҳаётингизда, математик, теолог, қор ва муз тадқиқотчиси, шипапаз.

Езувчи, драматург, ҳажвчи, масҳарабоз. Саҳнада товуш ва бошқа хил эффектларни уюштирувчи. Маросимлар ташкилотчиси.

Г7 Бошқаларнинг ғоясини яхшилаб амалга оширувчи одам. Раққос, хонанда, актёр.

**Олдинги ҲАЕТИНГИЗДА
ТУҒИЛГАН ЖОИИНГИЗ**

Жой рақами (3-жад.)	Номи
1	Аляска
2	Юкон
3	Канада марказининг шимоли
4	Онтарио
5	Квебек
6	Лабрадор
7	Ньюфаундленд
8	Гренландия
9	АҚШнинг шимоли-ғарби
10	АҚШнинг жануби-ғарби
11	АҚШ марказининг шимоли
12	АҚШ марказининг жануби
13	АҚШнинг шимоли-шарқи
14	АҚШнинг жануби-шарқи
15	Шимолӣ Қутб доираси
16	Шотландия
17	Буюкбритания шимоли
18	Буюкбритания маркази
19	Буюкбритания жануби
20	Уэльс
21	Ирландия
22	Оврупо шимоли
23	Франция
24	Испания
25	Португалия
26	Австрия
27	Олмония
28	ССЖИ шарқи
29	Италия
30	Туркия
31	ССЖИ ғарби
32	Сибирь
33	ССЖИ Оврупо қисми
34	Греция
35	Эрон
36	Саудия Арабистони
37	Польша
38	Венгрия
39	Югославия
40	Руминия
41	Болгария
42	Фаластин
43	Тибет
44	Бирма
45	Таиланд
46	Хитой жануби
47	Монголия
48	Хитой шимоли
49	Корея
50	Япония шимоли
51	Япония жануби
52	Суматра
53	Борнео
54	Филиппин
55	Янги Гвинея
56	Австралия шимоли
57	Австралия ғарби
58	Австралия шарқи
59	Австралия жануби
60	Янги Зеландия шимоли
61	Янги Зеландия жануби
62	Тинч океан ороллари
63	Ҳиндистон шимоли
64	Ҳиндистон маркази
65	Ҳиндистон жануби
66	Миср
67	Африка шимоли
68	Африка ғарби
69	Африка маркази
70	Африка жануби
71	Мексика
72	Кипр
73	Жанубий Америка (шимоли)
74	Жанубий Америка (жануби)

Олдинги ҲАЕТИНГИЗ ХАРИТАСИ

№ Ҳарфлар ва белгилар Ислимгиниз

1. Туғилган йилингиз ҳарфи
2. Эркак ё аёл
3. Февл-атворингиз
4. Касб ҳарфи ва рақами
5. Туғилган жойингиз рақами
6. Асосий вазифангиз белгиси
7. Туғилган вақтингиз

К

К

2-жадвал

ЭРКАК	ТУҒИЛ ЙИЛ БЕЛГИСИ	ОЙ	ФЕВЛ- АТВОР БЕЛГИСИ	■	●	▲	◊	◊	●	◊
			КАСБ КҲРС.	1	2	3	4	5	6	7
			ЯНВАРЬ	В	Ч	Т	Ф	К	Х	У
ЭРКАК	☾	ЯНВАРЬ	В	Ч	Т	Ф	К	Х	У	Ц
	☾	ФЕВРАЛЬ	Г	Р	П	С	О	М	Н	Л
	☾	МАРТ	Б	У	Ф	К	Ч	Т	Ц	Х
	☾	АПРЕЛЬ	А	О	М	П	С	Л	Р	Н
	☾	МАЙ	Г	Ф	Ц	Х	Т	У	К	Ч
	☾	ИЮНЬ	В	М	Р	Н	Л	О	П	С
	☾	ИЮЛЬ	А	Ц	К	Ч	У	Ф	Х	Т
	☾	АВГУСТ	Б	Р	П	С	О	М	Н	Л
	☾	СЕНТЯБРЬ	Б	Т	У	Ц	Х	Ч	Ф	К
	☾	ОКТЯБРЬ	А	П	Н	Л	М	Р	С	О
	☾	НОЯБРЬ	В	У	Ф	К	Ч	Т	Ц	Х
	☾	ДЕКАБРЬ	Г	Н	С	О	Р	П	Л	М
АЁЛ	☾	ЯНВАРЬ	А	О	М	П	С	Л	Р	Н
	☾	ФЕВРАЛЬ	В	У	Ф	К	Ч	Т	Ц	Х
	☾	МАРТ	Г	С	Л	М	П	Н	О	Р
	☾	АПРЕЛЬ	Б	Ц	К	Ч	У	Ф	Х	Т
	☾	МАЙ	В	Л	О	Р	Н	С	М	П
	☾	ИЮНЬ	А	К	Х	Т	Ф	Ц	Ч	У
	☾	ИЮЛЬ	Б	О	М	П	С	Л	Р	Н
	☾	АВГУСТ	Г	Х	Ч	У	Ц	К	Т	Ф
	☾	СЕНТЯБРЬ	Г	Н	С	О	Р	П	Л	М
	☾	ОКТЯБРЬ	Б	Ч	Т	Ф	К	Х	У	Ц
	☾	НОЯБРЬ	В	С	Л	М	П	Н	О	Р
	☾	ДЕКАБРЬ	А	Т	У	Ц	Х	Ч	Ф	К

ТУҒИ ЙИМА БЕЛГИСИ	ОЛДИНГИ ҲАЁТИНГИЗДА ТУҒИЛГАН ЙИЛИНГИЗ ХАРИТАСИ													
	М	Н	О	П	Л	Р	С	Т	Ц	Ч	Ф	Х	У	К
☾	1850	925	1725	1450	1000	975	1225	1175	900	1225	575	1800	1075	975
♋	700	1750	1325	850	1700	450	925	1750	1375	1150	1700	1550	950	1575
☾	1300	1825	1650	725	1225	925	1525	1875	725	1600	1025	375	1750	650
♋	1100	875	1625	1550	1025	725	1125	1850	1500	1200	400	1250	875	1050
♋	1400	1575	1675	500	1450	1375	625	1400	900	750	1675	1575	1250	525
☾	1800	525	1175	1325	1625	700	1300	1600	825	1475	1775	1300	800	700
☾	1125	425	875	1800	950	1200	1250	1825	775	1825	775	1425	1000	1175
♋	1475	675	800	1700	1100	1350	750	1150	1500	1275	1725	1200	1425	1350
☾	1025	1850	700	1000	425	1275	1425	1275	1050	1400	475	1575	1650	850
♋	1175	1525	900	1100	1725	925	600	1525	1025	950	1775	775	1075	1350
♋	1500	800	1775	1650	1350	1375	1475	1850	1075	1675	850	1600	1550	1775
☾	700	1350	1825	550	1525	825	1150	975	1675	1325	1450	1200	1825	1125

9-жадвал

САВОЛЛАРИНГИЗГА
ЖАВОБ БЕРАМИЗ

(Боши ўтган сонда)

МУШТАРИЙЛАР ДИҚҚАТИГА!

Ушбу мақола «Фан ва турмуш»нинг юзлаб мухлислари илтимосига биноан махсус нашрлардан таржима қилиб берилмаётир.

Уни худди хилма-хил муҷаллар сингари соф этнографик материал сифатида қабул қилишингизни сўраймиз.

Ҳар қандай муҷал учун жавоб бермаганидек ойнома бу мақола учун ҳам масъул эмас.

Фақат юзлаб муштарийларнинг илтимосини бажараяпмиз, холос. Худди муҷал каби бу жадвалларга ишон-ишонмаслик ўзингизга ҳавола. Жадвалларга изоҳлар ойноманинг ўтган сонидан берилган.

ТУЗАТИШ

мақоланинг ўтган сондаги қисмида, 27-саҳифа 2-устун юқоридан 17-қатордаги «3-жадвалдаги» сўзи тузатилиб, «2-жадвалдаги» деб ўқилсин.

10-жадвал

ТУҒИЛГАН КУНИНГИЗ, ОЙНИНГ 12—21-КУНЛАРИ

Вазифангиз белгиси

Олдинги ҳаётингиздаги ҳал қилинадиган, давом этадиган ва эндиликда амалга ошадиган асосий вазифангиз

Сизнинг вазифангиз — диний ақидаларга нисбатан садоқатли ва иттиқдор бўлишни ўрганиш. Кўплаб буюк шахслар Олий раҳбар мавжудлигини тан олишган.

Рух фаолиятини дунё янада гўзаллашувчи учун йўналтириш сизнинг асосий вазифангиздир. Жисмоний ва руҳий саҳролар сизга муштоқ. Ҳар бир одамга кулиб боқинг.

Ойнингизни ривожлантириш ва кенгайтиришга муҳтожсиз. Яхши ўқитувчи топинг, ундан сабоқ олиш учун фурсат ва ғайрат топинг. Саъй-ҳаракатларингизнинг биронтаси зое кетмайди.

Сиз ўзингизда бировга мойиллик ва муҳаббат туйғуларини, бошқа қалбларга осойиш ва умид бериш қобилиятини ривожлантиришингиз даркор. Шўҳрат-параст бўлманг. Сизнинг қалбингизда ҳақиқий хазина мавжуд.

Вазифангиз — қатъийлик ва дадилликни ўрганиб олишдан иборат. Ҳар қандай синов ва бахтсизлик руҳингизнинг қатъияти олдида чекинмоғи лозим.

Модда билан руҳ ўртасида кўринмас алоқа мавжуд. Вазифангиз — дунё ва атрофдагиларга нисбатан қарашларингизда ана шу алоқа-бирликни излаш, топиш ва ундан фойдаланиш.

Дунёдаги жамки муаммоларнинг илдизи битта. Сизнинг вазифангиз — дунёда ноуғунлик ва зўравонликни ақалли уларнинг сабабини тушуниш орқали камайтириш, қўлингиздан келган ҳамма ишни қилишдан иборат.

ТУҒИЛГАН КУНИНГИЗ, ОЙНИНГ 22—31-КУНЛАРИ

Вазифангиз белгиси

Олдинги ҳаётингиздаги ҳал қилинадиган, давом этадиган ва эндиликда амалга ошадиган асосий вазифангиз

Сиз бу дунёга бошқаларга ёрдамлашиш, сабр-тоқатни ва одамларни тушунишни ўрганиш, ҳаётдаги қийинчиликларни хотиржам руҳ бўлиб шодон қалб билан кутиб олишга уриниб кўриш учун келгансиз.

Асосий вазифангиз — мурувват ва қардошлиқ туйғусини ривожлантириш. Моддий мулкка қаттиқ боғланиб қолмасликка урининг. Бераётган нарсангиз билангина муомала қилишни ўрганинг.

Оқибат ва заифлар тўғрисида гамхўрлик қилиш учун келгансиз бу дунёга. Жуда ёшларга ва қариларга ёрдам бериш билангина вазифангизни бажарасиз. Кўчингиздан фойдалансангиз, у кўпайиб бораверади.

Раҳм ва бадгумонлик аянчлидир. Сизнинг вазифангиз бу иллатларни аввал ўзингизда, кейин сизни етакчи деб сайлайдиган одамларда йўқотишдир.

Узига бино қўйган, ёлғиз, тортинчоқ одамлар ҳамма ерда бор. Сизнинг вазифангиз ана шуларга мойилликни аввал ўзингизда, кейин бошқаларда йўқотишдан иборат.

Вазифангиз — ўзингизга ва атрофдагиларга нисбатан янада мулоҳазалироқ бўлиш. Худбинликдан қочинг. Худбин кимсаларга шу иллатдан қутулишга ёрдам берсангиз, ҳаётингиз бахтлироқ бўлади.

Сиз сеҳргарсиз. Энг оддий нарсалар ва ҳодисаларда — чор атрофингизда ҳаммаша сеҳргарлик бор. Сизнинг вазифангиз — уни ўзингиз англаб етишингиздан, уни яққол кўра олишлари учун бошқаларга ёрдам беришдан иборат.

КАРАТЭ-ДО

Александр ДОЛИН,
Герман ПОПОВ.

ОКИНАВА — замонавий япон каратэсининг ватани ҳисобланади. Бу орол қадимги савдо йўллари чорраҳасида, Кюсюдан 500, Тайвандан 600, Жанубий Хитой қирғоқларидан эса 800 чақирим узоқликда жойлашган.

Қадим замонларда Япония, Хитой ва Кореядан чиққан кўп-лаб қочоқлар сиёсий таъқиб остида Рюкю тизма оролларида бошпана излаб Окинавага келиб қолган эканлар. XII аср ҳукмдори Тайранинг кўнгилли самурайлари Данноур шаҳри яқинидаги жангда Минамото лашкарлари ҳужумига дош беролмай, тарқалишиб жанубга томон қочишади ва Окинавага бориб қолишади. Улар оролда ўтроқлаша бошлагач, маҳаллий аҳоли олдидан ўз жанговар санъат усулларини намойиш этиб, кези келганда шогирдлар ҳам тайёрлашади. Рюкюнинг дастлабки қироли Сюнтен (XIII аср) ҳарбий ишга катта аҳамият берарди. Шу боис унинг замонида кўп қалъа ва қасрлар қурилди, деҳқончилик майдонлари кенгайди, сипоҳилар ўқуви йўлга қўйилди. Окинава аҳолиси этник жиҳатдан японларга яқинлиги боис шу тилини рюкю лаҳжасида сўзлашардилар ҳамда узоқ йиллар мобайнида забардаст Хитой салтанати олдидан мўъжазгина юртларининг мустақиллигини ҳимоя қилиб келган эдилар. Бироқ 1372 йили Рюкю қироли Сацудо Хитойга вассаллигини тан олади. Оролга кўчиб келган хитойликлар маҳаллий аҳолига денгизда сузиш, китоб чоп этиш каби қатор ҳунар ва билимларни ўргатишади. Шу даврда кэмпо ҳарбий санъати ҳам қизиқиш ортади.

1429 йили қирол Сё Ха-си Окинавадаги Хоку-сан, Нан-дзян, Тюдзян вилоятларини ўзининг ягона ҳокимияти байроғи остига бирлаштиради. Исёнчилик ҳаракатларининг олдини олиш ва марказлашган ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида у қирол кўнгилчилари ва зодагонлардан бошқа барча аҳолининг қурол билан юришини тақиқлади. Демак, халқ зодагонлар, сарбозлар, шунингдек чор атрофда қутураётган газандалар олдидан мутлақо ҳимоясиз қолган эди. Бундай кучлар оролнинг ўрмон ва тоғлиқларида истаганча топиларди. Натижада орол деҳқонларининг яна кэмпога мурожаат этишларига тўғри келди. Шу тариқа улар ирода кучларини, руҳий мустаҳкамликларини ва пўлатдай кучли мушакларини тигли қуролларга қарши қўя олдилар.

XVII асрнинг бошларида Окинава Япония империясининг вассалига айланди ва аҳоли жон бошига катта солиқлар солиниб, у қаттиқ зулм остида эзилди. Бунга жавобан деҳқонлар солиқ йиғувчиларини ўлдирди бошладилар ва самурайларнинг бир неча кишилик тўдаларини маҳа этишга киришдилар. Оқибатда, 1609 йили япон ҳукуматининг оролдаги ноиб қурол-яроғ олиб юришни тақиқловчи фармон чиқарди. Бу фармон ижросиз қолмади, албатта: бутун Окинава бўйлаб «қилич ови» бошланди. Деҳқонлар, шаҳарликлар ва ҳаттоки роҳиблар ҳам бирон қуролни яширган бўлса, улим жазосини олди. Окинаваликлар қишлоқларида кичик-кичик яширин уюшмалар туза бошлашди ва ўз манзилгоҳларини ҳимоя қилиш жамиятларига аъзо бўлишди. Бироқ кэмпо усулларининг чинакам маркази ва манбаи шаҳарларда ташкил топди.

Рюкю оролларида кэмпо курашини Окинава-тэ деган ном билан юритишарди [тэ — японча «қўл», «қўл жанги» демакдир].

Окинава оролида бу кураш усуллари, ўз навбатида, шаҳарлар номига кўра: Наха-тэ, Сюри-тэ, Томари-тэ дея фарқланарди, худди Бухороча кураш, Фарғонача кураш деганлари каби. XVII аср мобайнида тэ жанговар мактаблари мутлақо яширин тарзда қарор топган эди. Шу боисдан ҳар бир шогирд ўз устозидан олган илминини ўла-ўлгунча сир сақлашга қасам ичарди. Ҳар қандай тэ устасининг ўта тажрибали сипоҳига дуч келиб қолиши табиий ҳол бўлганлигидан, унинг зафар қозонишга имконияти ниҳоят оз даражада бўлиб, ана шунини рақибдан юлиб олиши керак эди. «Бир зарб билан — ер парчин қилиш» [иккен хиссацу] шжори ана шу маҳалда пайдо бўлган эди. Машғулотлар, баъзан шу қадар қизиқ кетар эдики, рақиблардан бири, албатта жиддий жараҳатланиб қоларди. Зеро, узоқ йиллар муттасил бажарилган машқлар қўл-оёқни даҳшатли кўпоруви қуролга айлантириб кўярди. Бу қуролнинг қачон ва қандай тарзда ишга солинишини эса олдиндан айтиб бериш мушкул эди.

Окинава қўл жанги сабоқларида эски хитой усулларига риоя қилинган ҳолда айрим янгилликлар ҳам киритиб бориладди. Масалан, бармоқларни чиниқтиришда шогирд челақни ловия билан тўлдириб олиб кунига бир неча минг мартаба, баъзан очик, баъзан букик бармоқларини тиқишга ҳаракат қилаверардики, тирноқларидан қон чиқиб кетарди. Чунки у ҳар қанча огриққа қарамай машқни давом эттириши зарур эди. Ҳафта ва ойлар мобайни-

даги ана шу муттасил машқлар натижасида бармоқлар огриқни ҳис этмайдиган даражага келар ва ўткирлашиб бораверарди. Машқлар асосида куч зарби ҳам ошиб борадими, тэчи бир зарб билан ловияли челақнинг тагига етарди. Қум, майда кесак, тош ва баъзан руҳ зоддирлар солинган челақда ҳам айнан шу машқлар бажариларди.

Муштни чиниқтириш учун макивара, яъни похол дастасининг чийратмасидан фойдаланилар эди. Макивара эгилувчан шох ёхуд тахтага мустаҳкамлаб қўйилар ва зарб мўлжали аниқлигини амалга ошириш учун хизмат қиларди. Макивара оёқ ва бош ҳаракатини пухталаб олиш учун ҳам қўл келарди. Похол машқидан сўнг яна ловия машқига, кейин қум, кесак, тош машқлари бажарилиб, охири қизиган темир машқига етиб бориладди. Машқлар очик табиат қўйнида олиб борилганида ёш дарахт кўчатлари макивара ўрнини ўтарди, чунки улар эгилувчан бўлганлигидан ҳар бир зарб таъсирида эгилиб қайтарди. Бироқ муттасил машқлар ўз натижасини бермай қолмасди, аниқ зарбалар кучидан ўша эгилувчан шохлар ҳам синиб кетарди. Оёқлар, баъзан эса бош ҳам деярли ана шу тарзда чиниқтирилари. Сўнгги йилларда олинган маълумотларга кўра, каратэдаги мушт зарбининг кучи — 700 килограммга, оёқ зарбининг кучи 1 тоннадан зиёдга тенг келар экан. Бутун умрини кэмпо машқларига бағишлаган қадим усталар бундан-да юқори кўрсаткичларга эришган бўлсалар ажаб эмас.

«Тутиб олиш» кучи махсус мослама ёрдамида такрорий машқлар натижасида юзага келган. Устунга ўз ўқи атрофида айланадиган таянч [ричаг] ўрнатилган. Шу таянчнинг бир учига қум тўлдирилган қоп осилади, иккинчи учи эса кафт билан сиқилади ҳамда гўлчанинг пастга тушиб кетмаслигига эришилади. Дастансиз қудуқ чархига ўхшаш «макиэгеу» қурилмаси ҳам шу мақсадга хизмат қиларди. Тэчилар дастансиз чархин қўллар билан айлантириб, арқонга осилғи юкни тортиб машқ қилишарди.

Баъзи каратэ мактабларида «бургут тирноғи» усулига зўр бериладими, бу машқлар рақиб танасидан эт парчаларини юлиб олиш ҳамда чангал билан ташланиб башарасини таниб бўлмайдиган даражага келтириш имконини берарди. Бунинг учун катта сопол кўзани олиб, аста-секин сув билан тўлдириб борилар ва ҳар гал кўзанинг бўйнидан ушлаб узоқроқ вақт тутиб туриш керак бўларди. Бошқа бир талқинида эса кўзанинг усти тикин билан ёпилиб тескарисига айлантириб кўтарилган. Кўзанинг остидан тутиб, аввалига кескин силташ билан, сўнгра панжаларнинг секин ҳаракати билан тушириб юбормай айлантирилган.

Самурай билан тўқнаш келиб қоладиган қуролсиз деҳқон учун энг яхши ҳамроҳ бо таёғи эди. У қаттиқ пояли дарахт шохидан 182 сантиметр узунликда ясаларди. Бо таёғини ишлата билан техникаси таркибига ўнлаб расмий машқлар [каталар]да мужассам топган усулларни қамраб олган бўлса-да, у энг аввал оёқ ва қўл зарбалари билан қўлланишга мос тушарди. Бу машқлар ичида ўз оёғига келиб тушадиган зарбадан сакраб халос бўлиш ва рақиб кутмаган нуқтадан ҳужумга ўтиш усули ҳам асосий кучга эга эди. Ҳозирги кунда мавжуд таёқ қўлланидиган каталар ўша усулларнинг усталари номига кон [тўқмоқ] қўшимчасини қўйиш билан айтилади. Сакувага-кон, Колэгава-кон, Тэрая-кон,

Маруси-кон ва ҳоказо. Таёқ жангларида Язьяма ва Хамахиға ороллари аҳолиси ниҳоятда уста бўлганлари боис улар синовидан ўтган бир неча каталар замонавий кэмпо мажмуасига киритилган.

НУНТЯКУ деб аталадиган иккита дастакнинг боғланмаси тэ усталарига жуда қўл келган. Чунки чинакам усталар қўлида бу оддий қурол зарбининг кучи бир ярим тоннага етган. Бундай ўйинчоқ билан пўлат дубулгани ёнгоқ чаққандай парчалаб ташлаш мумкин бўлган. Нунтяку аслида қадим хитой деҳқонларининг шולי оқлайдиган асбоби эди. У жуда оддий ишланган. Бунинг учун қаттиқ ёғочдан [шамшод, темир дарахти, финик] чиллак чўпидек таёқчалар тайёрлаб ичи най каби ўйилади ва шу тешикдан ипак чизимча ўтказилади. Баъзан чизимча ўрнига ингичка занжир ишлатилиб, ўша таёқчаларга штифт билан ўрнатилади. Таёқчалар думалоқ, бир текис, силлиқ бўлади [икки энлик йўгонликда], тўрт ва саккиз қирралликлариде эса занжирга мустақамланадиган томони ингичкалашиб боради. Таёқчалар, асосан тирсак баробарлигида олинадил, уларга тортилган чизимча ва занжирнинг узунлиги бир қаричдан ошмайди. Тўғри, хитой нунтякусида унинг узунлиги 20 ва ҳатто 30 сантиметрга ҳам боради.

Нунтяку маҳоратини эгаллаш ҳар бир тэ устаси учун мажбурий саналиб, у бир неча йиллик тинимсиз машқларни талаб қилган. Нунтяку билан бажариладиган усулларнинг каталарга мужассамлашган хиллари жуда кўп бўлиб, уларнинг қай тарихи ишга солинаётганини томошабин илғаб олиши ҳам, тушүниб етиши ҳам

мушкулдир. Чунки бу машқлар ўз жўшқинлиги билан ниҳоятда сеҳрлик касб этади. Зеро, нунтяку билан муомала қилишнинг асосий қондалари фазодаги саккиз рақамнинг йўналиши бўйлаб турли сатҳларда, гоҳида эса қўлтиқ остидан олиш ёхуд қўлдан-қўлга ўтказишнинг чаққон ҳаракатлари билан боғланади. Бунда одам атрофида гуё Ҳимоя майдони ҳосил бўлади ва у рақиб билан олишув пайтида муттасил мавжуд бўлиб, фақатгина қарши зарба берилаётгандагина узилиб туради. Қадим тэ усталари айла-ниш тезлигига ниҳоятда аҳамият берганлар. Баъзилари эса амалда бажарилаётган каталарнинг аниқлигини кўз юмиб туриб ҳам жуда яхши ҳис эта билганлар. Чунки улар бир маромда кесилиб турган ҳавонинг овозини тинглай олганлар.

Тегирмон тошларини айлантиришга хизмат қилувчи дастак — тонфа ҳам Окинава деҳқонларининг хонаки қуролларидан бири эди. Уни ясаш учун тўрт қиррала, баъзан гўласимон таёқнинг бир учидан 15 сантиметр қолдириб дастак ўрнатилади. Каратэчи дастакдан мақкам тутиб турганда тонфа тирсакка қадар билакка тегиниб туради. Бунда олд тарафдаги ёғоч муштининг, қўл орқасига ўтган қисми эса тирсакнинг давомчисига айланади. Тонфа техникасини эгаллаш маҳорати, бошқа қўлбола қуроллар билан ишлашдаги каби тэ унсурлари — асосий туриш ҳолатлари, гов солиш, кўндаланг ва кескир зарбалар билан қатъий боғланган. Бу асбобнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, асосан биллак ва тирсак зарбаларига аҳамият берилган. Айни вақтда тонфа қўққисдан бериладиган зарбалар учун ҳам қўлайдир. Чунки

каратэчи кўндаланг зарбада қўлидаги дастак — тонфани терс (180 даража) бурса, қўли сунъий равишда узунлашиб рақибини шошириб қўяди. Умуман тонфа тутишга ноқулайлигига қарамай, жуфт қурол сифатида олишувларда беназир маҳорат касб этади. Шунинг учун ҳам бир жуфт тонфа билан ишлайдиган тэ усталари бир неча қуролланган самурайга қарши чиқиб голиб келганлар.

Шундай қилиб, XIX аср охириларида Окинавадаги каратэнинг иккита муҳим йўналиши шаклланди. Улардан бири жисмоний қувват, устиворлик, кескинлик, аниқлик, қўл ва оёқ чиниқиши ҳамда пораловчи кучга асосланган эди. Сёрей мактаби номини олган бу йўналиш кўп жиҳатдан қадим Окинава солишувчи — тэнинг анъанавий қондаларидан келиб чиққан эди. Замонавий каратэга киритилган бир неча муҳим каталар бевосита ўша Сёрей мактаби маҳсулидир. Бу энг аввал, «Темир чавандоз» [Тэки], «Уи қўл» [Дзюттэ], «Ярим ой» [Хангэцу, ва «Дзюон»] кабилардир.

Иккинчи йўналиш Сёрин мактаби сифатида машҳур бўлиб, у кейинчалик Асато Анконинг шогирдлари томонидан сайқалланган. Сёрин-рю техникасида нозик манёврлар, алдамчи ташланшлар, олдинга ва орқага одимлаб, ора-сира қўл ва оёқ ҳаракатларини ишга солиб: «Қўл билан зарб беришни истасанми — оёқ билан ҳамла қил, оёқ билан тепасанми — қўлларингни ишга сол» қабиллидаги усулларга асосланган эди. Бу ниҳоятда энгил, чаққон усул дярли барчага, ҳатто бўйи паст ва кучсиз кишиларга ҳам жуда қўл келарди. Бу усулларни ёш болалар ҳам осонликча ўрганишарди. Сёрин мактабига хос бўлган «Хотиржамлик ва ишонч», «Қальага кириб бориш», «Юлдузлардаги нигоҳ», «Қалдирғоч парвози», «Қоядаги турна» каби дастурий аҳамиятга молик каталар замонавий каратэ таркибидан жой олди.

Умуман халқ ичиде ҳар иккала мактабга хос усуллар, ҳаракатлардан фойдаланиб келинди, бироқ XIX асрда рақиб билан тўқнаш келганда уни ўлдириш, шунингдек пўлат дубулга, совуларни парчалашга ҳожат қолмаган, каратэ ишқибозлари бирмунча энгил Сёрин мактабига кўпроқ эътибор бера бошлашдики, бу мактаб таълимотида асосий диққат инсоннинг ахлоқий тарбиясига қаратилади.

Қадим Окинава йўналишининг асослари эски хитой тилида ёзилган ва Фунакоси Гитининг «Каратэ бўйича тавсиялар» китобига киритилган илмий манбада ўз аксини толган. Ушбу асар ҳозирги пайтда японияликлар томонидан ниҳоятда қадрланади. Асарда, жумладан шундай сатрлар бор:

«Асосий диққатни тезликка қаратгин. Билгин, кураш — бу ўйин ўйнаш эмас. Рақиб мудофаасида бўшлиқни кўрдингми, унга кириб бор, рақибнинг тисарилишини сезганинг заҳоти таъқиб эт. Доймо имкониятни аниқ баҳола. Рақиб билан руҳий алоқанг узилиб қолишидан чўчиб тур.

Рақиб ҳужумига жавобан кескин, ујум уюштир, булар натижа бера бошласа, тисарилаётган душманини куч билан [бетўхтов] таъқиб эт. Рақиб йўли очилдими, унга ташлан. Зарба бер — ортга қайт, сўнгра яна яқинлаш.

Қонданнинг асл моҳияти шундан иборатки, сен рақибга яқинлашиб вақти-вақти билан ортга қайтишини шарт. Юқоридан бўладиган қўл ҳаракатлари қанот қоқаётган бир жуфт калакани эслатсин, сен шунга эриш. Пастдан [оёқ билан] уста балиқчидек ҳаракат қил, гўеки балиқ алдаётган маҳалда қармоқни усталик билан тортганидек.

Кучли бўл, йўлбарс ва бўридек ташлан. Баттол шердек шиддат қил, наъра торт. Чинакам қўл курашчиси ўзини ана шундай тутади. Куч сарфлаш маҳоратини эгалла. Қаттиқ ва юмшоқ эҳти-мол тутилаётган ва чинакам воқеаларни баҳолаш ҳамда мувофиқлаштириш қонунига амал қил. Чунки қаттиқ нарса юмшоқ нарсага, юмшоқ нарса қаттиқ нарсага ўтади. Қаттиқ куч сизганда — юмшоқ куч юзага чиқади.

Тана у ёқдан, бу ёққа тебранади, оёқлар тезде ўз жойини ўзгартириб туради ва бу билан танани бир жойдан бошқа жойга олиб ўтади. Бироқ ҳужум қилиб бориш ва ортга чекиниш қонуларини оддий ҳис-туйғулар ила эгаллаш мушкулдир».

(Давоми келгуси сонда)

Ежемесячный научно-популярный журнал АН РУз «Фан ва турмуш» [«Наука и жизнь»] № 10 [444] 1991 г.

Қўлёзма ва расмлар Саҳифаловчи Ҳалима УСМОН қизи қайтарилмайди. Бадий муҳаррир Уста ВАЛИ

Ойномамиз мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган деб кўрсатилиши шарт.

Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси, 70-уй
Телефон 33-07-05.

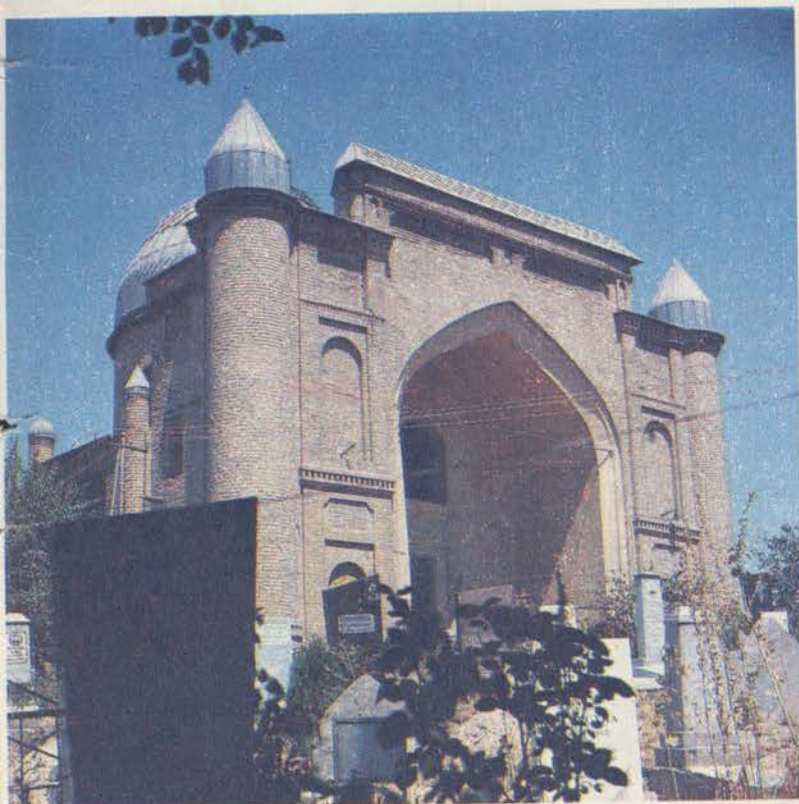
Теришга 19.08.91 йилда берилди. Босишга 11.09.91 йилда рухсат этилди. Қоғоз 60×90' / 8. Ботиқ босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нухсаси 372121. Бўжуртма № 5898. Нашриёт № 707. Обуна наҳи 60 т., чакана нарҳи 80 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси, Тошкент шаҳри, ГСП, 700083, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.

С «Фан ва турмуш»

Мангу хазина

Кўҳна Туркистонни не-не фотиҳлар асоратга солиб ҳар қанча таламасинлар, уни тарих саҳифаларидан асло ўчириб юборолмадилар. Зеро, тупроқ қатларидан қазиб олинган сопол ҳайкалчаларда, Машриқу Мағрибнинг кўҳна кутубхоналаридан жой олган жилд-жилд асарларда, қўли гул меъморлар бунёд этган мадрасаю мақбараларда у ойнадагидек акс этиб тураверади.

Фарангистонда чоп этилган Марко Полонинг Урта Осиё саёҳатига оид китобдан жой олган «Чочлик элчилар» ва «Чочлик мусиқачилар» суратлари ҳамда XII асрда бунёд этилган Шайх Зайнуддин бобо мақбараси ана шундай ноёб обидалардандир.

Ойноманинг ички саҳифаларида шу хусусда ажойиб мақола ўқийсиз.

Сураткаш С. ДОВИДОВ.

Америка... Биз бу номни эшитганимизда негадир юксак техника ва осмонупар биноларга эга мамлакатни кўз олдимизга келтирамиз. Саноати каби Америка қишлоқ хўжалиги ҳам ўзига хос иш усуллариغا эга. Ушбу суратларда тасвирланган фермерлар, пахта даласи, техникаси ва умуман бу «сеҳрли диёр» пахтачилиги сизни қизиқтирса ажаб эмас. Бу тўғридаги ажойиб мақолани ойнома саҳифасида ўқиб фикримизга қўшиласиз, деган умиддамиз ҳурматли муштарий!

Prep 1gal / 24
 Harvade 1gal / 20 acres
 Crop Oil 1pt / acre

ЎАН. ТУРМУШ

ISSN 0134 - 4560 ИНДЕКС 75421
 Чакана нархи 80 тийин
 Обуна нархи 60 тийин